

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her:

<https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

FRIDERICIA-COLLERJET

Fuldstændig
Beskrivelse

af
Stapel-Staden

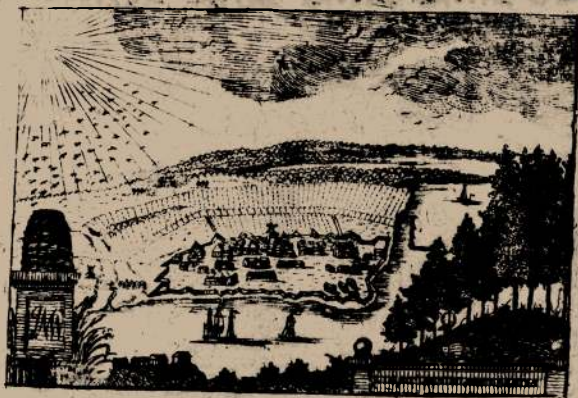
Fridericia,

Efter paalidelige Underretninger og egne
Undersøgninger udført af

J. N. WIESE,

Geograph og S. S. Major.

Med Kobber.

København, 1767.

Trykt paa Rannetværffes Betøstning som første Forlegger,
boende i Silkegaden, første Dør paa venstre
Haand fra Rishusagergaden.

J. N. Wiese

Denne artige, nyttige og nøyagtige Topogra-
phie approberes med Fornøielse til Trykken.
Kiøbenhavn den 3die Decembris, 1766

MART. HÜBNER.

Konstn.

Stormægtigste Monarch,
Allernaadigste Arve-Konge
og Herre!

Her nedlægges for Deres
Kongelige Majestet
i dybeste Uresnygt en Beskrivelse
over en Stad, som skulde
have været stor efter en Stor Kon-
ges Hensigt, men som endnu midt
i sin Ringhed holder sig stor af
mange store Kongers Belgiernin-
ger. En Friderich anlagde samme
og gav den Navn efter sig selv,
en Christian glemte den ikke, men
var den det i Gavnet, som den en
kunde blive i Navnet. Byens
Skæbne er merkværdig, og dens
Deconomie lærerig, dens Beskri-
velse er altsaa nyttig: jeg ønsker

den got, en af Egen = Kierlig-
hed, thi den angaaer mig en uden
for saavidt jeg har beskrevet den;
men af Lyst til at vide berømme-
lige Anslag fremmet, og en Stad
bedre Bilkaar, der for 100 Mar
havde saa smuk en Begyndelse.
Hvad jeg ønsker for mig selv, er
at kunde opofre alt det lidet, Lyst
og Fhid har undet mig til min
Allernaadigste Konges Tie-
neste, og at maatte ende mine
Dage i Deres Majestets Re-
gierings største Flor. Jeg er med
den allerdybeste Submission

Allernaadigste Arve = Konge
og Herre!

Deres Kongelige Majestets

allerunderdanigste troe Un-
dersaat og Diener
Jacob Nicolay Wilse.

Erindring til Læseren.

Dette Skrift, som er forfærdiget i en anden Hensigt, som en blev opnaact, har jeg en manglet paa nogle Belynderes Raad at lade komme i Tryk-ken. Jeg hverken vinder eller taber derved; thi den Uimage jeg har havt dermed, erstattes ved den Fornøielse, at kunde give nogen nyttig Efterretning om de Ting, som nærmest angaae Fædernelandet; Støders og Landes Beskrivelser ere i visse Maader Regieringens Spensl, naar de ere forfattede upartiske og fuldstændige. Hvorvidt dette Skrift fortjener

disse Titler, maae de domme, der kiender saavel mig som Stedet jeg skriver om Ikke længe herefter skal en anden Afhandling træde for Lyset, som er en Beskrivelse over en vis \square Mill her i Danmark, nemlig Thyholm i Aalborg Stift, forfattet i samme Smag som denne Beskrivelse. Da jeg i Folge af mit Haab, Lyst og Studere-Maade en har seet fremmede Lande, har jeg vedblevet allene at kiende noget nye mit Fæderneland, hvilken Kundskab, næst efter den, at kiende Gud og sig selv, uden Tvivl er den vigtigste.

1) Herr Etats Raad og Præsident Hofmans Bevaagenhed med at underrette mig om Stedets Stats-Forfattning.

2) Herr Etats Raadens Fundationens 9de Tome i Anhanget.

3) Hvad Pentoppidan og Holberg har erindret i deres Historiske Skrifter angaaende Fridericia.

4) Mundtlige Beretninger af enhver i sin Nærings-Ben.

5) Egne Jagtagelser i de 2 Aar, jeg har været der. For Resten har jeg forkortet en Deel, f. E. udi Jagtagelserne af Væjr. Skifterne, og udeladt et Kort, jeg havde udkastet over Fridericia saaledes som den nu er bebyggt, paa det Bogen en skulde blive for kostbar.

At Fridericia fortjener en nyere Beskrivelse end andre af vore Rishstæder affsamme Størrelse, berøver paa følgende Grunde:

a) Har Byen, skiont den er en af de nyeste i Landet, paa lige lang Tid havt merkeligere Skæbne end de fleste andre.

b) Som den ligger midt i Riget, Fyrstendommerne iberegnet, er intet Sted, hvis Himmel-Egn og de deraf hængende Ting udi Landhuusholdnin-

gen saa almindelig kan passe sig paa Danmark, som just dette Sted.

c). Har Stedet noget af alt, og viser i Lidet de Ting, som hist og her findes i Stort.

d). Har Stadens Indretning noget særdeles.

e). Bye-Markens særdeles Frugtbarhed og mange Slags Plantninger var allene nok til at forttene Staden en trykt Erindring; dertil kommer endelig

f). De store Hensigter, der med dette Sted havde i Begyndelsen, hvorved det snart er merkvaerdigere end ved det, som det virkelig er blevet; thi endog usulforte Planer kan være lærerige. A Fac-tis ad Facienda, a Faciendis ad Facta. Kan begge være rigtige Slutninger; Skal jeg oplyse lidet med et stort Exempel, maae jeg erindre, at Belidor beskrev og gav de praegtigste Tegninger ud over Dyrferkens Fæstnings-Verker efter

at

at de vare sløvsede, hans Arbejde var endda nyttig.

Om Inddeelingen.

Alle Kiøbstæder i Danmark, Hoved-Staden undtagen, bestaae for en stor Deel ved Agerdyrkningen, vel med Forskiæl, dog for det meeste i den Grad, at de ligesaavel kan betragtes som Lands-Byer, som egentlige Stæder, ja vore Land-Stæder leve snart allene af Agerbruget; følgelig ere vore Kiøbstæder at ansee som store Stæders For-Stæder, der ere Middel-Arter af Stæder og Landsbyer. Da nu Fridericia beskrives i samme Tilfælde, gjør jeg af dens Beskrivelse 2 Deele.

Den første angaaer Staden i sig selv.

Den anden angaaer dens tilliggende Mark og Egn.

Historien og Statshuusholdningen her sker i den første Deel, ligesom Natur. Historien og Landhuusholdningen i den sidste: hver Deel er igien inddeelt i visse §. §. eller Paragrapher; og da saadan Inddeelning torde behage, har jeg forestillet samme paa Schematiske Tavler, der tillige kan riene til et Slags Register. Her er saadan en Tabel for den første Deel.

Herved er at merke, at Noget kan henfores under adskillige Paragrapher; f. E. Postvæsenet som angaaer baade Handelen og Fremmedes Færrel, §. 36. ja angaaer snart alle, imidlertid hedder det: a potiori fit Denominatio. Man kunde igien gjøre mindre Inddeelninger i visse Paragrapher, men det torde da gaae ud i det Uendelige, f. E. §. 4. derimod har jeg og maattet afhandle en Sag undertiden i mere end een Paragraph f. E. §. 12. 15.

I Den Mathematike Deel

Topographie

Bygnings Raade

Beregning af Indbyggernes

det Verdstege.

I Almindelighed om

I Særdeleshed om Bygningerne.

Tal.

I Andelning i

Øvrighed.

Indkomster.

Anordninger for

Korterne.	§. 1.
Navnet.	2.
Baaben	3.
Lage.	4.
Figur og	5.
Udsigt.	6.
Grund.	7.
(Sogne)	
(Sæder)	8.
Bebyggelse	9.
(Bygning)	10.
(Husenes)	
Ansættelse	11.
Geistlige	12. 13.
Høfder.	14.
St.	15.
Militære	16.
Civile.	17.
Fæstning	18.
og Styr	19.
Døde og	20.
Stattend	21.
Commune	
Familier	22.
Religion	23.
Nationer	
Stænder	24.
Rætinger	
Borgersk	25.
(Øvrighed)	
(Patienter)	26.
Ret.	27.
Pen for	28.
(Søner)	
Byens	29.
(Søner)	
Regier.	30.
Byli.	31.
Gaver	32.
Sikkerhed	
Brandvo	33.
De Fatt	34.
Sygge.	35.
Fremme	36.
Bequem	37.

III. Den Economiske Deel.

IV. Den Historiske Deel.

Det Geistlige.

Det Militaire, om Garnisonens

I Henseende til

I Henseende til det Cameraalste om

Indbaaernes Sæder.

tracterer

Stedets Hændelser. hvortil komme til Slutning.

Rirkedsædet. }
Stolevæset. }
net.

Ræringen og Arbejderne.

Handelen.

Borgernes

Rongens

Byens

om deres

I sær om

Egen Religion.	39.
I fremmede	39.
Om Secter.	40.
Latinsk Skole.	41.
Dansk og Tydsk.	42.
Andre.	43.
(Styrke.	44.
Subalternation.	45.
Jadkomster.	46.
I Almindelighed	47.
I Besynderlighed.	48.
Haandværkerne.	49.
Fabriquerne.	50.
Handlerværkerne.	51.
Handelens Art.	52.
De Handlende.	53.
Markeder.	54.
Prise.	55.
Ind- og udgaende	56.
Wahre.	57.
Scyladsen.	58.
Havnen.	59.
Postvæsenet.	60.
Bygder.	61.
I sær Indquarteringen.	62.
Balance i den Borgerlige Ræring.	63.
Intrader.	64.
alria til Patienterne	65.
Udgifter til Byen.	66.
Rygte for Riget	67.
Tænkemaade.	68.
Levemaade.	69.
Antydigheder.	70.
De Reformerte.	71.
I sær om	
Sæderne	72.
(Eldste Indbyggere.)	73.
Antiquiteter.	73.
Politiske Historie.	74.
Krigs-Historie.	75.
Forrige Planer.	76.
Forslag til Forbedring	77.

Til denne Deel horer Bilage A. Byens Privilegier. B. De Reformertes i sær.

II. Den Politiske Deel

viser Forsatningen i

Første Deel.

Om Staden i sig selv.

§. 1.

Maar man undtager Kiøbenhavn, er der vel saa eller ingen Stæder i Danmark, som der ere forfattede accuratere og fuldstændigere Kortter over, end Fridericia. Evende Kort over samme Bye med tilliggende Mark ere meddeelte mig til Afcopiering, de tilhøre Byen og glemmes paa Daaadstuen. Det første hæe følgende Opkrift:

Vi Friderich den 3die af Guds Naade etc. Vores allernaadigste Billie og Befaling er, at Vores Commendant samt Ingenieurer udi Vores Fæstning Fridericia sig rette efter denne Afriidsning, for saavidt Fortifications- Arbejdet der angaaer, og Borgemeester og Raad sammesreds for saavidt Badernes, Torvenes, Canalers, Byemarkens, Bygge-Pladsers og Havernes Afdeeling sig belang. Givet paa Vort Slot Kiøbenhavn, den 14 November 1665.

Da Kong Friderich den 4de den 13 Augusti 1725 var her nærværende, befoel han en Ingenieur her paa Stedet, J. Thomsen at gjøre en Copie af forrige Kort til allernaadigst Confirmation og Underskrivelse, paa hvilken Koblerne ere affkaarne. Jeg har berient mig af begge Kort til hosføjede Copie i Kobberstik, som er 36 gange mindre end bemeldte Originaler.

Det Kort over Fridericiæ Fæstning som vil hører Fæstningen, har jeg en seet. De Kortet og Prospecter af Fridericiæ Stad, Egn og Besleyring, som E. J. Dahlberg, Svensk Generals-Quarttermester-Lieutenant og Ingenieur har optaget og givet ud i Kobber, findes for de fleste i Puffendorff de vita & rebus gestis Caroli Gustavi. Disse ere:

1) Grundtegning af Fridericiæ omliggende Egn, Oddernes Strækninger ere en rigtige, er ellers et got historisk Kort for Aaret 1657.

Dito over det lille Bekt til Historiens Oplysning for Aaret 1659.

2) Fridericia i Grundris som den var 1657.

Dito større. Boldene og Gaderne have tre andre Navne end de har i de Danske Kort.

3) Den Svenske Teyer ved Brestrup;

4) Prospect af Byens Beleyring.

Dito mindre.

5) En stor Profil af Bolden, hoorpaa sees Stormen i den hidsigste Anfald.

Saaledes har vi en Fremmed at takke for
lige Forestillinger af vore egne Stæder.

§. 2.

Navnet Fridericia har Byen saaet af Kong
Friderich den 3die som anlagde den, ligesom
Christiania i Norge er kaldet saa efter Kong
Christian den 4de som anlagde den. Den kald-
tes dog først Friderichsodde, og længere op i Ti-
den, Bersodde, Quasi: Bergsodde. I dens
Privilegier af Aar 1650 hedder det: den nye
Kiobstad og Fæstning ved Bersodde.

Da Strivssodde, som ligger paa den anden
Side af Beltet, ogsaa skulde have været gjort til
en Fæstning, kaldet Sophiæodde, efter Dron-
ningen, passede Navnet Friderichsodde sig got
paa Hoved-Fæstningen, men det er sluttelig at,
da der intet blev af med Sophiæodde, Navnet
Friderichsodde blev forandret til Fridericia, som
fortere og jirligere. Imidlertid har Navnene
Friderichsodde og Sophiæodde længe staaet paa
Homans og andre Landforter. Nu kaldes
Byen gemeenlig Frideriz, og naar Bønderne vil

derhen, siige de: De vil til æ Staj, det er: til Staden.

§. 3.

Dens Baaben er en rød Løve udi guul Feldt, holdende en Krum-Sabel i den høyre Fod, og i den venstre en Valmgreen med de Ord: Pro pace armatus paa Randen deromkring; Raadstue-Seglet er paa samme Maade. Halen paa Løven har der tvende Qvaster.

§. 4.

Fridericia ligger midt udi Danmark. Dens Længde paa Forstoden er 43 Gr. 8 Min., dens Nulihøyde 55 Gr. 33 Min. see Pontopp. Theatrum Daniæ, ligger altsaa næsten 8 Min. eller 2 Mile sydligere end Kiøbenhavn. Den længste Dag her er 17 Timer 17 Min., i Rendsborg 20 Mile sydligere 16 T. 58 Min., er da Forfjellen 19 Min. ved det lille Belt i Riber Stift, Eoldinghuus Amt, Elboe Herred.

Dens Afstand fra de næste Kiøbstæder sees af følgende Mile: Bisere, hvor det første Tal betynder Længden til Lands, og det andet Længden til Bands, deruader sees tillige Afstanden fra de største og længstbortliggende Stæder i Riget. Vænen til Soes herfra til Kiøbenhavn Norden omkring Nerne er 30 Mile, men Sønden omkring ongefær 40 Mile.

Beyle								
4	7	Colding						
3	5½	2	2	Middelfart				
5½	4	4	4½	2	¾	Bogense		
3	4	2½	2¾	1	1	2½	2	Fridericia
33	28	12	36	20	26	6½	16	
Hamborg	København	Ribe	Slagen	Leuwig	Aalborg	Qdense	Biborg	

Det lille Belt er her en god Fierding Bep bredt. Man skal have maalt dets Bredde paa Isen engang, da man, som Ordet gaaer, skal have befundet samme at udgiore en halv Mil, men det er falsk; thi efter en Operation jeg har maattet anstille, for at faae det noere at vide, har jeg befundet Distanzen imellem Fridericia Skibs-Broe og Striv at være 3200 Alen, og Distanzen imellem Castellet og Billeshauge-Bakker 3536 Alen.

§. 5.

Buens Figur nærmer sig til en Qvadrant. Længden fra det yderste af Oldenborg Bolwerk til det yderste af Danmarkes Bolwerk i en lige Linie fra Sydvest til Nordost er 2800 Alen,

Allen, og fra Vand-Vorten til det yderste af Prinsens Port 2400 Allen; Byen har i sin Omfreds uden for Fæstnings-Berkerne 8400 Allen, altsaa over en halv Meil; kan Friderica altsaa i Størrelse lignedes ved Lybek eller Bremen.

§. 6.

Da her ey ere Taarne af nogen Hønde, og Boldene skiule mestendeels Husene, har Byen en synderlig Syn, naar man seer den uden fra, dog sees fra Billeshauge baade Byen og dens Lage ret artig, ligesom igien Billeshauge Skov og Bakker sees udaf de fleste Huuse; Sonder herfra seer man Middelfart Kirke, og fra Middelfart seer man af Frideriz kuns Krud-Taarnet og Proviant-Gaarden. Bogense Kiøbstæd sees herfra i Øster lige over Vandet; det er altsaa en Fent i det Tyske Kort i den Danske Atlas, at Billeshauge Forbjerg skyder ud i Nørd imellem Bogense og Fridericia. Inden for Boldene sees Byen best fra Castellet. Jeg har søgt at forestille samme Prospect saa vidt det har kundet lade sig giøre i et lidet Rum, Tab. II. 7. hvor c. er Raadhuset, a. den Danske, b. den Tyske, d. den Reformeerde Kirke, e. Cancellie-Raad Reichmans Gaard, f. Guldboden, g. Enge, h. Reformeert Mark, i Kartene paa Bolden. Byens med omliiggende Egn's Prospect som den haves fra Billehauge, sees af Vignetter paa Tit-bladet.

§. 7.

Ofter i Byen er Grunden højest, det Laveste er mod Sonden, og gaaer et sumpig Strog tvert igiennem Byen fra Norden til Sonden, der, for end Fæstnings-Verkerne giennemskar Grunden, havde sin Begyndelse Norden for Byen, det Sumpige er Eng, det overflodige Vand ledes ud imellem Pinnenberg og Ferrøens Bolwerk, men om Vinteren løber Vandet ud igien fra Stranden, hvilket kunde forhindres ved en liden Klap:Sluse. Bankerne bestaae meest af Leer og rød Sand. Boldene folge altid en Horizont:tal-Linie, men Gaderne folge Jordens Hæld.

§. 8.

Denne Byes regelmæssige Anlæg har en sin Lige i Danmark. Gaderne ere alle Snor-lige, og stryge accurat enten i Nord og Soder eller i Ofter og Vester, de gaae fra Bold til Bold, undtagen 4. Jyllands-Gaden v. Nye-By er over 1680 Alen lang. Gaderne ere 25 i Tallet, de som stryge fra Sonden til Norden ere:

- 1) Holsteens-Gaden.
- 2) Slesvigs-Gaden.
- 3) Norges-Gaden.
- 4) Bendes-Gaden.
- 5) Gotes-Gaden.
- 6) Dannemarks-Stræde.
- 7) Kirke-Stræde.
- 8) Princesinde-Gaden.
- 9) Riob:mager-Gaden.
- 10) Dale-Gaden.
- 11) Bierge-Gaden.
- 12) Kongens-Stræde.
- 13) Kongens-Gade.
- 14) Dronningens-Gade.
- 15) Ridder-Gaden.

8 Gader gaae i Osten og Westen, nemlig:

- a) Sund-Gaden. b) Oldenborg-Gaden.
 c) Borringholms-Gaden. d) Fyens-Gaden.
 e) Siøllands-Gaden. f) Jyllands-Gaden.
 g) Dalnemarks-Gaden: h) PrinsensGade:

See Kortet Tab. I. I. hvor Tallene og Bogstaverne findes at svare hertil.

Sund-Gaden (som her en for Rummet's Skyld kan aftegnes) og Oldenborg-Gaden skulde have været det samme som Skipperboderne og Nyeboderne i Kiøbenhavn, formedelst Nærheden af Stranden. Nogle Gader have ved Misbrug faaet andre Navne, f. Ex. Bendes-Gaden kaldes nu meest Strand-Gaden, og Kirke-Strædet kaldes Pottemager-Gaden. Hele Byen er afdeelt i 2 Kirke-Sogne, nemlig den Danske og Tyske; alt hvad som er Norden for Dannemarks-Gade og Osten for Prinsens-Gaden hører til den Danske Sogn, Resten hører til den Tyske.

§. 9.

De fleste Gader ere 25 a 30 Alen brede, Rønderne ere midt i Gaden. Saavidt som der er bebyggt, ere Gaderne broelagde, nogle saasom Holsteens-Slesvig- og Prinsens-Gade ere meget lidet bebygte, Bendes-Gaden og Dannemarks-Gaden ere de anseeligste. Byen var allerførst bebyggt næst ved Castellet, der hvor Reformert Mark

Mark nu er, men efter at den af de Svenske var bleven afbrændt, bygde man der, hvor Byen nu er. Næppe den halve Deel af Pladsen inden for Boldene er bebyggt, men uden for er ikke et Huus uden Vandmøllen, langt mindre Forstad.

§. 10.

Husene ere, paa 8 nær, kun et Stokværk høje foruden Qvistene paa Tagene, alle Teglbengte, og undtagen 3 grundmurede, opførte af Bindingsværk næst alt Ege-Træ, dog at Ege-Stolperne staae tættere sammen i de ældere Bygninger. Alle Husene staae med Siderne ud til Gaderne, og have bag ved sig Plads til Gaard og Have, undtagen Hiørnehusene, hvis Beliggende en tillade Have-Pladser.

Tallet paa Huse og Gaarder ere nu 454, deraf beboes, foruden de publiqve Bygninger, paa nærværende Tid:

51 af Fornemme, Officierer, Geistlige og Berdrlige.

29 ledige Steder.

84 Baraqver og Huse, som beboes af Dragoner, dimitterte Soldater og fattige Folk.

52 af Enker.

88 af Haandverksfolk.

58 af Reformerte Planteurer og smaae Agerdyrkere.

- 13 af beste Agerdyrkere.
- 43 af Daglonnere og Fiskere.
- 28 af Jøder.
- 8 af Handlende.
- 14 af Værtshuusmænd.
- 6 af Beyr- og Heste-Møllere.

Prisene paa Gaarde og Huse her variere fra 160 Rdlr. indtil 3000 Rdlr. see §. 56.

§. II.

Præsidentens Hr. Etah-Raad Hofmans Gaard adskiller sig ved en sold og nær Bygnings-Raade af Grundmuur, men indvendig ved smukke Malerier og en skion Bog-Sal. Hvad man i den Fald har roset hos Plinium, passer sig og her: Animam addidit Domo. Sit Huus har han tillagt et Liv. Cancellie-Raad Deichmans Gaard seer ud som en Sommer-Pallads i lidet.

§. II.

Den Danffe Kirke var først af Bindings-
værk Tab. I. 31. bygt paa det Sted, hvor Kong
Frid. den 3die 1655 gjorde sin Bon: under en
firkantet Steen, hvorpaa Kong Frid. den 3dies
Navn staaer med forgyldte Bogstaver, og som er
indsat i Muren, over den Sondre Kirke. Dor
sees paa den næste Tavle de Ord: " Af Guds og
" Kongens Raade samt Christne Børns Almis-
" ser er denne Kirke saaledes opbygt. Anno 1655
" den 29 May blev Kirken funderet af Høylov-
" lig

” lig Kong Friderich den Tredie, som oven ind-
” murede Steen udviser, hvorpaa den Salig
” Herre af høypriselig og meget Christelig Devo-
” tion har selv siddet paa Knæ. Anno 1689
” er Kirken efter vores allernaadigste Konges E-
” sti naadigste Brev og Bevilgning opbyggt ved
” Hans Excellences Sciframmand von Speckhan
” og Hans Høyærværdighed Herr Biskop Lod-
” berg deres Befordring. Anno 1690 den 22
” Julii er Kirken af Velbemeldte Herr Biskop
” solenniter indviet og kaldet Trinitatis Kirke.
Derunder findes igien nogle Latinske Bers, som
har Hensigt til ovenmeldte. See Marm. Dan.
Tom. 2. 76. Den almindelig Mening er, at
Kirken tilforn, da den endnu var af Bindings-
verk, har staaet i den Sydvest Hjørne paa Kir-
tegaarden.

Kirken har ingen Taarn, men Klokkerne og
Senerverket ere i den vestre Gavl. Hvelvingen
i Kirken er af Bræder, hvidt mahlet, og udgjør
en saa kaldet Tonde-Hvelving (Tonnengewölbe,)
derunder henge 4 Messing Insekroner. Orgel-
verket har 9 Stemmer. 3 Choret henge nogle
Fahner, hvoraf den ene er opsat for Driste Sø-
ren Brink, der har tient 3 af vore Konger, og
døde 1743, 75 Aar gammel, see S. 70. Træe-
Løvverket paa Chors-Dørene er smuk. Kirke-
gaarden er 150 Alen lang og næsten lige saa bred,
den er indhegnet med et levende Torngiærde i ste-

Den for det hidtil staaende Stakitverk. Kirkens Fonds er 2400 Rdlr., som den til deels har samlet sig af Stole- Stade- Liig- og Tavle- Penge, og af Brylluper i Husene, samt af nogle Legatis, see S. 32, derforuden har den Korn- og Dvægs Tienden af Igum.

Michaelis eller Tydsk Kirke Tab. I. 1:30 er tillige Guarnisons Kirke, deri prædikes vepelviis Tydsk og Dansk, saaledes at naar der prædikes Tydsk til Høymesse, prædikes der Dansk til Aftensang, og tværtimod, den blev 1665 bygt af Bindingsverk, men siden 1722 af Grundmuur. den Søndre Side 1742, den Nordre Side 1761 med 6 aabne Begravelser og 16 lukte Stole. Paa et Sted sees følgende Indskrift:

” Der dritte Friderich ließ mich Gott zu Ehre bauen.

” Der fünfte Christian mich schützte gnädiglich.

” Vom vierten Friderich bin ick grösser anzuschauen,

” Drum blühe stets der Stamm von grossen Friderich.

H. P.

1762 bleve adskillige Prydelser anbragte, hvoriblant et Uhrverk og Malninger for 80 Rdlr. blev foræret af Herr Eras- Raad Hofman. 1763 blev Taarnet opbygt, men har ey fundet komme til at reyse sig i Beyret endnu. I Kirken er ellers

ellers smukke Pulpiturer og 3 Ensekroner. I Begravelserne ligge 8 Generaler begravne, hvoriblant 5 har her været Commendanten, af hvilke Rantzov gav en Klokke til Taarnet. Her ligger og begravet en Lieutenant Jens Giested, som døde i Slaget ved Gadebusch 1712. 27 Aar gammel. Kirken er i Gield, ellers har den Stovstrups Byes Konge-Tiende 2 og en halv Skp. Rug, 9 Skp. Bng, 18 Skp. Havre og Dvæg-Tiende 4 Mk. foruden sædvanlige Indkomster. Kirke-Gaarden er mindre end den Danske og indfattet med et dødt Gierde og Tornhekke.

§. 13.

Den Reformeerte Kirke Tab. I. 1, 32 er af nær Grundmuur, Tagstenene ere blaae glasserte, over Kirke-Døren sees disse Ord:

Sacrum hoc ædificium immortale augustissimorum Daniæ & Norvegiæ Principum Christiani Viti & Sophiæ Magdalonæ Beneficium immortalis Deo commendat Populus Ecclesiæ Reformat. Anno MDCCXXXV. Man sees deraf, naar den blev bygt Kirkegaarden er indfattet med en smuk Tornhekke. see 2den Deel §. 27.

Det Catholske Capel Tab. I. 1, 33. blev indrettet 1683. Patrenes Bolig er rummelig og ziret med en smuk Have. Capellet holdes ved lige af Capitelet i Münster; det har ingen Kirkegaard, men alle Catholske begraves paa Tydsk Kirkegaard. Joderne har her en smuk Synagoge

goge Tab. I. 1, 34, hvis Loft er i Form af en Hvelving, panelet og bemaler, som en Himmel med Skyer. Over Porten til Gaden sees følgende Ord paa Hebraisk med forgyldte Bogstaver: "Lader Reisfærdigheds Porte op for mig, jeg vil ind ad dem, jeg vil takke HERren. Ps. 118, 19. 1719 blev Synagogen tilladt at bygges, og for 14 Aar siden blev den igien meest af nye opbyggt paa forrige Sted i Riddergaden. Deres Skole er lige over for, men deres Kirkegaard affides ved Bolden. Gravstenene ere af en fiin hvid-graae Sandsteen, staaende opret og alle yrede med Hebraiske Paa skrifter.

§. 14.

Hospitalet Tab. I. 1, 36. er af god stærk Grundmuur af nye opbyggt 1749. Den ene Ende er for Lemmerne, og den anden for Forstænderen. Det ligger paa det høieste og følgerig sundeste Sted i Byen, som er en vigtig Sag ved saadanne Bygninger, og som savnes ved det prægtige Friderichs-Hospital i Kiøbenhavn.

Indskriften over Indgangen er denne:
 Ecce Bethel, Cæli Domus amula semper aperti,
 Hæc fractis membris, mentibus illa patet,
 Gaudeat hoc pauper sed non ignavus asylo,
 Arxqve precum locus hic mænibus urbis erit;
 Æram nobilitant Friderici jubila Vti,
 Æra dabant sumrus publica, cuncta Deus.

H. Scheel. H. A. Brorson. Ao. MDCCLIX.

Af den Kongelige Foundation dateret den 28 Sept. 1750 sees, at fra Nye-Aar 1706 en Table maatte i 4 Aar ombæres til Honnemme i Kirkerne udi Niber-Stift, for at hielpe til at oprette et Hospital her, samme Tilladelse blev forlænget til 1733. Lemmerne faae i a 4 Mk. ugentlig med frie Baaning og Ildbrand, og ere frie for al Borgerlig Lyngde. see § 31. Og siden Forstanderen boer nu uden for, og Bygningen ellers er større end som giores nødvendig til Lemmernes Baaning, maae (efter bemeldte Fundam.) sees til om de ledige Bæreller ey kunde bruges til Fabrique, eller deri oprettes et lidet Tugt- og Spinde-Huus. Prædikestolen er i Mandfolke-Stuen. Hospitalets Capital var 1756 13511 Rdlr., hvis Rente er 689 Rdlr. see §. 34.

§. 15.

Den Latinske Skole Tab. I. r, 35. er af Bindingsværk. Af en Latinsk Opskrift paa en Table sammesteds sees, at Skolen vel er stiftet 1656, men atter indviet paa et nyt Sted 1698, da det forrige var lejet. Begge Kirker skulde holde Skolen ved lige, men den Danske er allene i Stand dertil, videre see §. 41.

§. 16.

Af Bygningær til Krigsbrug ere her et ansæeligt Tøn- og Proviant-Huus, Tab. I. 1, 28, samme bestaaer af 4 Længder, bygte sammen i

Kirkeant, 2 Stokverk høy af skion Bindingsverk, den ene Længde er til Toy-Huus, den anden til Proviant-Huus, for Resten beliggende paa Castels-Pladsen, og falder ret smukt i Dønnene naar man kommer fra Seen af, snart som Cronborg udi Dresund. Her ere 3 Rytter-Stalde Tab. I. 1, 37. for nogle Aar siden opbygte af skion Grundmuur, nok et Magazin-Huus Tab. I. hg. ved Kongens Port, og en Gaard til Runderings-Kammer, som tilhører Byen. Bager-Gaarden bruges nu ey. Krudt-Taarnet staaer paa Siællands-Bolverk.

§. 17.

Raadstuen ligger næst ved Tydsk Kirke midt i Vendes-Gaden, er af anseelig Grundmuur og regelmæssig Bygning. Raadstue-Kielderen udgør en ordentlig Etage. Til Hoved-Døren gaaer en dobbelt Steen Trappe op, som er saa høy, at derunder er anbragt en Niche, hvori er Gabestof med Halsjern. Denne Raadstue blev 1760 foranstaltet at bygges, i steden for den udi Princesinde-Gaden, hvilket Herr Etah-Raad Hofman drev igiennem, al Ting er dog nu betalt, uden 500 Rdlr., som Raadstuen endnu skylder Etah-Raaden, som har dertil foræret et Slag-Uhr med Taarn og Klokke. Kongens Gade dertil see §. 32.

§. 18.

Fridericia er den eneste Fæstning i Nørre-Jylland, som ret fortjener dette Navn, og derhos den

den største i Danmark og Norge i Henseende til Strækningen, naar man undrager Kiøbenhavn. Dens Befæstning til Landkanten bestaaer i 9 ordentlige Bolverker, hvis Navne ere: 1) Oldenborg-Bolverk, 2) Holsteens-Bolverk, 3) Slesvig-Bolverk, 4) Princesinde-Bolverk, 5) Prins Georgs Bolverk, 6) Prins Christians Bolverk, 7) Dronningens Bolverk, 8) Kongens Bolverk, 9) Dannemarks Bolverk, men til Søekanten ere 9 lavere og meest uregulaire Bolverker, nemlig 10) Norges-Bolverk, 11) Jyllands-Bolverk, 12) Siøllands-Bolverk, 13) Fyens-Bolverk, 14) Jlands-Bolverk, 15) Borringholms-Bolverk, 16) Færøens-Bolverk, 17) Pi:nenberg-Bolverk, 18) Delmenhorst-Bolverk, see Kortet, hvor Tallene svare her til. Af Raveliner ere der 3, af Katte oven paa Boldene 4. Castellet Tab. 1. 1, 27. som mere nærmer sig til en Skandse, har 3 Bolverker til Søen med tørre Grave, og 1 til Byen, som er fuldført, dog sees Linierne; i Belæringens Tid var her ingen anden Fortification end et Hornverk imod Byen.

Boldene imod Landkanten ere nok saa høje som Kiøbenhavns Bolde, og de maae være det, eftersom Marken deromkring ligger noget højt: hvor Grunden af Naturen var siid, ere Bolverkerne dannede hule, ellers forsynede med Katte, hvoraf een siden er borttagen. Graverne ere vel

forsynede med Vand, saavidt Vandgrave gaae. De Dæmninger der ere opsarte tværs over Graverne imellem Bolværkerne, hindre at Vandet en efter sin naturlige Feld løber ud: i sær gjør Dæmningen imellem Holsteens-Bolværk og Slesvig-Bolværk, see Tab. II. 8. her: god Tjeneste, samme er opsat af tykke Ege Planker, beslagt med Leer og Jord, Vandet som er Norden for i Graverne er næsten 3 Alen høiere end Vandet Sonden for. Imellem Stranden og Graverne Besten for Strand-Porten er anlagt en stor og stærk Dæmning, (Chaussée) denne tiener baade til Passage og til at hindre at Grav-Vandet en gaaer over i Stranden. Langs dermed er paa Strandsiden lagt store Stene, paa hvilke Bolgerne brudes. Siden Torn vøyer her vild, endog paa Boldene, er det at undre, at man en her, som ved Kiøbenhavns Fæstning, har plantet Hekker deraf langs under Boldene. Hele Fortificationen er ellers efter Frentags Maneer, som den der er mindst kostbar, og, foruden andre Fordele, indtager den mindste Plads; alle vore Fæstninger, i sær Kiøbenhavn, ere anlagte efter samme Maneer. Ved Fridericia Fæstnings Anlæg er vel over 1000000 Cubic-Alen Jord opkastet, hvilket man ved stereometrisk Maal og Udregning noye kunde saae at vide, hvilket Arbejde! der maatte ogsaa engang 5000 Mand over halvandet Aar bruges for at sætte Fæstningsværkerne i bedre Stand.

For at vise Fortificationens Styrke, har jeg affat Holsteens-Bolwerk og Slesvig-Bolwerk, Tab. II. 8. med den derimellem liggende Ravelin og den før ommeldte Dæmning. Ravelinen er affkilt fra Contrascarpen ved en tør Grav.

Boldene ere for nærværende Tid beplantede med 84 Canoner af Jern, hvoraf 6 ere 24 Pundiger, men de fleste ere 8 Pundiger, de ligge alle nu plat ned uden Lavetter, give altsaa nu ikke mere Signaler enten til Hoytid eller Allarm, en Morser og en Metal Canon findes endnu paa Tønhuset. Fæstningen har 4 Porte: 1) Prinsens Port Tab. I. 1, 21. hvorigiennem den meste Passage falder, er meget smuk og af solid Architectur, da den har en muret Hvelving og Opstalt saavel til Marken som Bnen: ud til Marken sees det Jydske Baaben udhugget i Steen. St. Kong Frid. 5. lod denne Port sætte i nærværende Stand. Broene ere forshnede med Bind-Broe, Gang-Broe og ellers hvad der horer til en Fæstnings-Port. 2) Kongens Port Tab. I. 1, 22. er mod Nord-Ost opført af Ege Planker og Stolper, ligeledes Loft belagt med Jord, saa man kan fiøre oven paa, men i steden for Broer er der nu en Jord-Dæmning. 3) Vand-Porten, Tab. I. 1, 23. gjør Udgang fra Castellet til Stranden, bruges nu ikke. 4) Strand-Porten, Tab. I. 1, 30. igiennem den falder Passagen til Skibbroen og til Erikøe; Porten i sig selv er i Stand, dog uden

uden Loft eller Hvelving, men gandske simpel; i steden for Broe er nu over Graven gjort en Dæmning.

Tilforn var en blind Port, kaldet Dronningens Port, ellers Soebierg-Porten, imellem Holsteens- og Oldenborg-Bolværker Tab. I. 1, 20. Den blev en brugt uden til at gjøre Udsald udaf i Beleyringen; nu sees ingen Tegn dertil. For sig Fæstningen bestandig Reparation af de her værende Slaver, hvis Tal undertiden beløb sig til 30, nu forsømmes Fæstningsværkerne gandske. Ved hver Port er en grundmuret Bagt, hvoraf den ved Prinsens Port er Hoved-Bagt; Portenes, Bagternes, og Proviant-Husets Reparationer og Bedtligholdelse paaligger nu Byen imod at nyde Nyttten af Boldene og Graverne.

Det er rimeligt, at Sophiarodde Tab. I. 2, 2. var af Høyløvlig Kong Friderich den 3die anlagt for at udgiøre en mindre Stad og Fæstning paa den anden Side af Beltet, ligesom Christianshavn imod Kiøbenhavn, derved blev Beltet fuldkommen commanderet, og Byen ligesaavel forsvaret som Jylland. Sophiarodde havde blevet omtrent halv saa stor som Friderticia. 5 Bolværker bleve med deres Courtiner opførte, hvilke i en Rue gaae fra den ene Strandkant til den anden. Paa Odden opførtes derhos en Skandse, hvor vidt dermed blev avanceret, sees endnu, men dybere

bere ind 3 a 4 Alen kom man ey i Jorden. Man siger, at Urbendet standsede, efter som man ey kunde finde Vand til at fylde Graverne, men tørre Graver have jo og Sted, andre sige, at man ey kunde finde Vand til Risckenbrug, og derfor op- horte med Stedets Anlæg, men man har jo det skionneste og overflodigste Vand under Bakkerne. Jeg holder derimod for, at man har standset med Urbendet paa Sophiasodde, for at see hvad Enden blev med Friderichsodde, og at, da man havde nogenledes seet det sidste, i. t. første som et Nebenverk gandske kom til at ligge.

§. 19.

Man holder for, og de nu værende Anstalter lade slutte, at denne Fæstning ey er saa nyttig, som den synes at være, i det mindste sige de, som skal forstaae sig derpaa, at den ey kan tiene til andet, end til en Retirade paa nogle faa Dage, i Fald en heel Armee skulde blive afslagen i aaben Mark, da man herfra kunde beskjytte en videre Transport til Derne og endnu videre til Kiøbenhavns Fæstning; det er og vist, at saa stor en Fæstning behovede en Besætning af 15000 Mand, om den skulde forsvare sig, som og over 20000 Mand i fiendtlige Tider her har ffundet Plads, men siden denne Fæstning har kostet saa meget at anlægge, og er den eneste af Betydenhed i Danmark, undtagen Kiøbenhavn og Cronborg, samt ligger midt i Landet, da de sidste ligge ligesom i

Hiørnet, saa troer jeg at en Fiende, i Fald han
 (det Gud forbyde) faldt ind i Landet, vilde skionne
 mere paa Fridericia's Fæstning end vi selv; thi
 naar den var indtagen, var hele Jylland, det
 Slesvigske og Fyen snart indtagen med, og hvor
 meget Land var saa tilbage? Krigen 1657 og
 1658 lærte dette; thi endskiont Fridericia da en
 var i den Forsvars Stand, som den siden blev,
 blev den dog søgt som et Tilflugtssted for alle om-
 liggende Lande, for i det mindste at sætte kostbare
 Ting i Sikkerhed, Kiøbenhavn selv kunde engang
 trues saa haardt, at man ønskede en sikker Ret-
 rade uden derfor, i sær om Cronborg gik over
 eller var for nær liggende; saaledes er det hændet,
 at man, naar Wien er bleven truet med en Be-
 leyring, har flyttet de kostbareste Sager derfra
 til Presburg, til Faren var forbi. Desuden
 saae man i ovenmeldte Krig, hvilken Umage Fien-
 derne gjorde sig for at faae Fridericia, alt til den
 Ende, at de derfra, som en Middelpunct, kunde
 rundt omkring anstille deres øvrige Krigs-fore-
 tagender. Castellet kunde i det mindste sættes i
 en skion Forsvars-stand, dets Beliggende lover
 det; man kan derfra med svær Skyns rekke over
 Beltet, og i manglende Fald, ved Hielp af en
 Skandse paa Striv, gandske vist sperre Indlø-
 bet. Naar Huse en bleve bygte for nær, vilde
 den og gjøre god Tieneste mod Landkanten; saa
 meget er vist, at dette lille Castel gjorde god Tie-
 neste i Beleyringens Tid i Forhold af sin Størrelse,
 men

men da maatte uden Tvivl den Deel som vender mod Byen have været i fuldkommen Stand.

§. 20.

Den almindeligste Grund, hvorpaa man ude regner Indvaanernes Tal, er Tallet paa de Døde og Fødde:

Aar	I den Tydske Sogn ere		I den Danske Sogn ere	
	fødde	døde	fødde	døde
1750	36	52	30	28
1751	58	84	37	43
1752	45	64	35	23
1753	56	86	36	25
1754	40	93	39	40
1755	50	110	35	51
1756	41	71	26	20
1757	49	74	36	30
1758	61	77	39	20
1759	33	87	20	44
1724	76	54	31	37

Tallet paa de Fødde og Døde i begge Sognene indt 10 Aar.

1755 døde i Tydske Sogn mange af de gamle Soldater.

1724 er det første Aarstal i Kirke-Bøgerne, hvor man har begyndt at optegne noget ordentlig.

For Aarene 1763, 1764 og 1765 kan leveres følgende Specification over den Tydske Sogns Døde og Fødde.

1763 fødte 27 Dreng, 17 Piger.
Døde 106 Mænd, 39 Qvinder, 17 Dreng,
14 Piger, 3 Dødsfødde.

1764 fødte 37 Dreng, 25 Piger.
Døde 37 Mænd, 15 Qvinder, 12 Dreng,
12 Piger, 3 Dødsfødde.

1765 fødte 26 Dreng, 24 Piger.
Døde 13 Mænd, 8 Qvinder, 14 Dreng,
7 Piger, 4 Dødsfødde.

Samme Aar i Danff Sogn:
fødte 11 Dreng, 18 Piger, 1 uægte.
Døde 11 Mænd, 11 Qvinder, 4 Dreng,
14 Piger.

Bøder ere en her beregnede hverken iblant de Døde eller Fødde, de Reformerte en heller, uden nogle Fødde, som ere indførte i Kirke-Bogen.

• Af oven anførte Tabel sees, at i 10 Aar de Fødtes Tal har forholdt sig til de Dødes, som 812 til 1122. At altsaa en fjerde Part mere dør end fødes, maae henregnes til den Mængde her er af Invalider, Enker, Ugifte og aldrende Personer, som her have nedladt sig, for i Rolighed at ende deres Dage.

Fra 1750 til 1760 ere allene af de Reformerte fødte 95, og døde 51. 1765 døde een som var 104 Aar gammel.

§. 21.

I store Stæder regnes de Levendes Tal mod Dødes som 30 til 1 paa Landet som 40 mod 1, i vore Riøbstæder kan man altsaa tage Middeltallet 35. Nu er Tallet paa de Døde i Fredericæ begge Menigheder for 10 Aar 1122 til 51 Reformerte gjør 1173, foruden Jødernes Døde; men da der i ovenbemeldte Aaringer døde mange af de gamle Soldater, saa at de Dødes Tal nu derover er forringet ongefær fra 100 til 60, regner jeg kuns 900, legger man 100 til for det man ey veed angaaende Jøderne, faaer man 1000, det er for et Aar 100 døde, dette Tal multipliceret med 35, giver 3500 til Tal paa alle Sieler.

Extra: Skattens Mandtal var 1765 1400 Sieler over 12 Aar, regner man dertil 3 Esquadroner Dragoner med Koner og Børn, Officierer samt 90 Invalider, Koner og Børn, som i bemeldte Mandtal ey under bemeldte Tal befattes, faaer man, ved at tillegge hver anden Mand en Kone og to Børn, 900 Sieler, legger man dertil 400 Børn under 12 Aar, har man i alt til Tal paa alle Sieler 2700. Men at deres Tal som er under 12 Aar er snart lige saa stort som deres,

der ere over 12 Aar, slutter jeg af en accurat Beregning jeg i den Henscende har seet i en smuk Beskrivelse over Aarhuus-Bye i Manuscript, som tildeels bliver indført i den Danske Atlas, hvor Sagen saaledes forholder sig; og forholder det sig saaledes her, vil de Levendes Tal endog oversgaae 3500. Hvor mange Indvaanere her har været i Begyndelsen efter Mandtallet paabuden den 10 Decembr. 1689, derom findes en noget udi Archivet.

Communicanternes Tal giver en usikker Gissning om Indvaanernes Tal.

§. 22.

Tallet paa Familierne er ongefær 460, legger man 140 Ugifte dertil, faaer man 500 Boesiddende. Tallet paa Borgerne er 280.

§. 23.

Foruden Lutheraner ere her Reformeerte, Catholiker og Jøder, andre Religions-Forvandter taales her ikke. Den Reformeerte Colonie udgjør nu 60 Familier; at regne efter de Døde og Føddes Tal, faaer man ongefær efter §. 20. anførte Regel 185 Siel, men kan gierne, i Henscende til de Føddes Tal, beregne dem paa 300, hvilket Tal man ogsaa faaer, naar man regner 5 Mennesker paa hver Familie. Catholikernes Tal er neppe nu 40 Siel. Jøderne udgjøre

30 Familier og derover, og siden de legge sig mange Børn til, er deres Personers Tal over 200, see videre §§. 71. og 72.

§. 24.

Her ere af mange Slags Folk, hvorføre her høres adskillige Sprog og endnu flere Dialecter; man tager ikke meget fejl, om man (naar Indvaanerne deles i 20 Dele) regner de 15 til at være indfødte Danske, de 4 indfødte Tyske, og en Deel af andre Nationer, de fleste indfødte Franske og Walloner ere uddøde, og de Danske som ere fødte af Franske Forældre, kan ey skilles fra andre Danske, uden noget lidet ved Physiognomien. Her ere af alle Stænder, dog langt flere af Tære-Standen end af Nære-Standen i Forhold med andre Stæder, da mange leve af deres Midler, af Pensioner og i Krigsstanden. Her ere 6 characteriserede Stands-Personer: en Kammer-Herre, en Etats-Raad, 3 Cancellie-Raader, en Kammer-Raad, foruden de dimitterede Officierer. I Henseende til Næring-Bey, da ere her ingen som nærer sig af Søefarten, nogle faa af Handelen, men de fleste af Agerdyrkningen, Haandwerker og Krigshandteringer. see §. 10. De Tienendes Tal her paa Stedet kan ey fastsættes, de fleste Familier betiene sig med eet Menneske allene, nogle holde ingen Folk, men bruge deres Børn. Kunns Characteriserede og Officierer holde Tienere.

§. 25.

Borgerſkabet ſom beſtaaer af 280 Perſoner, ſee afdeelte i 2 Compagnier, og trække eengang op om Aaret paa Parade, i Markedet holde nogle af dem Bagt. Med Borgerſkabs Tagelſe ſkulde det have ſig eſter Kongelig Reſcript 1737. den 24 May, men det ſaaer Magiſtraten ikke engang, men kommer an paa Accord.

§. 26.

Stedets Øvrighed beſtaaer i en Præſident, ſom nu er Herr Etaz. Raad Hof:nan, (den førſte var Chriſtopher Nielsen, ſom døde 1665) en Borgemeſter og 3 Raadmænd, derforuden ere der nu 2 Vice-Borgemeſtere og 4 Vice-Raadsmænd, hvilke en nyde Lon, men kun Eſpectance. Bnefogden er tillige Politie-meſter, og Bneſkriveren tillige Raadſtueſkriver, 16 Mænd ere Magiſtraten adjungerede ligesom de 32 Mænd i Kiøbenhavn, her er da i alt 13 Øvrigheds-Perſoner; et Raadſtue-Bud, 10 Politie-Betientere og en Bye-Svend giøre Opvarning.

§. 27.

Bnen har Landſtings-Ret, da til Raadſtuen indſtevnes fra Bnetinget og derfra til Høyſte Ret. Før 1718 laae Holmands-Bruff, og Elboes-Herreder under denne Stads Jurisdiction, men ſiden bleve de hænlagte under Colding Birkes-Ring.

Steder

Steder til Straf er Raadstuefielderen, Ga-
bestoffen derved og Ragen midt i Byen. I
Hospitalet er i Nødsfald Indretning tillige til et
lidet Fugthuus, for var Byen selv et Fængsel for
Slaver. I sidste-30 Aar mindes ey nogen at
have her lidt Døds Straf.

§. 28.

En Borgemesters visse Løn er 120 Rdlr.,
en Raadmands 60, Bysfogden har intet som
Bysfoged, Byskriveren har 50 Rdlr. For
Resten hæves Magistratens visse og uviste Ind-
komster, 1) af det som gives for Borgerkab,
2) af det som gives af Jure asyli § 31. 3) af Fær-
gøbet §. 60. 4) af Vallefiskeriet, som er 4 Lpd.
Aal for en Raadmand, 8 for en Borgemester,
og 16 for Præsidenten, 5) af Skifter, 6) af Græs-
ningen inden Byen, 7) 60 Rdlr. af Reformeert
Mark, 8) 60 Rdlr. af Rytter-Koblerne, 9) hver
af Magistraten en Skovskiste i Fuglsangs Skov.

§. 29.

Byens Lidgiver tages af Nyemark, Kalkof-
tes Have-Plads og Forterne, see den 2den Deel
§. 16. som er lejet for 270 Rdlr., deraf lønnes
Byskriver, Bysvennene og Politie-Berienterne,
Raadstue-Budet saae deraf 36 Rdlr. og Skole-
holderne 40 Rdlr., end videre anvendes deraf til
de militaire Bygningers Reparationer, Raad-
stuens samt Broers og Gaders Vedligeholdelse;

40

nu har ogsaa Byen Nyttten af Boldene og Gra-
verne, som er efter nu værende Forpagtning 203
Rdlr. aarlig.

§. 30.

Stedes første Privilegier ere daterede d. 14de
December 1650, og indeholde fornemmelig 1) at
de, være sig Zudenlandske eller Udenlandske, som
vil bygge og boe i Fridericia, skulle nyde 50 Mars
Frieled fra al Contribution, Told, Accise, samt
al anden Borgerlig Tyngde, 2) at alle døde
Bare skulde passere Toldfri, 3) at ingen frem-
mede Manufacturer uden Øvrigheds Tilladelse
maatte indføres, og at i Fald nogen anden Frie-
hed uden Kongens og Rigets Nachdeel maatte
søges, da derover gunstigt at erklæres. see Pon-
toppidans Theatrum Daniæ.

Udtag af Fridericiæ Privilegier dat. d. 11te
Martii 1682, ellers indført blant de trykte For-
ordninger sees i Bilaget, ligeledes de Reformere-
tes af 15 Nov. 1720. om de Catholiske see §. 39.

Byens Privilegier har kunns nyttet den lidet,
dens Stapel-Rettighed kan den, i Mangel af
Havn, en betiene sig af; dens Frieleds Aar ere
fortængst expirerede. Efter Rescripterne af 23
April 1714 og 4 Junii 1717 skulde de Refor-
merte være befriede fra Krigs-Sky, Kopskat samt
alle andre personelle Skatte, men de Frieledet
ere

ere og expirerede. De den Jødiske Nation i Fridericia givne Privilegier af dato d. 30 Martii 1726 ophæves igien ved Rescript af 21 Sept. 1730.

Byen er ellers befriet fra Raadstue-Skat, (saa længe som mueligt) som andre Riobsteder maae betale, derimod er siden 1720 en Provinzes Told anlagt imellem Byen og dette.

§. 31.

Jus Asyli er snart det eneste som gjør Fridericia navnkundig paa andre Steder, hvor man beder Gud bevare sig fra at rense til Fridericia. En Persons Friheds Aar i Henseende til Jus Asyli ere 10 Aar, alle saavel Indenlandste som Udenlandste, der have falleret, saa og Manddrabere uden Riget, nyde samme Jus got ad, de skal til den Ende forskaffe sig Magistratens Pas for 4 Rdlr., og dermed passere frit i Danmark og Hyrstendømmerne, samt give 4 Rdlr. aartlig til Magistraten, om de vil nyde Beskiermelse, de ansees da som Borgere i og af Fridericia. Af et Rescript sees, at om en saadan flytter herfra, førend de 10 Aar ere til Ende, etablerer sig andensteds, og dog, førend de 10 Aar ere expirerede, igien indfinder sig her, saa kan hans Creditorer forfølge ham til Betalning inden de 10 Aar faae Ende; thi ved det at Skyldneren er flyttet bort for Friheds Aarene ere forløbne, renoncerer han

dermed stiltiende paa sin Ret, og den øvrige Tid kommer ham ey til Gode. Ved et Rescript af 30 Martii 1689 forstaaes under Jus Asyli og alle andre saavel Inden- som Udenlandste, der formedelst deres Uformuenhed udi Berler at betale eller Forskrivninger at fyldestgiøre, forarsages at fallere. Rescriptet af 7 December samme Aar siger, at de Personer, som Dom ere overgangne i Høyeste Ret for Gield, maae ey efter Dommens Affigt tage deres Tilflugt til Fridesricia, paa Fundament af Stedets Jus Asyli. Dette Aar opholdte sig her en Contrebandier fra Berlin og en Hollænder, 3 andre Ersulanter vare her Aaret; forher.

§. 32.

Foruden et og andet, som i denne Byes Anlæg er gaaet paa Kongens Befostning, maade erindres, at Kongen skienkede Byen 1719 den halve Consumtion for 20 Aar, og da i Sal. Kong Christian den Stes Tid samme Aar gif til Ende, blev Consumtionen for 2 Aar, nemlig 14000 Rd. tilbudet Byen, om den havde dem nodig til Bygninger, men da der ey hastig nok blev resolveret derover, bleve de meest anvendte til Viborg Manufactuur-Huus, undtagen nogle deraf, som bleve brugte til Provfstens og den Reformerte Præstes Residencer.

1760 gjorde Hans Majestet en Donation til Raadstuen af de Senge-Penge, som Cavalleriet aarlig

aarlig fik, da de vare her, blev og gotgiort af Kongens Casse imedens Cavalleriet var i Holsteen, hvorfra afgik mere end det halve til Officier-Fruer, Rytter-Koner og Artilleriet.

Til den Reformerte Kirke gav Hans Majestet 3000 Rd. og Grev Gyldensteen 2000.

To Rdlr. gives af hver Ordinando i Nørre Jylland, efter Rescripterne d. 17 Dec. 1681 og 13 Dec. 1764 til Skolen og Præsterne, Herr Etah-Raad Hofman har, foruden det han har givet til Raadstuen og den Tydske Kirke, skienket i sin Tid til Byens nødvendigste Udgifter over 400 Rdlr.

Bemeldte Herr Etah-Raadens Samlinger af Foundationer 9de Tome melde om alle Legata som ved Dødsfald ere skienkede til Byen, de fleste og vigtigste ere:

General-Major Legel gav 1730. 943 Rdlr. til Fridericia Skoles fattige Discipler, til andre Fattige 400 Rdlr., 300 Rdlr. til de Fattiges Inspecteurer, og 100 Rdlr. til sin Begravelses Bedligeholdelse i Tydske Kirke. Cancellie-Raad Beenfeldt, som her var Præsident, gav 1736 300 Rd. til de Fattige, og Niels Iversen Errikøe 100 Rd. Jeg forbigaaer hvad en og anden har legeret til deres egne Begravelser.

For nylig har Herr Cancellie-Raad Marcussen af Kist givet 2000 Rdlr. Capital til de Fattige, og 300 Rdlr. til hans Begravelse i den Danske Kirke, nok 800 Rdlr. til den Danske og 400 Rdlr. til den Indiske Kirke, og endelig 478 Rdlr. 4 Mk. 2 Sk. til den af Skrive- og Læse-Skolerne, som meest behøver det.

§. 33.

Til Stadens Sikkerhed ere her 4 Bøgttere, hvoraf hver nyder 4 Mk om Ugen, Sommer og Vinter; i ont Beyr kan de tage Plads i de der til oprettede Skilderhuse. I en Bye af en saatalrig Guarnison og af saa mange Slags Indvaanere er god Varetægt sær fornøden. Hvad Brandvæsenet angaaer, da er Byefogden Brand-Inpecteur. Sprøytetuset er midt i Byen paa en frie Plads, hvor bag ved er en Fiskedam og en god Pompe ved Siden: med Brandvæsenet haver det sig ellers efter Forordningen. Her har fielden været Ild løs, og naar det er skeet, har neppe et heelt Huus gaaet op i Røg; Eynild slog engang ned i Dansk Kirke uden synderlig Skade.

Hele Byen har været i den i Hobroe oprettede og den 26 Octob. 1748 confirmerede Brand-Assurance-Compagnie ansat for Burderings-Summa 58124 Rdlr., og Assurance-Summa 51675 Rdlr., 161 Luse og Gaarde ere saaledes blevne forsikkrede, hvoriblant den ringeste var
vur-

vrderet for 56 Rdlr. og assureret for 50 Rdlr., den største assureret for 3500 Rdlr. Nu er samme Brand-Casse ophævet og Byen i den Kongl. Brand-Casse 1763 for Riobstæderne i Danmark affecureret for 200000 Rdlr.

§. 34.

De Fattiges Væsen anbelangende, da bestaaer deres Fonds i følgende:

- 1) De Fattiges Tavle-Penge af Dansk og Endsk Kirke samt Blokken ved Toldboden.
- 2) Halvparten af den aarlige Accise, som har været om Aaret 8 a 9 Rdlr.
- 3) Hvad der er givet ved Brylluper, Huus-Riob, Contracter og Boder.
- 4) Af hvad enhver Familie, som eyer Huus der i Staden, aarlig bliver ansat for, hvorfra ingen er befriet.
- 5) Af de §. 32. ansorte Legatis.

Disse Indkomster giøre aarlig 250 Rdlr., som uddeles ugentlig 5 Rdlr. til nogle 30 Fattige, der ere inddeelte i Classer efter Omstændighederne, i Sogne-Præsternes, een af Magistraten og de 16 Mænds Overværelse, men besværlige at indcassere. De Fattige, som ere saa rorige at de kan spinde, skal tillige spinde Uld ved den der værende Tøymager-Fabriqve.

I Hospitalet ere paa nærværende Tid 38 Lemmer. Hospitalets Forstander nyder 100 Rdlr. i Løn, og Præsten 50 Rdlr. Det er ellers her at merke, at af Hospitalets Pengene gives og til de, som ere uden for Hospitalet, endog til de Reformerte in Casu necessitatis efter Sundagen.

§. 35.

Doctoren nyder som Stads-Physicus 150 Rdlr. vis Løn af Consumtions-Indtædterne; her er et Apothek. To gjøre Tieneste som Stads-Chirurgi. I Hospitalet er Anstalt for de som laborere paa Forstanden. Her er ellers et meget sundt Sted, en ubehindret frisk Luft geleidet med Arbejdsomhed, gjør nok det meste hertil, smitsomme og epidemiske Svagheder har ey i de sidste 25 Aar grasseret her. Da nogle 1766 kom herhid fra Kiøbenhavn, behæstede med den smitsomme Blodgang, bleve dog ingen her i Byen af dem befængte. De som boe paa siide Steder, ere ofte besværede med Udset, som man kan henregne til Situationen.

§. 36.

For Fremmede er Herberge hos en Uhrmager, som derpaa har Privilegium. Ellers er paa Biinhuset og Apotheket ogsaa Anstalt i paakommende Tilfælde.

§. 37.

Benene uden for Byen ere gode om Sommeren, men onde om Vinteren formedelst den leerige Bund. Benen til Stoustrup er anlagt i en lige Linie og er broelagt, ligesaa Benen igjennem Brestrup Kobbøl; havde de og de andre Bøene været blevne besatte med Træer som Alleer efter første Plan, havde det været usorlignelig. Paa Bolden har vel staaet nogle Træer før, nu ingen; det er ogsaa Spørgsmaal, om ikke Tyve vilde antaste dem. Jyllands-Gaden var før nogle Aar siden formedelst den slette Grund upassabel, nu er den i god Stand og har Navn af nye Bø, om Færgeløbet see §. 60.

§. 38.

Efter at have talet om de offentlige Indretninger i det Verdslige, komme vi nu til de Geistlige. Her er i alt 22 geistlige Personer, hvis man dertil ogsaa regner de fremmede Religioners Betientere, eller kun 14, som man kan henregne til den geistlige Stand i den Lutheriske Religion.

a) Sogne-Præsten til den Danske Kirke hæver sine Indkomster 1) af Offer alle 3 Høytider 20. som sædvanlig, 2) af de 2 Tiender af Beilbye Sogn, 3) 2 Mk. af hver Lod Jord i Marken, som udgjør 58 Rdr. Stoustrup ligger og til hans Menighed her. Annexet er Beilbye,

bne, 3 fierding Mi l herfen. Enken nyder efter Rescript 1750 40 Rdlr. aarlig Pension.

Den forste Sogne-Præst var Mag. Taus lobius, efter ham kom Mag. Peder Bogvad, som døde 1658 i Beleyringens Tid, den nu værende er Hr. Marcus Elod, Provst i Elboe-Herred.

Capellanen har foruden Offer til hver Høytid, Konge-Tienden af Smidstrup, som er 49 Tdr. 2 Skp. Hartk. som regnes for 5 Mk. a Td. Hrk., 2) 3 Mk. af hver Ordinando i Jylland, 3) Præste-Penge ligesom Provsten, som bestaaer i en frievillig Gave af hvert Huus, 4) som Hospitals-Præst 50 Rdlr.; nu værende Capellan er Hr. Nieman.

Klokkeren har 12 Rdlr. og 5 Rdlr. som Lyse-Penge foruden Communicanterns Tegne-Penge.

Organisten er tillige Skoemager, har 4 Mk. om Ugen som Organist. Om Ehor-Degnen see S. 21.

b) Sogne-Præsten til den Endste Kirke nyder foruden anden Offer hver Offer-Dag et Offer af alle Compagnier, som altid sendes ham af Ehesen, 2) 5 Sognes Konge-Tiender i Norvangs og Tnyild Herreder, som udgiore 49 Td. 4 Skp. Hrk. hvortil ogsaa siden 1688 er kommet Dvægs-Tienden af disse Sogne, 3) 2 Mk. af hver Lod

Jord

Jord, som udgjør 58 Rdlr. og 5 Rdlr. 2 Mk. af Koblerne, foruden sædvanlige Accidenzer. Han kan selv kalde Capellan som Sogne-Præst baade til den Tydske Menighed og til Errihøes Annex.

Den første Tydske Præst var Hr. Immanuel Eirsovius, fød i Pommern, døde 1693, hans Skilderie staaer i Kirken. Den nu værende er Hr. Jens Bergendal.

Capellanen, som først blev bevilget 1670, og sidste Gang 1731 af Kongen confirmeret, er tillige virkelig Sogne-Præst udi Errihøe, hvilket saaledes er blevet confirmeret ved et Reglement af 29 Jan. 1735. Han faaer een Gang Præstevænge om Aaret, imod at Sogne-Præsten faaer to Gange. 2) Den tredie Deel af det Guarnisonen kvartaliter betaler. 3) Offer de tre Høytider samt en trediedeel af Guarnisonens Offersvænge. 4) 3 Mk. af hver Ordinando i Nørre-Jylland. 5) en trediedeel af de Accidenzer, som han paa Sogne-Præstens Vegne gjør Tieneste for. 6) Errihøes Præstevænder og andre Indkomster for sig allene, en Annex-Gaard med 2 Huse, og for den afbrudte Honneberg Ladegaard af Kongens Cassé: 11 Rdlr. 3 Mk. 12 Sk. for Afgang i sit Offer. Herimod har han den Beførlighed, til Høymesse at prædike Dansk i Errihøe og til Aftenfang samme Dag vepelviis Tydsk og Dansk i Fridericia.

Johan Lobedan, var den første Tydske Cappellan kaldet af Kongen i stedet for een navnlig Jens Ravn, der af Magistraten var constitueret og kaldet af Sogne-Præsten, den nu værende er Hr. Sarrup.

Organisten, som er Skoleholder tillige, har som Organist 40 Rdlr.

Klokkeren, som tillige er Kunst-Mahler, har 12 Rdlr. foruden det Uvisse.

Om Chor-Degnene see §. 41.

Præsternes Indkomster ere ved adskillige Rescripter Tid efter anden regulerede i Anledning af en Deel foresaldne Stridigheder og Uvissheder. Herom kan læses i Hr. Erzh-Raad Hofmans Foundationer.

§. 39.

Al fremmede Religioner har den Reformerte her med Billighed den største Frihed, hvorom videre see §. 73. Den Reformerte Præst har 300 Rdlr. Løn og frie Residens givet af Kongen. Den første Præst var Jean Martin, den nu værende er Hr. Moise Hollard, fød i Orbe i Schweiz. Der prædiktes allene Fransk, dog er paa nærværende Tid det Tydske som best forstaaes og tales af Colonisterne. Hvad Klokkeren og Skoleholderen nyder er kuns lidet; ellers er for nylig

nylig Menigheden testamenteret et smukt Skole-
Huus, naar den iboende Enke doer, mere om de
Reformerte see S. 71.

b) Den Catholiske Menigheds Geistlige ere
to Pateres Jesuiter. De første vare: Stanis-
laus Følkers og Franciscus Aquilanus, de nu væ-
rende ere: Pater Bever fra Halberstad, og P.
Hauch fra Mayns. De staae under Stiftet
Münster, og ansees i de Catholiske Lande som vi
kan ansee Missionairerne i Grønland, kaldes og
Missionairer i deres Vocations-Breve; de have
frie Bærelser og boe sammen i eet Huus; hver
har 125 Rdlr. Løn, som høves af noget geistlig
Gods i Bestphalen, deres Skoleholder har neppe
15 Rdlr.

1686 bleve de Catholiske forundet foruden
Gaard og Plads til geistlig Brug frie fra al
Borgerlig Tyngde, ogsaa Soldfriehed paa de
Ting, som henhøre til deres Gudstjeneste. Den-
ne Benaadning blev af Kong Frid. 4. confirmer-
meret den 9 Dec. 1699, men ey siden. Noget
om deres Stridigheder med vores Geistlige see
S. 74. Menigheden savner nu en Deel For-
nuende, og er ikke halv saa stor som den var for
20 Aar siden. Til de høye Præster komme saa
mange herind fra omliggende Provinzer, s. Ex.
Galanterie-Kræmmere, at der da vel indfinde sig
fire gange saa mange som ellers.

c) Ved den Jødiske Synagoge er en Rabbi eller Capellan, som staaer under Rabbinen i Altona, og har 100 Rdlr. Løn om Aaret. Forsangeren har ongefær halvt derimod. Deres Skolemester faaer 4 Rdlr. om Aaret for hvert Barn, foruden Douceurs paa Høytiderne. For Resten faae Jøderne intet andre Steder fra til at bestride deres Religions-Umkostninger, have dog alting net hvad der hører til, i sær deres Lovsaler. Til store Høytider komme fremmede Jøder herind allesteds fra i Fyen og Jylland, i hvilken Henseende Fridericia er som Jerusalem i Jødeland. see §. 72.

§. 40.

Andre Religioner taales her en, ikke engang Remonstranter og Mennonister, som Fridrichstad. Her hendte sig ellers 1744, at nogle Separatister kom hid, under Navn af Sioniter, som prætenderte, at følge i alt den allerførste Christne Kirke; de vare over 50 i Tallet; de kom deels fra Norge, deels fra Sverrig paa 3 Skibe, og toge deres Hovedquarteer udi Princessinde, Gaden. De udvirkede Kongl. Tilladelse, at sætte sig ned her, og derpaa strax begyndte at hverve nogle Profelyter, forlangede endelig et Huus til deres Gudstieneste, men Stedets Geistlighed satte sig derimod, og fordrede endog Sioniterne til et Forsør, hvori disse sidste iblant ander paastod, at burde antages som Kongens Undersaatter uden at aflegge

aflegge Troestabs Eed; saadant blev forestillet paa behørige Steder, hvorpaa der kom Ordre, at bemeldte Separatister skulde forsøne sig ud af Byen og Landet, og ingen Sted at maatte opholde sig, uden i Fridrichstad. Denne Hændelse har vel i sær givet Anledning til det Rescript, som kom ud den 5 Martii 1745 imod Separatisterne. Hernhucistsindede har jeg en mærket her.

§. 41.

Her er foruden den Danske og Indske Skole en Latinsk Skole, see §. 42. dertil er en Rector og 3 Hørere. Rectoren har 3 Mk. af hver Ordinando i Nørre-Jylland. 1687 bleve 6 flutte Daler af hver Kirke tillagt ham til Huuslene, og af Bylle Skole siden dens Reduction 50 Rd. Derhos har han Taulov og Scanderup Konge-Eiender. Han har i alt 400 Rd. Indkomster, og boer uden for Skolen. Den første Rector var Laurentius Ulling fra 1664 til 1674. Doctor Ancherfen, som siden blev Biskop udi Ribe, og som i sær har gjort sig berømt ved sin Lærdom i Orientaliske Sprog, var her Rector fra 1701 til 1706; den nu værende Rector er Herr Mag. Neuchs, den 1ode Rector siden Skolens Stiftelse. Sal. Rector Bockers Enke nyder 40 Rdlr. Pension af nu værende Rector. Enhver Hører har frie Baaning paa Skolen og sin Deel i Haven samt frie Kost omkring i Byen, hvilket sidste er kun en Bedtægt.

Første Lectie Hører er tillige Cantor og Degn til Bøylbye siden 1727. I den første Qualitet nyder han 10 Rdlr af Errikøe, i den anden 3 Rdlr. af hver Kirke i Bøen, og i den 3die Qualitet 40 Skp. Bng og 40 Skp. Rug, hvoraf han giver igien 1 Tønde, nok 6 Tdr. Bng af Piested og Herstev, og 3 Mk. af hver Ordinando i Jyskland.

Høreren i den anden Lectie er tillige Chor-Degn i Endst Kirke, hvilket giver mere end Høreret, begge neppe 80 Rdlr. vist og uvist.

Øverste Lectie Hører er tillige Chor-Degn ved Trinitatis Kirke. Hans Vilkaar er næsten lige med Hørerens af anden Lectie.

Skolen fader til Begravelse-Penge af hver Liig 1 Mk. a 1 Rdlr., af fattig Liig 8 a 12 Sk., dette er uden Skolens Tieneste, men hvor Skolens Tieneste begiæres, da som sædvanlig efter Forordningen. Brude-Folk som vies i Husene give 1 a 2 Rdlr. Disciplene nyde desuden 12 Rdlr. af Bøyle forrige Skole, 10 fattige Disciple nyde Kenterne af den Vegelske Sundages 1000 Rdlr.

Skolens Bibliotheqve bestaaer af 47 Bøger. Disciplernes Tal har været snart 10, snart 20, een Gang 50. 1765 var her 22, hvoraf 2 blev dimitterte til Academiet. De pleje at være temmelig habile til Examin. I. Iblant de, som her har

har gaaet i Skole, maae jeg erindre Hr. Mag. Benzon, som, siden efter at have reyst udenlands, blev Præst i Hvidbiery paa Egehølm. Foruden stor Indsigt i Philosophien og Theologien, lagde han sig efter at vise et ædelt Hierte, hvor samme kunde udvirke noget. Hans Edelmødighed mod mig, hvis Udøvelse Døden hindrede, forbinder mig til at erindre ham ved saa liden en Beplighed.

§. 42.

Den Danske Skoleholder nyder egentlig 2 a 4 Sk. for hvert Barn at lære i Læsning, Skrivning og Regning, derforuden 20 Rdr. af Byen, 8 Rdr. af Lyst-Penge og noget af Kirken for fattige Børn at lære for. Han faaer nu og et nyt grundmuret Skole-Huus.

Skoleholderen til Michaelis Kirke, som tillige er Organist, faaer for at lære Dansk og Tysk, at skrive og regne, noget vist for hvert Barn, derhos 20 Rdr. samt 8 Rdr. Lyst-Penge af Kirken. De 18 Rdr. som for betalles af Kongens Cassé for at lære fattige militaire Børn, er nu ophævet.

§. 43.

Her holdes af to Francke Fruentimmer en privat Skole for Fruentimmer af Stand, som antages som Pensionister, og give 100 Rd. hver for Kost, Logis og Information; selv lære ovenom-

meldte Francoiser dem det Franske og Tydske, samt Spening, Tegning og Geographien, det øvrige, s. Ex. Musik og Dands, Skrivning og Regning lade de dem lære. Medens den ene een Tid tager sig af Huusholdningen, er den anden beskæftiget med Underviisningen, og saaledes alternere; saadanne Anstalter ere værd at merke, da de uden for Kiøbenhavn ere rare.

Skulde ellers en Real-Skole nogensinde anlegges i Danmark uden for Kiøbenhavn, holder jeg for, at dette Sted var et af de beqvemteste dertil; thi foruden at det er et roeligt Sted, er her Længighed baade til Øvelse i Sprog og i Exercicerne. Især kunde her anlegges en Real-Skole for Proprietair-Sønner, hvorom jeg engang har ført mine Tanker til Papir, som snart endnu skal komme videre, om Omstændighederne det vil tillade.

§ 44.

Vi ville nu gaae fra det Geistlige til det Militaire. Guarnisonen her i Bøen har havt mange Forandringer. I fiendtlige Tider udfordrede Fæstningen vel 40 Gange saa meget Mandskab, som den nu har i Freds-Tider. see §. 75.

1730 bestod den her værende Guarnison i 3 Compagnier Cavallerie med tillagde Roner, 4 Compagnier Infanterie, 108 Mand par Compagnie, 142 af samme Infanterie vare giste. Artilleriet bestod i 45 Mand.

1763 laae 120 Mand Jæger-Corps og 250 Mand af Frie-Corps herinde, som her blev reduceret. Guarnisonen bestaaer for nærværende Tid af 3 Esquadroner Dragoner, hvoraf omtrent Halvdelen ere Jyder. Tilforn holdtes Bagter paa Boldene og ved alle Porte, saa og ved Krudt-Taarnet, nu ikke, uden ved Prinsens Port, hvor Hoved-Bagten er, og om Natten ved Castellet, saa og uden for General-Majorens Gaard.

1764 blev Fæstningen blottet fra Bagt paa Boldene, Slaverne ført til Risbenhavn, og Boldene ere nu gandske forsømte, Skytterne bleve og da tagne af Lavetterne, og Lavetterne solgte saavelsom Rustvognene og andet Krigsbehør. Artilleriet blev ogsaa affødiget. Tiden vil lære, om det skal blive ved denne Forsætning.

§. 17.

Den commanderende Chef er Hr. General-Major og Kammer-Herre Lütichau. Regiments-Staben bestaaer af 28 Personer, nemlig: 1 Oberst, 1 Major, 3 Second-Capitainer, 6 Lieutenanter, 3 Lieutenanter, som staae paa Bart-Nenge 5 Rdlr. maanedlig, 1 Adjutant, 1 Auditeur, 1 Bøsse- og Tønhuus-Smed, 1 Regiments-Sadelmager med 3 Esquadrons-Sadelmagere, 3 Chirurgi, 3 Regiments-Quarteermestere, her ere desuden 6 Hoboister. Imellem dette og Bøyle, hvor General-Staben ligger, gaaer ugentlig Ordonanz. Af Invalider ere her 90.

Her ere Navnene paa alle Commendanten,
som have været her, i den Orden, hvori de have
succederet hverandre: 1) Anders Bilde. 2) Wil-
ken. 3) Würfem. 4) Eberherz. 5) Legel.
6) Staffelt. 7) Geisler. 8) Stürup. 9) Rans-
jan. 10) Biereck. 11) Reisenstein. 12) Ca-
stonnier, som døde 1766. De har næsten alle
været General-Majorer. Anders Bilde var Ri-
gens Marsch, General, Admiral og Commendant.
Eberherz var to Gange Commendant, nemlig
før og efter Legel,

§. 46.

Commendanterne havde Nyttens og Brugens
af Boldene, nu haver Byen samme, imod at
vedligeholde de militaire Bygninger; ligesaa hav-
de Commendanterne et Stykke Brænde og Torv
af hvert Læs, som kom ind af Portene, nu hører
det til Bagterne og Syge-Stuen. Før havde
Cavalleriet sit visse Græs og Føer af Koblerne,
som Kongen 1719 kjøbte til det, nu siden de ere
solgte maae betales for Hestenes Græsning hos
Bonderne; herhos er at merke, at Kongen 1719
ved Koblernes Kjøb gav 400 Rdlr. til Indqvar-
tering og Stal-Requisita aarlig, som Krigs-Di-
rectorium 1763 ophævede det sidste saaledes, at
andre Byer skulde betale samme; men intet er
endnu betalt fra andre Stæder.

Enhver Invalid faaer 12 Rdlr. Pension.
Før Fæstningen blev desarmet, maatte en saas
Dan

dan og staae til Bolds. Hvorledes Indquarteringen her er indrettet, sees omstændelig § 62. hvorhos jeg maae erindre, at jeg finder 1733. 21 Læs Brænde at være sædvanlig udviist for 7 Mand, det er 3 Læs for hver. Hvad Guarnisonen efter nu værende Omstændigheder koster at underholde, kan nogenledes sluttes af Forslegnings Tabellen, som ved Forordning af Aar 1763 kom ud, hvorefter jeg har giort den løselige Besregning, at 20000 Rdlr. om Aaret neppe vil forslaae til alle Ting, Invalidernes Pensioner dog uberegnede.

§. 47.

Vi har betragtet Staden Fridericia i Henseende til dens Beliggende, Bygning og Indvaarnerne, dernæst i Henseende til dens Politiske Forsfatning, være sig i det Verdslige, Geistlige eller i det Militaire. Vi komme nu til det Væsentligste af en Kiøbstæds Beskrivelse, nemlig dens Næring, og saaledes gaae vi fra Lære til Næres Standen. Et hvert Sted: Riger bør betiene sig af sine naturlige Fordele i Nærings Sager, en af sin Venlighed til Skibsfart, en anden af sin Venlighed til Plantager; men jo mere et Sted mangler naturlige Fordele, jo mere maae det bestyrke sig ved kunstige Anlæg, f. Ex. Manufacturer, skulde end saadanne paa de andre Stæder afgaae noget derved. Fridericia har ikke andre naturlige Fordele, end dens Hvede: Marker og Tobaks:

Tobaks Plantager; men skulle disse Fordele (som man snarere for) gaae Krebsgang, maatte Manufacturer her oprettes frem for paa noget andet Sted i Riget. En Stads Næring beroer og meget paa dets Beliggende og Afstand fra næste Stæder i Riget. En Svensk, ved Navn Carl Brunkman, har om den Sag 1756 skrevet en artig Academisk Dissertation; han gjør den Beregning, at, hvor paa 100 □ Mil kan leve 200000 Landmænd og 400000 Kjøbstæds Indvånere (som i det mindste der kan ernære sig) der behøves kun at anlægges een Stad, naar al Tilførsel kan skee til Vands, men dersom kun Tilførsel have til Lands, da maae den ene Stads Afstand fra den anden være halvtredie til 5 Mile, saa at 4 til 8 Kjøbstæder maatte anlægges paa ovenmeldte 100 □ Mile. Prisen paa Færdselen af en Tonde Gods i Sammenligning med samme Prise paa andre Stæder, bestemmer her Sagen. De fleste af vore Kjøbstæder vilde deretter befindes at ligge for nær hverandre, derimod synes mig, at vore Landstæder ere for langt fra hverandre. Af Mileviseren §. 3. sees 5 af vore Kjøbstæder at ligge hverandre for nær til at den ene skulde kunde nære sig uden den andens Tab. Fridericia, som den der ligger i Midten, lider derover meest, tilmed har den hverken Handel til Lands eller Vands af nogen Betydning; thi Havn har den ikke; dens Opland strækker sig neppe videre end til dens Anneker,

og Provinze-Tolden affkiærer Landhandelen med Spen. Hvad den skal leve af, maae derfor være noget eget, er og virkelig saaledes; dog kunde der anlegges meer, i sær saadanne Ting, som det er nødvendigt at oprette i Hiertet eller Middels-Puncten af Riget, heller end i dets Udkanter; derhen regner jeg Real-Skoler og andre Skriftelser til det almindelige Beste, samt Samlings-Plads for dem, som enten i Krigs- eller Borgerlige Anliggender, som angaaer hele Riget, maatte fra alle Kanter samles &c.

§. 48.

Agerdyrkningen og Tobaks-Plantning er, som sagt, Fredericia Hoved-Næring; hvad den første angaaer, da er samme Byen til liden Fordeel, efterom mange Folk derover skal holdes i en maadelig Huusholdning, og det ey skikker sig for en Borger selv at arbejnde med, helst naar han tillige driver Stads-Næring eller har en Profession; det maae da vel hede om samme: *Le bourgeois tour à tour marchand & laboureur Embrasse deux metiers pour son double malheur. (Les pensées diverses.)* 70 Familier leve meest af Agerdyrkning. Hvad Tobaks-Plantningen angaaer, da tvivle mange paa, at Tobakken faaer herefter Debit, og skulde det ey skee, maae den halve Eyendom af Marken ligge, og de, som planter til halv, der er mere end 70 Familier, maae forlade Byen og maanske bette. De fleste, hvoraf

hvoraf 58 ere Reformerte, ere baade Agerdyrkere og Tobaks-Planteurer, 13 distingvere sig i sær ved Agerdyrkningen.

En stor Deel nærer sig til Deels af Brænsdeviinsbrædning, til Deels af Bertshuusholdning; nogle nære sig af at kære Joder og andre Kænsende i sær til Markeder, tagende med sig Hvedemeel &c. til Ufsætning Nord paa Landet. Ledige Fruentimmer legge sig efter Kniplen og Spinden til Fabriquerne. Det er meget brugeligt her at have meer end eet Slags Handtering, paa det at om det ene slaer fejl, det andet maae lykkes. Guarnisonen giver Borgereskabet ogsaa Næring, skiont forbunden med sine Ulegheder; det var at ønske vore Krigsfolk, i sær Landsfolkene, havde saa stor Lyst som de Norske til at legge sig efter en og anden Profession efter deres Genie. I Freds-Tider blive de derved Landet dobbelt nyttige og hielpe til at lette Prisene paa Arbejnde. Endelig er at mærke, at mange forskrive Arbejnde herfra, som de kunde have hos dem selv, s. Ex. Guldsmed- og Uhrmager-Arbejnde, andre derimod her paa Stedet bestille sig fremmed Arbejnde, som dog torde have her, s. Ex. Værkker. Saadan Frihed hos Røberne danner gode Arbejdere.

§. 49.

Her er i alt 102 Haandverker af alle Slags, nemlig:

12 Skræddere, for 16. 8 Bævere. 9 Sned-
 kere, for 11. 6 Bagerer. 14 Skoemagere.
 7 Smedde. 6 Muurmestere. 4 Slagtere.
 1 Farver. 2 Guldsmedde. 1 Feldbereder.
 1 Kiebslaaer. 2 Uhrmagere. 1 Saddelmager.
 2 Pærsmagere. 1 Handskemager. 2 Malere.
 3 Hattemagere. 2 Bodkere. 2 Gyrtlere. 1 Gart-
 ner. 2 Tømmermand. 4 Tobakspindere.
 2 Glarmestere. 2 Skærslibere. 1 Baromter-
 mager. 2 Kleinsmedde. 2 Pichierstikkere.
 Deraf ere Skræderne, Snekkerne, Bagerne,
 Bæverne, Muurmesterne, Smeddene og Skoes-
 magerne de 7. Haandverker som have Lav.

En her holdt Kongl. Commission befoel, at
 hver Lav skulde have en Bisidder af Magistraten.
 Det koster omtrent 15 Rdr. her, at komme i et
 Lav, f. Ex. Skræderlavet, og siden 3 Rdr. hvert
 Aar, derimod faaer en saadan Mester igien 8 Rdr.
 til sin eller Kones Begravelse, 5 Rdr. til et Barns
 Begravelse over 8 Aar, og 2 Rdr. til et under 5
 Aar. Ved en foresalden Dispute i Muurmester-
 lavet, blev følgende af Oldermændene prætenderet
 af en som vilde i Lavet, uden at staae først et Aar
 som Mester, 1) 6 Rdr., fordi han ey staaer Mester
 et Aar, 2) 1 Rdr. til Oldermændene for Indskriv-
 ning, 3) 2 Rdr. til Lavs-Cassen, 4) 4 Rdr. til
 Ober-Bisidderen, 5) 2 Rdr. til Oldermændene for
 Huustene, 6) 1 Rdr. til Fattige af Lavet, 7) 3
 Rdr. til Raadstue-Skriveren, og endelig 8 Rdr.

til den oprettede Liig-Casse. I alt 22 Rd. 3 Mr.
 3 de Disputer som forefalde imellem Lavene i
 Fridericia og Garnisonen, skal forholdes efter
 Forordningen af 10de Martii 1725. See Res-
 scriptet af 14de Julii 1727.

Her fattes en Pottemager og en Bogbinder.

§. 50.

Af Fabriquer ere her: 1) En Tønmager-Fa-
 brique, som 1762 ved allernaadigst Decroy un-
 der Hr. Etats Raad Hofmans og Cancellie-Raad
 Deichmans Direction blev anlagt; den har sin
 egen Gaard, hvori Fabriqueuren boer, som Hans
 Majestet lønner og giver 200 Rd. aarlig, Resten
 betaler Interessenterne selv, saa at Inspecteurerne,
 Casserer og Bogholder forrette deres Arbejde
 uden Lon. Fabriquen har nu 260 Spindere,
 som nyde 1 Sk. for hver Streng at spinde, og
 hidindtil 8 Bæver-Stole, men for Mangel af
 Debit nu paa et Aar allene 3 Bæver-Stole,
 derimod henved 300 Spindere, som spinde for de
 Herrrer Basserfal i Kiøbenhavn og Cancellies
 Raad Otto i Ekernsford. Fabriquen er bekostet
 af et Interessentskab paa 100 Actier a 25 Rd.;
 de fabriquerede Vahre ere: Sas de Nimes, Cha-
 lons, Barcan, Flos og Multum, det sælges raat
 fra Fabriquen, Debitem haabes at vedblive, saa
 længe Kongen lønner Fabriqueuren.

2) En

2) En Klæde-Fabriqve er her og anlagt under Fabriqveur Hofman i Kiøbenhavn og Kammer-Raad Richter i Fridericia deres Direction, i den er nu 1 Mester, 3 Svenne og 1 Dreng, 3 Bæver-Stole. Foruden Klæde væves her Chalons og Ems, men det farves i Kiøbenhavn; hertil bruges snart luttet Spansk Uld; Mesteren nyder 3 Rd. om Ugen og frie Bærelse; over Spinderiet, som bestaaer af 50 Spindere, er sat en Mester, som derfor saaer 7 Mk. om Ugen, 2 Sk. gives for hver Pd. Uld at rense, og 9 og en halv Sk. for at spinde en Streng, hvilket er en Sk. mindre end i Kiøbenhavn: de af nogenledes Bilkkaar ere flittigere til at spinde end de, som ere gandske fattige, og spinde 16 a 24 Strengte hver 14 Dage. Man klager over, at Vandet her en er flydende nok til at vaske Ulden udi. 3) Her har og været en Baand-Fabriqve, som nu er nedlagt.

Juret hindrer mere vorre Fabriqver end den magelige og Modens-Levemaade, som af Fremmede legges os saa meget til Last, hvoraf den første giver Ulyst til Virksomhed, og den anden Foragte for Farvelighed.

§. 51.

Sæbesyderiet er anseelig: Bygningen dertil er nye og smuk, og ansat i Brand-Cassen for 3500 Rdlr. Dets Octroy lyder paa exclusiv Privilegium at affætte sin Sæbe overalt i Riber Stift. Interessenterne ere: Hr. Kammer-Raad

Richter og Cancellie-Raad Hvalsøe her af Byen, og Hr. Agent Jøversen af Middelfart. Sæbeværks-Mesteren, der tillige er Muurmester i Byen, har 300 Rdlr. Lon og frie Bærelse, desuden er en Sæbesyder, som faaer 40 Rdlr. Lon og frie Bærelse. Man kan faage 5 Edr. Sæbe af Gangen, der giores 3ld under Kiedelen i 48 Timer, hvortil gaaer i det mindste 3 Læs Brænde. Om Vinteren faages en; thi det gaaer da for langsom til med at formere Luden og Vandet fryser. 5 a 700 Edr. faages aarlig. Olien der til er Roe- og Hamp-Olie, som forskrives udenlands fra. Et Potaske-Syderie er man nu bestænkt paa at oprette her. Der er et got Tobaks-Spinderie.

§. 52.

Den skionne Olie-Mølle, som for 10 Aar siden blev anlagt her, har nu standset i 5 Aar. Da Entreprenuren, der tillige var Hoved-Participant, kom i Vidtøstighed og maatte overlade alle Ting til Med-Interessenterne, maatte de sidste lade Børfet standse, da de saae Interessen en swarede til den anvendte Capital. Andre vil sige, Børfet standsede i Mangel af Kap-Saat. Rist er det, at Møllen en fournerede Olie nok til Sæbesyderiet; underligt var det, at Mølle-M. steren blev betalt ligesaavel den Dag han en maalte, som naar han maalte. Møllens Bygning er paa Hollandsk Maade, og Børfet gaaer ved Heste.

Olie

Olie-Møllen ved Christiania er baade mindre og simplere; denne derimod anseeligere, og har kostet 1300 Rdlr. foruden Huset. Den er nu nyelig solgt for 250 Rdl., og Eyren af Huset gav 100 Rdlr. for at blive skilt ved den. Den skal nu staae bag ved Søbe-Spyderiet og igien komme i Gang, helst siden man tænker igien at faae Kap-Saat. Hidindtil har Berket udgiort 3 Etager, den øverste er Løstorum, beklædt rundt omkring en Allen høyt med Bredder. Her ligger Røe-Frøet, som bringes derop uden fra igiennem en Luge. Hulverket er i anden Etage, bestaaende af 7 Drivehjul, foruden 2 Marmor Stene, som knuse Frøet som falder ned fra Løstet igiennem en Tragt, derfra løber det knusede Frøe ned i en Bing i nederste Etage, hvor Spillet er, som trækkes omkring af 2 Heste; der er 6 Stamper, derhos er Olie-Spyderiet og Karrene til at giemme Røgerne udi.

Møllerværket bestaaer af 3 Røymøller og 4 Høstmøller, uden for Byen er en Vandmølle, Tab. I. 2. a. som gaaer ved Undersølvsvand fra Mikkelsdag til Paaske, i den Tid man stemmer for Vandet, som da gaaer over hele Engen Norden for Møllen. Vandhulets Diameter er 18 Fodder. Her er en Sigte derved, men man lader dog mere sigte paa gammel Mølle en Misk herfra; hvor Melet gaaer kun 2 a 3 Gange igiennem Sigten, for ikke at blive for fin (til Duff).

Paa Hestemøllerne males kun grovt Meel, grov-
res til Malt, samt naar Beyrmøllerne standse,
Rugmeel. Møllestenene ere alle Rhinske og faaes
fra Hoyer; her formales overmaade meget Korn
til Brændeviin.

§. 53.

Handelen her paa Stedet angaaende, da er
samme af liden Betydning; her ere 6 Riobmænd,
men det er vanskeligt at leve af Riobmandskab allene.
Jøderne drive Handel snart med alle Ting, men
de profitere vel ti Gange saa meget ved at slakke
omkring til Markederne end ved nogen Handel
hienime, naar jeg undtager Bepelererne, som have
god Næring af Bepeler, helst paa Hamborg.
Hamborger Courant ere mere gnyldige og bekiendte
her end i Kiøbenhavn. To Riobmænd handle med
Klæde-Bahre. Galanterie-Kræmmere komme
her meest for Religions Øvelses Skyld, de give
her lidt bedre Riob end andre Steder, da de af-
legge her deres Bahre for en Deel, hvilket udgjør
et Slags Oplag eller Stapel af en saare ringe
Betydning.

For at besørge Tobakkens Transport til
Kiøbenhavn, kommer her aarlig en Commissio-
nair derfra, som tillige med en her værende In-
specteur (der faaer 230 Rd. Løn) besørger Besig-
telsen og Betalningen paa Tobaks-Directeurs
Hr. Agent Borres Begne; den her plantede
Tobak

Tobak maae en sores uden til Kiøbenhavn, men nok ud af Riget. Om Esterhøsten indfinde Colonisterne sig her med deres Jordfrugter. Landprang, som gjør saa meget til de fleste Danske Kiøbstæders Ruin, kan man en sige at være dette Sted meget fornærmelig; thi langt fra værende Bønder komme en hid, de næstbeliggende sournere ikke nok, og fra Høen komme gandske saa, dog drives samme ikke meget. Her komme ofte Aalevogne fra Thye, som tage Frugter med sig tilbage. Bar her altid Skibsleylighed om Ester-aaret, kunde en Deel Træfrugter fra næstliggende Byer med Fordeel udsfibes.

§. 54.

De nu værende Handlende ere: Sr. Andersen handler med Specerier og grove Bahre. Hr. Raadmand Bruun, Sommer og grove Bahre. Hr. Byfoged Gerken, Vine og Specerier. Hr. Lindeman, Sommer og grove Bahre. Hr. Borgemester Lund, Specerier, Vine og grove Bahre. Hr. Matfeld, Viin, Specerier, Alens Kram og grove Bahre. Mad. Pagh, Sommer og grove Bahre. Hr. Pagh, grove Bahre. Hr. Kammer-Raad Richter, Sommer og Hør. Hr. Borgemester Thomsen, Sommer og grove Bahre. Jøder: Hartwig Isaac, Silke- og Klæde-Bahre af indentlandste Fabriquer, samt Chinesiske Bahre og Galanterier. Hartwig Joseph, Specerier, Lerreder og Chinesiske Bahre.

Levin Moses, indenlandiske fabriquerter Bahre.
 Valentin Levin ligesaa. De øvrige handlende
 Jøder tage deres Bahre hos ovennævnte, hvorefter
 med de søge Markederne.

§. 55.

Stedet har efter givne Privilegier Tilladelse
 at holde 5 Markeder, nemlig den 23. Januarii
 med Kramvahre og Heste, den 19. Martii og 26.
 Junii med Kram og andre Bahre, den 3. Sept.
 og den 24. October ligesaa, samt Torvedag hver
 Torødag. Privilegierne af 1682 melde kun om
 2, alle de ovenmeldte Markeder kunde have passeret
 sig, hvis Byens første Anlæg og Hensigterne der
 med havde blevet fuldførte; nu har Byen nok i
 een Marked, som holdes den 18. October med
 Kramvahre, hvortil dog Sogningen en er stor,
 og holdes i den ene Ende af Danmarksgaden
 hen imod Prinsens Port. I Begyndelsen vare
 2 Torve affrukne, nemlig Fiske-Torvet Tab. I. 1.
 25. og Kongens Torv ib. 20, men ingen af dem
 er siden enten bleven broelagt eller brugt. Det
 samme kan siges om Esplanaden Tab. I. 1. 26.
 imellem Castellet og Byen.

§. 56.

Korn-Prisene ere her saa foranderlige, at
 som Indsk Rug ofte er udskebent herfra, saa er det
 og hændt, at Danziger Rug er affat her med
 Fordeel. Her er denne Tids ungefærlige Priis-
 Courant, nemlig for Sept. 1765: Hve-

❁ ❁ ❁

71

Hvedemeel herfra 5 Sk. Pd. Engellſt dito 5 og en halv Sk., Vandets Ost 4 Sk., Kiød 9 Sk., Humle Engellſt 8 Rd. 3 Mk. Lpd., dito Fynſt 3 Rd. 3 Mk., Smør 9 og en halv Sk. Pd., en fedet Gaas 28 Sk., et Par Duer 16 Sk., en Snees Eg 10 Sk., Patater 12 a 16 Sk. Skiep-
pen, ferſke Sild en St 1 Rd. 1 Mk., ferſke Aal 2 og en halv a 3 Mk. Lpd., spørgede Aal fra Thy-
holm 5 Sk. Pd., Miød 8 Sk. Potten, Honning 19 Sk. Kanden, Log-Æbler 1 a 2 Mk. Skiep-
pen, Hee 6 Sk. Lpd., Torv et Læs 2 Mk. 8 Sk., Brænde et Læs 4 Mk., dito af ſmaaæ Grene 2 Mk. 8 Sk., Hor 8 a 16 Mk. Lpd., Sæbe en Ditting 2 Rd. 1 Mk., en Allen ubleget Lærret 12 Sk., en Tylt Bredder, 2 Rd. 1 Mk., en Tylt Lægter, 1 Rd. 1 Mk., en Tylt huggen Bord 1 Rd. 2 Mk., et Par Skoe 6 a 7 Mk., et Par Stovler 3 Rd.

Vinteren 1764:65 koſtede Brændet 5 Mk. Sommeren derpaa 2 Mk. 8 Sk., ſiden er det igien ſteget. Huusleje er her let, fra 12 til 80 Rd. aarlig. Jeg veed det Huus, beſtaaende af Stue, Forſtue, Kiøkken, Spiſe- og Sove-Kam-
mer, ſom der gaaer kuns 14 Rd. til Leje af, og er falbuden for 220 Rd., ſkiønt det er ſmært ſom nyt og bag ved har en Gaard medh Pørt og Brøndvand ſamt en Have.

En Daglonner ſaaer 20 Sk. om Dagen uden Koſt. En Tienestefarls Løn er, gemveenlig 12 Rd., en Piges 8 Rd.

§. 57.

De udgaaende Bahre ere:

1) Tobak til Kiøbenhavn 180000 a 200000
Pd. om Aaret; for hver 100 Pd. got Gods saaer
Planteuren 4 Rd., er da mestendeels 7 a 8000
Rd. om Aaret.

2) Hvedemeel gaaer meest Landverts helst
til Land-Stæderne i Jylland; det holdes for. be-
dre end det Hollandske.

3) Træ- Frugter, deraf er herfra med et
Skib gaaet til Riga fra een Mand 250 Tønder,
dog en stor Deel deraf ere avlede i næste Lands-
byer, ellers affettes en Deel deraf til dem som
fiøre hid med Aal.

4) Kornbrændeviin affettes meget af.

5) Jord-Frugter, s. Ex. Borfeldske Roer og
Potater skikkes meest bort som Foræringer.

6) Fabriqverte Tøner af usarvet Klæde, Sas
de Nime, Barcan, Chalon, Flos og Sæbe.

De indkommende Bahre bestaae i

Øst og Hvedemeel fra Engelland, Roe- og
Hampolie fra Riga, Kalk fra Stæben i Norge,
Papiir fra Engelsholm og Holland over Jætting,
Humle meest Engelsk, hvoraf en Deel gaaer
Landverts ud igien, Potter fra Andst, en Mill
herfra, Have-Frugter fra Odense og Bogense,
Sukker fra Odense med Sukker-Jagten, foruden

den andre almindelige Bahre. Da det er saa lidet bevendt med Handelen, er det og lidet bevendt at melde hvor meget af hver Slags Bahre imellem Aar og Dag her bliver enten ud- eller indført.

§. 58.

Her boer ingen Skippere, de som fare hertil og fra, ere enten fra Dragøe for Tobaks-Transporten eller fra Colding og Middelfart, herfra seyles kun paa Kiøbenhavn, hvilken Seylads om For- og Esteraaret gaaer for sig Sønden omkring Derne, hvilken Seylads er sikkrere men langvarigere, da derimod den Norden om Derne er kortere men farligere, og gaaer for sig om Sommeren. Jeg var 1766 først i April med et Fartoy, som i en Storm om Natten paa sidstbemeldte Tour satte til Nord paa Siælland, vi kom dog, skønt med stor Livsfare, derfra. Havnen og Rheden her er en sikker, deels formedelst de stærke Strømme, deels fordi her er alt for aaben. Sønden-Bind er den verste at ligge her med. Naar man Norden fra vil løbe herind, maae man i sær vogte sig for den Grund, som stikker ud Norden for Billeshauge; ellers er Dybet got, undragen at et Sted findes i Grunden nogle Brag, som har lagt siden Krigen. De mindre Skibe ligge i Erritsøe Bugt Sydvest for Byen, men de større, som Enaels- og Bestindiefarer, ligge ved Striv, de affette en Deel her, liggens

des nogle Dage over. - Tilførn har her lagt en Fregat som Bagtskib, ligesom i det store Belt, nu ligger ingen her. Skipperne fra Flensborg og andre Stæder i det Holsteenske seyle meest alle her forbi, og passere her forbi imellem Aar og Dag henved 600 Skibe, nogle vil sige 800.

§. 52.

Da her ingen ordentlig Havn er, har man for længst gjort Udkast til en ved Kunsten, som skulde bestaae i nogle Canaler, see Tab. I. 1. saaledes som den er affat i Kortet af 1665. 1703 blev befalet, at samme skulde suldbyrdes, men hidindtil er intet blevet af til stor Nachdeel for Næringen, da man derfor ey kan betiene sig af Dplagsfriheden. Efter Hr. General-Lieutenant og Commendant i Friderichhavns Castel Scheels Forslag skulde Canalen graves fra Bageriet lige ud igiennem ved Krudt-Taarnet, i en lige Linie fra 17 til 12, Tab. I. 1. derved kunde da anlegges et Castel, og som den gif fra den ene Strand til den anden, kunde den rense sig selv. Her fandt Skibene en god Vinterleye; denne Canal blev beregnet til at vilde koste en Tønde Guld. Den først udkastede Canal er deri vel betænkt, at i sammes Plan er den siide Grund midt i Byen noye fulgt, hvorved Arbendet blev mindre og den næstliggende Grund forhøyet, derimod blev det vanskeligt, at vogte Canalen for Tilstopning af Sand. Udi sidste Forslag er det at agte, at

Canal

Canalen ved sin Ilge Strækning en udfordrende
saa meget Arbejde og Beføstning enten ved dens
Anlæg eller dens Vedligeholdelse. Den meste
Beførlighed var, at faae Canalen gravet dybt
nok i den høje Grund ved Krudt-Taarnet; men
hvad vilde det sige i saa kort en Distance. Man
har andre Steder paa nogle Miles Længde gravet
Canaler, forsknede med kostbare Dæmninger og
Sluser, allene for at faae en giennere Veg. i
Skibsfarten; skiont altsaa Sagen en er noget
Herculis Arbejde, er Byens Kræfter dog en til
at bekoste den fjerde Deel deraf. Af Kortet sees,
hvortledes is kunstige Det. Falde efter den første
profiterede Canal have været dannede, paa hvilke
Arsenal, Børs og andre Handels-Bygninger
havde bekommet deres rette Sted.

§. 60.

Paa begge Sider af Bæltet holdes baade
Baad og Færge, hvortil bruges efter Fornøden-
hed Senl og Alar. Efter Rescript af 1747 be-
tales af en Færge om Sommeren 3 Mk., om
Vinteren 4 Mk., af en Baad om Sommeren
1 Mk., om Vinteren 1 Mk. 8 Sk. Færge-
Stederne høre Magistraten til, og gives samme
af hver Færge-Sted 50 Rdlr. til Forpagting;
tager man over med en fremmed Baad, gives
dog Færgemanden 6 Sk.

Postmester-Tjenesten er af liden Betyden-
hed. Mandag og Torsdag Aften kommer en
ridende

ridende Post fra Eolding, havende med sig de Kiøbenhavnſke og Hamborgſke Breve, Tirsdag og Fredag Klokken 5 afgaaer den igien, da Posten Dagen derefter gaaer fra Eolding; ſkrives til Beyle, da maae Brevet forſt gaae til Eolding, med mindre det kan gaae med Ordonanzen, ſom er en Militair-Post. Brev til Hadersleb koſter 6 Sk., men ſkrives over Hadersleb til Hamborg eller Kiøbenhavn, da kun 2 Sk.

§. 61.

De Borgerlige Udgifter kan henføres til fem Classer. Til den forſte henregner jeg Udgifter til Kongen, nemlig Conſumtions- Folke- Familie- og Extra-Skatten, ſamt Province-Tolden. Til den anden kan regnes det ſom Magiſtraten ſaaer, f. Ex. Afgifter af viſſe Jorder, ſee §. 27. og det ſom gaaer til det Almindelige, f. Ex. Bægter-Penge. Raadſtue-Skat betales en. Det tredie Slags Udgifter er til Geiſtligheden, nemlig foruden de ordentlige Gaver, Præſte-Penge eſter eget Gotbefindende, ſamt 1 Dags Koſt ongeſær om Maaneden til en Hører. Det fierde Slags Udgifter er til de Fattige, hvilke Penge eſter Kongelig Forordning repareres eſter enhver Omſtændighed og Billie, en eſter nogen Tært. Endelig maae regnes de militaire Udgifter, ſom beſtaaer i Indquarteringer.

§. 62.

Indqvartering svares for den halve Deel af
Borgernes Næring og for den halve Deel af Byg-
ningernes Tapt. Med sidste har det sig saales-
des: Fridericia Stads Grund og Bygningers
Tapt ligger paa Raadstuen in Originali, er af
de dertil allernaadigst udnævnte Commissarier
forsærdiget og confirmeret af Kongen d. 29 Julii
1746 og ansat for 22008 Rdlr. 2 Mk. 8 Sk.
Derfra afgaae de
ubebygte Grunde,
som vel ere taperede,
men ey førend de be-
bygges, contribuere
til Indqvartering og
Byens Skatter = 1374 Rdlr. 5 Mk. 8 Sk.

bliver tilbage 20633 Rdlr. 3 Mk. 8 Sk.

Derfra afgaae de pu-
blique Bygninger, og
de Grunde og Byg-
ninger, som ere frie
for Indqvartering ef-
ter Allern. Forord-
ning, nemlig Geist-
ligheden, Magistra-
ten, Apothequet, stem-
plet Papiir-Forval-
ter, Fabrique &c. = 3957 Rdlr. 2 Mk. 8 Sk.

bliver tilbage 16676 Rdlr. 1 Mk. 8 Sk.

Deraf

Deraf svares nu den halve Indquartering. Med
 den anden halve Deel af Borgerlig Næring har
 det sig saaledes: Der er formeret 500 Portioner
 a 3 Rdlr. aarlig, er 1500 Rdlr.; for at und-
 gaae Brok, divideres bemeldte Summa med 8
 Rdlr., gjør 2084 Rdlr., derpaa divideres sam-
 me med 250 Portioner, som gjør 8 Rdlr. 1 Mk.
 til en Portion. De øvrige 250 Portioner repar-
 teres paa Borgernes Næring udi Skillingss-Tax-
 ten, som aarlig anslaaes efter Taxere-Borgernes
 Forretning paa hver Borger, som har Næring,
 3, 2, 1 Sk., 2, 1 en halv Album, en Portion i
 Penge er 24 Sk. maanedlig, trefierdendeel Por-
 tion er 18 Sk., en halv Portion 12 Sk., en fier-
 dendeel er 6 Sk. maanedlig; som nu en Portion
 er 24 Sk., er 2 Album to trediedeel Portion eller
 16 Sk. og saa videre. Saaledes er ogsaa i
 Grund- og Bognings-Taxten en Portion 8 Rdlr:
 2 Mk., en halv Portion 4 Rdlr. 1 Mk. ic., fol-
 gelig kan ingen faae en fierdendeel Portion mere
 end han med Rette kan tilkomme. Indquarte-
 ringen for Aar 1730 see §. 74.

§. 63.

Et heelt Riges Vel beroer paa Bøndernes
 og Borgernes gode Vilkaar, og en Stats Ba-
 lance-Regning maae grunde sig paa Bondens og
 Borgerens Balance-Regning eller Indtægter og
 Udgifter; en Bondes Udgifter og Indtægter kan
 let bestemmes, naar visse Omstændigheder først

73
ere fastsatte, som jeg og derpaa har gjort Forsøg
i Thyholms Beskrivelse, men at formere en Bor-
geres Balance-Regning, er en delicatesere Sag,
da dertil udfordres Indsigt i enhver Nærings
Art, og mange indirecte Udgifter maae antages
som directe, hvilket er underkastet Banskelihood;
imidlertid kiender jeg den Borger her, som en har
Borgerlig Næring, har en meget liden Huushold-
ning, og eger selv sit Huus, hvilken giver aarlig
ud som Borger efter §. 61. over 60 Rdlr.

§. 64.

De Kongl. Intrader ere: 1) Consumtions-Fas-
milie- og Folke-Skattens Forpagtning, den beløb
sig for Aarene 1764 til 1766 aarlig 4200 Rdlr.,
for Aarene 1758 til 1760 (alt inclusive) 3005 Rdlr.
Interessentskabet tabte 1764. 40 Rdlr. derved,
1765 vandt de 25.

2) Toldforpagtningen beløb sig sidst aarlig
til 1250 Rdlr.

3) Accisen er aarlig ongefær 18 Rdlr.

4) Provinze-Tolden imellem Nyen og Frides-
ricia importerer neppe 20 Rdlr.

5) Strom-Tolden regnes imellem 600 og
4000 Rdlr., nøyere kunde ey berettes mig af Bed-
kommende; og da henved 700 Skibe passere her
forbi om Aaret, ofte 24 i en Uge, kan man nos-
genledes deraf see dens Importance, dog kon-
mer samme ey egentlig Byen ved.

6) Extra

6) Extra: Skatten var i Aaret 1766. 1800 Rdlr. og noget over.

Stemplet Papiirs: Intraderne ere meget uvisse. Man tager ikke meget fensl, naar man beregner alle Kongens Intrader her paa 6500 a 7000 Rdlr., Strøm-Tolden uberegnet.

§. 65.

Tolderens Salarium er 500 Rdlr., Controleurens 300 Rdlr., Consumtions: Forpagtningens Interessentere holde 8 Betientere, nemlig 3 i Portene, 2 for Vandmøllen, 2 for Benrømøllerne, og 1 paa Gaderne; det gaaer over 400 Rdlr. til deres Beføstning.

§. 66.

Det som Hans Kongl. Majestet giver ud' til dette Sted og dets fleste Indvaanere, baade directe og indirecte, overgaaer langt det, som han faaer deraf. Det er let at slutte, naar man betragter, hvad Guarnisonen koster at underholde, hvor mange Invalider her ere, samt a parte Pensionister af adskillige Rang og Stænder. Jeg har en Gang gjort en Beregning paa 24000 Rdlr. aarlige Udgifter fra den Kongelige Cassé, hvilket jeg dog ingentunde vil udgive for en vis Overregning, da samme blev vanskelig at gjøre accurat.

§. 67.

Siden ovenmeldte store Udgifter angaae Kuns Fæstningens Guarnison og Pensionisterne, kan man en egentlig henregne dem til de Udgifter som gøres til Byen, men Byen er og bliver desuagtet til stor Nytte for Landet, og kan en regnes blant unyttige Riobstæder; thi ved den spares Riget over 7000 Rd. for fremmede Tobaksblade, og over 7000 Rd. for fremmede Fabricque-Bahre, Hvedemeel ic., gjør altsaa henved 15000 Rd. aarlig, som her produceres Bahre for til Forhandling. Dernæst er det en Vigtighed ved dette Sted, at det for fremmede Religionens-Forvæntere ligger belevligt, nemlig midt i Riget, saa at de her som til et Centrum en faaer for langt at reyse for Religionens Skyld. Det er og et glædeligt Tilflugtssted for alle uforsigtigere Huusholdere, om alle Banquerotters en fortlene vildloftigere Titel. Om Stedet derhos er et Tilflugtssted i Krigens Tid, maae de domme, som forstaae sig mere derpaa end jeg.

§. 68.

Da Stedets Indvaanere ere et sammensbragt Folk af adskillige Lande og Religioner, kan man vel tænke, at Tænkemaaden her maae være meget forskiellig, og sølgelig maae frembringe mange Slags Gemytter. Her ere adskillige Ting skeete, som har viist, at store Ondder og kan høre hjemme paa smaae Stæder, der ere og

de Ting bedrevne, som har robet det mest forder-
vede Hierte. Af offentlige Laster har ingen gaaet
stærkere i Svang her end Tyverie, da ikke engang
Plankverket omkring Kirkegaarden har fundet
blive staaende for Tyve, derimod kan man til
Stedets Ære sige, at en stille Flirtighed og Bind-
skibelighed hersker meget her. Hvor vidt det
mistænkelige interesseret og krybende Væsen som
tillegges i Almindelighed de smaae Kiøbstæder,
ogsaa finder Sted her, vil jeg ey domme om;
det er nok, at saadant Væsen er en Frugt af
Ringhed og Mangel. For Resten holder jeg for,
at Sædelæren bedre practiceres i de smaae end i
de store Stæder, hvor Modens Opsyrsel snart
allene er Levregel, og idelige og uendelige Distrac-
tioner af modsatte Ting hindre al Eftertanke,
hvoertil kommer, at den som over Dnden for Ære
Skyld, naaer best sin Hensigt paa et Sted, hvor
hans Kiendskab er almindelig, at den som over
Dnden af Lyst, kan sikkerst øve samme der, hvor
han kiender alle dem han omgaaes med, og ende-
lig at de, som ere skikkelige af Frygt for Spot
og Straf, tør ey saa vel ytre deres Udnyder her
som paa store Stæder, hvor det tidt er nok til at
blive holdt for et skikkeligt Mennecke igien, at
man flytter om i en anden Gade.

§. 69.

Som et Mennecks Lænkemaade er, saa er
og hans Levemaade, folgelig er Levemaaden her
noget

noget adskillig. Ved Nationers Blanding lærer Erfarenhed, at Lasterne snarere blandes end Dyderne. Endske og Franske antage snarere hos os vor Magelighed end vor moderate Bæsen, de fleste af os igien antage Fremmedes Fensle hellere end deres gode Egenskaber; lykkelige vi Danske! dersom vi vilde aflegge noget af vores Magelighed, for at lære Bestandighed og Usfortrødenhed af de Endske, Hurtighed af de Franske og Grundighed af Engellænderne. Saadan en Forandring i Sædterne vilde ofte udrette større Ting end Lovene selv, i sær hvad Fabrique-Bæsenet angaaer. I den Adskillighed her er af Characterer, kan enhver leve her som han vil, uden at Folkes Omtale tørde være ham til Præjudice, hvilket en saa let kan see andre Steder, hvor den ene maae leve som den anden, og gammel Kiendskab og Venkskab en vel kan brydes; des Aarsag regierer her ingen synderlig Familie-Partier, som ellers ere saa sædvanlige i andre smaae Kiøbstæder. Sproget som her mest tales, er deels Indsk og deels Plattysk, ellers er her alle Slags Dialecter. Overdaadighed forbyder sig selv her hos de fleste. For dfrugter consumeres langt mere her end paa noget andet Sted i Jylland. Thee er her som overalt i Danmark en daglig Drik, bruges ikke for Sundhed og sielden for Torst allene, Fattige finde deres Regning snarere derved end ved Ol, dog maae de fleste nøjes med Theeblade som engang ere brugte.

melig kostbare, som ellers i Riobstæderne: til Borne: Daab 2c. føres altid i Kartet, hvoraf der er ongefær en Snees her i Byen. Visse Borgere ere altid Bedemænd.

§ 70.

Af Høytideligheder ere ingen, uden at visse Hellig Aftener, saasom Jule Aften Musikanterne gaae omkring og blæse for Dørene, derhos lader sig og en høre med et Positiv paa Gaden, som bæres fra Huus til Huus paa en Baare. Nylt: Aars Dag gaaet Trommeslageren omkring og trommer Nylt: Aar ind, havende en Person i Spidsen med en grøn Krands. Det er her som flere Stæder almindeligt, at nogle gaae omkring Hellig tre Konger Aften og agere de Hellig tre Konger; skiont det er en Levning af Pavedømmet, kan samme Optog dog ey være til stor Forargelse, uden for strænge Moralister. Borgerstabet trækker engang om Aaret op paa Parade i behørig Mondur. I May: Maaned exerceerer Guarnisonen og mynstres. Spadseregang paa Boldene og Enstour til Fuglsangs Skov udgiøre Byens Sommer: Fornøielse; om Vinteren opføres undertiden Concert, hvori Officiererne snart allene participere. Her er en Stads: Musicant.

§. 71.

Efter at have talt noget om Indbyggernes Egenkab i Almindelighed, maae jeg i Særdeleshed

hed erindre noget om de her etablerede fremmede Religionsforvandre, i sær de Reformeerte og Joderne.

Den Reformeerte Colonie er af Fransk eller rettere Ballonsk Herkomst. 1720, Aaret efter den var kommen herind, udgjorde den 30 Familier, den bestaaer nu af 50 Familier, og havde endnu været talrigere, hvis den ikke Tid efter anden havde skicket en Deel fra sig som Planteurer til Glasgelse, Roeskilde og andre Kiobstæder. De gifte sig meget tilig og have gierne Betsignelse af Børn, som de vænne tilig til Arbejde; de ere alle Tobaks-Planteurer af Profession; deres Levemaade er simpel, ordentlig, fornustig og vindskibelig; deres Spise er meest Jordfrugter og Grønt, hvilken Kost de har bragt meget i Brug her. Nu ere alle de Gamle uddøde som kom herind; og ved den Omgang deres Esterkommere have med Danske og Tydske, har de meget forværret det Fransk de tale, ja de tale mestendeels kunns gebrøskten Tydsk, dog lade de deres Børn efter Muelighed lære det Franske. De vide at forene gode Sæder med maadelige Vilkaar og Fattigdom; en Omstændighed, som ellers synes kunns at være den Franske Nation egen, da det hos andre oftest er Rigdom, som gjør sædelig. Om deres Nedsættelse her see §. 74.

§. 72.

Den Jodiske Nation bestaaer af 140 Sieler, og formeres daglig. Anno 1700 var her kunns

4 Familier, og nu er her over 30. De ere temmelig delicate i deres Levemaade; det er slem for dem, at de snart alle begive sig af med Skakkerie; thi derved maage altsaa nogle nødvendig være fattige, nogle faa bestille andet, s. Ex. stikke Signetter, lære at dandse ic.; og siden de selv spise kunns Fordelene af slagtede Creature; saa ere nogle ordentlige Slagtere af dem, til Tieneste baade for Jøder og Christne. At en Jødes naturlige Spidsfindighed kunde ret anbringes, var det ham raadeligt, at legge sig efter Studeringer, helst det Mathematicke og Medicinske Studium. Jeg har før tænkt, at et Religions-Principium har holdt Jøderne fra at beskæftige sig med Haandverker og Agerdyrkning; men jeg har siden hørt, at her har været en Skomager af denne Religion, og at en Jøde har havt en Deel Jorder her, hvis Dyrkning han selv har paataget sig, men han maatte nelegge samme igien, eftersom de dobbelte Helligdage satte Arbeydet tilbage, og det paa en Tid, da Beyrliget og Aarets Tid udfordrede det, som var tvært imod. Aarsagen hvorfor deres Fattige, uagtet deres Fattigdom, nogenledes kan subsistere, har de selv sagt mig at være følgende: Saa snart en Jøde er geraaden i Armod, kan han hos deres Geistlige af den offentlige Casse laane saa meget han nødvendig behøver, med Forskrivning at han selv, eller i vidrig Fald hans næste Arvinger, saa snart mueligt, skal betale bemeldte Laan, under Trusel af guddommelig

lig Forbandelse og Straf. Man forsikrer, at endnu ingen herudi er befunden at være Bedrager; saa meget formaaer endog en vildfarende Religion.

§. 73.

Udi Districten af Fridericia har i de ældste Tider været et tappert og stridbart Folk, det slut-
ter jeg af adskillige Kiempe-Begravelser her findes omkring, men endnu mere af det som endnu fortælles at være skeet deels i de Hedenske Tider, s. Ex. ved Stange-Broen ved Bredstrup, hvor en gammel Fader sad og opmuntrede sin Son i en Duel, deels i de senere Tider med Slagsmaal ved alle Høytider, i de senere Tider skal Frelde Inderbyggere i sær have været store Helte, saa at ingen Bryllup sammesteds har været anseelig uden Blods Udgydelse, det samme berettes og om Inderbyggerne paa den anden Side af Belter. Navnet Billeshauge vil sige det samme som Billedes Høje, og maaskee Bilde er den samme som den, som Belterne have Navn af; altsaa har Billeshauge havt dette Navn forend Rigens Marsch, Anders Bilde eyedet Stedet. Af Antiquiteter maae man ingen vente udi Byen selv, da den er saa nye, uden man vilde derhen regne det, at man paa Reformeerte Mark undertiden plover nogle Ruderer op af de i fiendtlige Tider afbrændte Bygninger, hvoraf Kielderne endnu stode 1740, og at man Nord i Byen under Bol-

Den nylig har foresundet en Steenbroe uder Jorden; derimod findes uden for Byen nogle Steenhøne, som ere Veyninger fra de Hedenske Tider.

Der gives heromkring to Slags Steenhøne, det ene Slags ere Begravelses-Steder, og det andet Slags Offer-Steder. 1763 aabnede man her paa Marken et af det første Slags, see Tab. I. 2. d. som jeg fik Venlighed til at undersøge. Hensigten med Stenenes Opgravning var at føre dem bort til Bygning; til den Ende maatte man fløve de største. Stedet er et af de høieste paa Marken; saaledes som det præsenterede sig førend man ruinerede det, sees Tab. II. 2. i. nemlig en stor Kampesteen 4 og en halv Alen lang og 3 bred laae som en Hvelving paa andr Stene, som formede en Cirkel, (2) 4 Alen i Diameter, denne store Steen var vel i to Stykker, men af Fugerne kunde man let see, de havde udgiort en heel, dens underste Flade var udsprengt til en Concau-Figur, (3) de øvrige Stene, som omfattede Begravelsen som Begge, syntes en at være tilhugne, allene de fladeste Sider vendte ind ad, og i Steden for anden Binding af Kalk &c. som den Tid en vidstes, ere Mellemrummene eller Fugerne opfyldte med flade Graaesteent, som dertil ere blevne afslagne, og maaskee har været Fliser, som ere affaldne ved de store Stenes Tilhugning; thi jeg fandt Fliser af samme Slags Steen som de store Stene. Saa vidt de store Stene stak i Jorden, var hele Begravelsen opfyldt med rød Sand,

men

men en halv Spade dyb derunder var hvidere Sand. Sand findes dog en af Naturen i Jorden, men maae hentes andre Steder fra. Næderst i Begravelsen fandtes i Midten en Urne opfoldt med Aske, og deromkring laae en Stridshammer af fin Graaesteen og 19 Steenkiler, som, efter Sigende, (thi jeg var en nærværende da de bleve opgravede) vendte alle det Skarpe imod Besten. Urnens Figur sees Tab. II. 2. 5. Den indeholdt ongefær en halv Potte, Materien var en sort brændt Leer baade ind- og udvendig overdraget med en rød Teglsteen-Farve. Stridshammeren Fig. 4 a. at see paa Siden og Fig. 4 b. at see paa Enden var 4 Tommer lang og 1 og en halv Tomme tyk af Graaesteen som en Mineralogus vilde kalde en Saxum compositum mica nigricante Quarzo & argilla indurata; Hullet til Skafstet var skiev, som et kommer af det, man har begyndt at bore paa eengang fra oven og ned. Kilerne vare af adskillige Størrelse og Figurer. De af Fig. 6. vare de netteste, af Hornflint og paa de flade Sider slebne glatte. Nogle af Fig. 7. vare 3 Tommer brede og 8 Tommer lange af en graae udurchsigtig Flint, slebne til Enden som de Jernkiler vi klove Træ med, nogle havde parallelipedalske Figurer slebne paa alle fire Sider. De af Fig. 8 vare af Hornflint meest dannede ved Slag, ligesom man slaaer Flintesteen til til Bøsse-Laase. Fig. 9. viser et Slags som de sædvanlige saa kaldte Tordenstene. Dr.

Kammer-Raad Richter, som Eyere af Marken sammesteds, har indleveret disse Ting til Videnskabernes Selskab. Endnu er at merke, at man i Begyndelsen tæt under Sidestenenene fandt et Stykke klar Rav saa stor som en Balnød, men som med Tiden har faaet en Skorpe omkring sig, vel mueligt af det, det har lagt længe i Jorden. Man har ellers tilforn i en Sandbanke Tab. I. L. i. fundet Urner med Aske udi, man beretter og at have fundet andre Steder paa Marken Steder, hvor foruden store Steenkiler, som jeg har seet her, ogsaa skal være fundne Been og Hierne-skaller af overordentlig Størrelse, men som man maatte see førend man troede. Hvad Offer-Steder angaae, da er endnu en saadan at see paa Marken, see Tab I. C. c. hvor en Kampesteen 4 Allen lang og 3 Allen bred hviler paa 6 andre Stene, men denne Art af Alter kommer ikke imod den som sees i Dalen Vesten for Brestrup paa venstre Haand efter at man er kommen over Stange-Broen fra Brestrup; Stedet er nu omgivet med Træer og Riisvepser. En stor Kampesteen af 5 noget irregulære Kanter, ongefær 5 Allen bred efter den største Diagonal, udgjør Alter-Bladet, den øverste Flade deraf er mindre end den underste, hver Kant hviler paa en stor Steen, som paa en Pillere, som altsaa udgjøre 5. Den Høj, hvorpaa dette Alter er opreyst, er 5 Allen høj, rundt omkring har 30 Stene været opreyste i en Runddeel, nogle af dem ere nu faldne
om

om paa Siden, og nogle siunkne noget i den side Grund. Ordet gaaer, at en endnu levende Mand har ofte prøvet paa at føre nogle af disse Stene bort, men maatte, om han ellers vilde have Roe om Matten, føre dem til deres Sted igien; som Oplysningen er, saaledes troer man saadant. Opstalten af dette Offer-Sted sees Tab. I. 5. f. Ved Hønneberg Ladegaard Tab. I. 3. 21. ere adskillige Høye at see i Skoven omgivne med store Stene, der nu mestendeels ere bortførte til Bygning, enten de have været Grav-Offer- eller Ting-Steder, kan man ey sige for v. i. I Skoven Vesten for Nebbegaard Tab. I. 3. 14. sees endnu en med Graver omringet Plads, hvor i Baldemarernes Tid har staaet et Slot.

§. 74.

Ved at tale om Egnens Antiquiteter, ledes jeg naturligviis til Byens gamle Historie, som er kuns kort, siden Byen er saa nye. Førend nogensinde Fridericia blev tænkt paa, udgiorde dens Plads og Mark et heelt Kirke-Sogn, under Navn af Ullerup. Man ser endnu Grunden og nogle Grundstene af Ullerup Kirke. see Tab. I. 2. g. Foruden Ullerup laae til bemeldte Kirke Byerne Hyby o. og Hannerup p. Tab. I. 2. disse 3 Byer bleve ved Fridericia Anlæg nedbrudte, og Indvaanerne trukne ind i Staden. Hvor Fridericia nu er, var Skov og Morads. Det berettes af gamle Folk, at da en Mand havde mistet

en Deel Svilm, fandt han dem nogle Lars Tid. Derefter ynglende der hvor Castellet nu er. Kort efter Kong Christian den 4des Død 1649. blev der tænkt paa, at anlægge en Stad ved det lille Belt; Hensigten dermed see §. 76. Maa raadsløg først om Pladsen dertil, og man faldt først paa at anlægge Staden ved Skierbek imellem Snoghøj og Colding, lige over for Hindsgavl, hvor Belter er meget smalt, men da Pladsen var alt for Bakkeagtig og ubeqvem til en Fæstnings Anlæg, stod man derfra.

1650 blev først Anstalt gjort til anlægge Fredericia hvor den nu er; altsaa veed jeg ikke, hvorledes Holberg i Danmarks Historie kan skrive, at Kong Friderich den 2den først anlagde Frederichsodde. Efter Sigende bleve de næste Herremænd beordrede hver at bygge et Huus her. Byens første Privilegier ere daterede den 15de Decembr. 1650, men jeg har en seet dem, Rigens Marsch, Anders Bilde, blev befaleet at anordne Byggepladser for alle dem, som det forlangte, hvorpaa enhver skulde bekomme Skiøde. Man begyndte at bygge der, hvor Reformeert Mark nu er. Ved Strand-Porten blev bygt et stort Proviant-Huus, og imellem den og Castellet en Beyrmølle.

1661 den 9 Novembr. fik Staden store Privilegier til Trost for det den havde lidt i Krigen.

1664 Den 22 April fik Fridericia først Dette
Maa, da den hidindtil er bleven kaldet Frid-
richsodde, see den Danske Historiske Almanak
for 1767.

1665 Den 21 May fik den flere Privilegier, og
samme Aar blev Byen deelt i 2 lige Dele, samt et
Kort optaget over Byen og dens Mark. see S. 1.

1666 blev Byen afdeelt i Øster og Vester,
sidste udgjorde den Tydste og første den Dan-
ske Menighed.

1667 Den 25 Martii blev ved et Rescript
Tgum og Stroustrup lagt under den Danske Me-
nighed i Fridericia.

1674 den 9 Sept. bleve forrige Privilegier
confirmerede og videre forbedrede, hvoraf den 20
Artikel indeholder dens Landstings Rettighed.

1682 Den 11 May kom de Privilegier ud,
som kan sees i Bilaget A. og findes ellers imellem
de trykte Forordninger.

1683 kom en Deel Catholiske herind, og et
Capel tilladt dem til deres Guds Tieneste.

1686 fik de deres Privilegier, som de kan
have de første Patrum velyndte Opførsel at takke
for.

for, de der med stor Omhu og Besværlighed havde assisteret de fremmede Soldater ved Armeen med deres Tjeneste.

1687 blev ordineret, at Landsbysterne skulde blive ved den Danske og Guarnisonen ved den Tydske Kirke, dog at Stoustrup- og Kobbels-Tiender henlægges til Tydsk Menighed.

1689 den 10 Decembr. blev Mandtal paa buden at forfærdiges hvert Aar over alle Indvaanere.

1700 skede den sidste Inddeeling i Byen. §. 6. Samms Aar vare her 20 Riobmand, 15 i det Tydske og 5 i det Danske Sogn, da her nu kun ere 6 i alt.

1703 den 14 Sept. blev befaleet at en Havn skulde anlægges her ved Bagergaarden, som ey blev epeveret.

1709 var Bøstet her belagt med Is og langt ud i Havet, saa man kunde baade fiøre og gaae over.

1714 blev Gaarden fiobt til den Jødiske Synagoge.

1718 blev en trediedeel af Byens Mark fiobt af Kongen og lagt ud til Nytters-Kobler. see 2den Deel.

1719 kom de Reformeerte herind. Auledning dertil gav en Obristlieutenant, navnlig du Boulet, som søgte saadan Frihed for dem. De boede da i det Brandenborgske, men begierede, formedelst deres Børns Udskrivning til Soldater, at emigrere til Danmark, de fleste kom Aaret derefter, da de og fik deres Privilegier, som sees i Bilaget B.

1723 til 1729 bleve 50 nye Huse opbygte her.

1730 var Indvarteringen her beregnet til 859 Portioner, a Portion 1 Rd. 3 Mk. 8 Sk. til Seng og Lys for et halv Aar 1348 Rd. 2 M. 8 Sk.

1736 fik de Reformeerte først en ordentlig Kirke.

1744 blev en Grund:Taxt over Byen indrettet ved Commissacier, som blev confirmeret

1746 den 28 Julii

1747 den 9 Jan. begyndtes Sagen imod de Catholske Pateres Ignatius Rymdick og Theodorus Haakman, formedelst de havde forført en Lutherisk Pige til den Catholske Religion. Sagen blev ageret for en Commission, hvor Obristlieutenant Arenstorf præsiderede, Actor var Mag. Henrich Pontoppidan.

1749

1749 den 4 Martii faldt Dommen i ovennævnte Sag saaledes, at de gode Pares skulde betale 1000 Rd. til Fiscum, 350 Rd. til Commissionen og 50 Rd. til Victoren, samt at ansees herefter for Particuliers; men efter at de fremmede Envøner havde gjort adskillige Forbønner for dem hos Majesteten, blev Sagen imod dem gandske ophævet og de pardonerede. Hvor vidt løstigt der blev procederet, kan sees af Acten der indholder 2270 Pag. in Folio.

1758 blev et Bitriolværk begyndt at anlægges ved Hr. Doctor Erichsen under Bakken Nord for Byen.

1759 var von Justi her paa Deconomiens Vegne, som dog meest angik Hederne.

1760 blev den halve Deel af den Endste Kirke og det nye Raadhuus opbyggt.

1765 bleve Koblerne igien frie til Byen.

Alle Kongerne har været her, men ingen oftere end Kong Friderich den 4de, som gierne gjorde en Tour omkring paa Boldene.

§. 75.

Fridericia er merkvaerdig i Danmarkes Krigs-Historie, ja i den Henseende det merkvaerdigste Sted i Danmark næst Hoved-Staden.

1657 var det Aar Kong Friderich den 3die
forkyndte Carl Gustav, Konge i Sverrig, Krig,
hvilken den Tid førte Krig i Polen med foran-
derlig Lykke. Allerede i Julii Maaned brød de
Danske og Svenske løs paa hverandre først i det
Bremiske, siden i det Holsteenstz, Rigens Marsch,
Anders Bilde, skibede endelig de Danske Tropper
ind i Glückstad og som Admiral seylede med dem
til Ribe, eftersom de Svenske gjorde store Pro-
gresser paa den Tydske Bund og nu truede Jylland,
derfra marscherede Anders Bilde som General
med sine Folk over Eolding til Fridericia, hvor
han som Commendant med en Besætning af
5000 Mand agtede at tage imod Fienderne, som
en biede længe; thi Wrangel, som Svensk Ge-
nerallieutenant, marscherede derhen det stærkeste
han kunde efter sin Konges Ordre (som da op-
holdt sig i Gottorp,) Bødker som Generalmajor
kom for i Bøven for Fridericia den 20 Augusti
med nogle Esqadroner Ryttere og posterede sig i
Dalen o. e. Tab. I. 2. Wrangel kom efter den 25
Augusti, men studfede ved at see Fridericia i større
Forsvars Stand end han havde tænkt, dog vare
Voldene ikke saa høye som de siden bleve, Gra-
vene vare tørre, undtagen at en Vandgrøft gik
langs midt igiennem dem, men til Søfanten
var mestendeels kuns nogle Vinier, og Castellet
var kuns et Hornverk. Wrangel fattede den
Resolution strax at oprette to Batterier paa Gal-
ge-Bakken, Tab. I. A. m. hvorfra han den 26 Aug.
meget

meget heftig beskud Byen, hvilke Batteriet tillige med de begyndte Approcher de Danske ruinerede med deres Skiot; det hendte sig, at en Granat paa 290 Pd. blev af de Svenske lagt hemmelig i Jorden ikke langt fra, hvor en Dansk Rytter havde Bagt, samme havde en kunstig Laas, hvortil var hestet en Hat, hvilken, da den Danske Rytter vilde tage, trak paa Laasen, som igien satte Granaten i saadan Bevægelse, at både Hest og Rytter maatte lade Livet. Om Dagen vare de Svenske posterede i Hynbe Dal Tab. I. C. n. n., men om Natten rykkede de tilbage til Benlbne, imidlertid blev en ordentlig Leyer slagen ved Brestrup, Tab. I. 2. 22. samme var næsten en Fierding Bey lang og bred, og havde over 8000 Allen i Omfreds, den formerede en Trekant, hvoraf de 2 Sider udgjorde 5300 Allen i Circumballations Linier, og den tredie udgjorde Dalen ved Brestrup; paa Marken sees endnu nogle Levninger deraf; den Kongelige Leyer samt Hovedquarteer stod et Bysseskud Nord-Ost fra Brestrup Kirke; Leyren blev slagen den 28 Augusti og derefter. Først i Sept. blev Generalmajor Bodker stiftet af Leyren med 6 Esquadroner Ryttere under egen, Grev Königsmarcks og Grevens af Wittenbergs Ansørel samt med en Deel Dragoner under Obrist Faubes Commando, disse skulde forsikre sig hele Norre-Zylland, tagende Touren igiennem Riber Stift til Thye og Benshyssel, og derfra tilbage over Aalborg og Viborg.

Wran

Wrangel sigtede nu, ved en Bloqvade, at afskiære Fridericia al Tilførsel, der begikkes derhos af hans Armee adskillige Excesser, hvoriblandt denne var den største, at den brændte Kongsted Bye af, ellers hendtes der ikke noget i de 7 Uger de Svenske laae her i Leger, uden at de Danske ved adskillige Udfald af Byen snede de Svenske mere at bestille end de stjottede om, de Svenske derimod borttog et Dansk Bagtskib om Natten.

Saa snart at Oberste Fersen var stød til Hoved-Armeen med 3 Regimenter Fodfolk, som havde lagt i Garnison i Cracau, hvilket skede den 21 October, besluttede Wrangel at bestorme Fridericia af alle Kanter, hellere end ligge længere stille, nu det stundede til Vinter; til den Ende lod han udspionere Fæstningens Tilstand; Spyionerne krøb omkring om Nattesider baade paa Hænder og Fødder, for at gjøre sig Fæstningsværkerne nye bekiendt. Den 23 holdtes Krigs-Raad og deri blev besluttet, Dagen derpaa den 24 Oct. som var en Søndag, en Linie for Solens Opgang at bestorme Byen paa eengang fra tre adskillige Kanter; alting blev derefter disponeret, og som der vare adskillige Slags Mondurer i den Svenske Armee, skulde en liden Bisk Halv hestet til Hatten skille den Svenske fra den Danske. Tiden kom; der blev strax givet Signal ved det man brændte en Gaard af i næste Landsbye, og nu gik Attaqven for sig. Generallieutenant Bran-

gel selv nærmede sig mod den blinde Port, Tab. I. 1. 20. hvor han syntes hans Nærværelse meest udfordredes; for ved ham gif Tømmermænd som skulde nedhugge Pælene som vare i Byen. Bolverket No. 1. see Tab. I. 1. blev af Grev Brahe bestormet med et Regiment Fodfolk, havende efter sig Baron Sparre med et andet Regiment. Bolverket No. 2. blev bestormet af Oberste Fersen med et Regiment, secunderet af Oberste Spens med et andet; at det paa dette Sted er gaaet hidsig til, kan sluttes af de mange Thielshagnes Been som for faa Aar siden ere fundne i Jorden ved den vestre Bold. Bolverket No. 4. blev bestormet af Grev de la Garde med 2 Regimenter meest Indsk Fodfolk. Bolverket No. 5. blev bestormet af Oberste von Essen med et Svensk og et Polsk Regiment Fodfolk. Bolverket No. 8. saavel som Ravelinen derhos blev angreben af Oberstlieutenant Stuart med 200 udvalde Fodfolk, General-Adjutant Stoving fulgte derpaa med 5 Regimenter Ryttere, som strax stod af ved Attaqven. Bolverket No. 9. blev angreben tilslige. Fyrsten af Anhalt med sit Cavallerie bestormede Byen saa at sige til Bands, i det han efterfulgt af 2 Regimenter Svenske Ryttere under Oberstlieutenant Plantings Commando og nogle Granaderer begav sig ud i Bandet Sonden for Bolverket No. 1, og kom lykkelig uden for de to første Rader Pæle som gif ud i Bandet, men ved den tredie Rad blev Bandet dem for dybt,

hvor

hvorfor nogle Ryttere maatte staae af og med
Døer nedhugge Pælene, endelig kom de ind i
Byen tæt Vesten for Strand-Vorten, hvor
de foresandt et heelt Regiment Danske for sig,
hvilke, efter en haardnakket Modstand, ende-
lig bleve nødte til at vige og trække sig tilba-
ge til Castellet. Imidlertid var en stor Deel
af de Svenske, efter en stærk Modstand, komne
op paa Boldene paa de andre Steder, men in-
gensteds bleve Fienderne stærkere repousserede end
ved Kongens Port, hvor Generalmajor Berends
førte Over-Commando over de Svenske; den som
skulde sætte Petarden imod Vorten, for at spren-
ge den, blev saaledes saaret, at han maatte staae
fra sit Forsæt, og gav derover Lejlighed til Op-
hold, hvoraf ogsaa de Beleyrede tappet benyttet
de sig, men endelig maatte de give efter for
Mængden af Fienderne, og retirere ind i Castellet
saavel som de andre, 2500 Mand i alt, de Svens-
ke satte efter dem, men paa den Danske Kirke-
gaard stødte de paa nogle Compagnier Indske
Dragoner, som hverken vilde tage eller give Par-
don, hvorfor de meest alle bleve nedsablede, og
fik deres Gravsteder hvor de stode; men deres
Dod kom de Svenske dyre at staae, eftersom
hver Danskes Dod kom gierne paa to Svenskes.
Paa hvad Sted Anders Bilde opholdte sig meest
i Beleyringen, har jeg en Kundet see af Beretnin-
gerne, men da de Svenske havde indtaget Byen,
begav han sig tillige med Rogens Høg, Rigens

Raad og den øvrige Guarnison til Castellet, og siden det var umueligt at forsvare samme, lovede han sig paa at tage over til Byen, skjønt Binden var contrair, men aldrig saasuart var han kommet ud af Band-Porten, førend han tillige med Mogens Høg blev fangen af de Svenske og døde Fort derefter af sine i Belejringen bekomne Blessurer, de han meest havde faaet i Hovedet. De Svenske havde nu hele Fridericia i deres Magt, ikke ved Bildes Forseelse, men fordi Byen var for vidtløst og aaben ved Søekanten. De fik, efter Puffendorfs Beretning, til Fange 6 Oberstlieutenanter, 8 Majorer, 26 Capitainer, 26 Jærdrifker, 26 Lieutenanter, 56 Underofficerer, og over 2000 Soldater, 39 Fahner og 50 Canoner; foruden adskillige Kostbarheder som her vare hentskikkede fra adskillige Steder for Sikkerheds Skyld. De Svenske angav deres Døde for 70 og de Danstes for 500; men det maae her hede: audi & alteram partem, og saa fik man maaskee et andet Tal at see; de Fange bleve strax bragte til Kongen af Sverrig, som da laae i Bismar. Den Svenske Armee, som belejrede Fridericia, bestod af 9 Regimentar Infanterie og 7 Regimentar Cavallerie, Besætningen i Fridericia derimod bestod kun af 7 Regimenter i alt, som udgjorde noget over 5000 Mand. De 3 Regimenter, som de Svenske skikkede fra sig til det Tog i Nørre-Jylland under Bodker, kom tilbage igien til Fridericia i December.

Den 26 October brækkede de Svenske deres Læner op som de havde ved Brestrup.

1658 den 22 Jan. reyste Wrangel herfra til Kiel, for der med sin Konge at overlegge hvorledes man over Isen kunde gjøre Landgang paa Fyen.

Den 26 Jan. mynstrede han sine Tropper ved Fridericia, og efter at man havde befundet Isen stærk nok baade ved Fridericia og andens steds: Beltet, gif den Svenske Hoved-Armee over Beltet til Fyen, hvor den vandt Slaget ved Iversnæs, og derfra gif videre.

Sommeren derpaa leed den Svenske Besætning i Fridericia meget af smitsomme Sygdomme, som forarsagedes af de mange Thielslagne som laae ubegravne, og altsaa insicerede Lusten.

1658 i Sept. nærmede de Danskes Allierede sig til de Holsteenske Grændser, for at gaae løs paa de Svenske, nemlig 12000 Mand Kejserslige Tropper under Montecuculli Anførsel, Polakker 6000 Ryttere under General Czernesky's Anførsel og 12000 Mand Brandenborgere under Churfyrstens af Brandenburg hans egen høye Anførsel, som ellers commanderede den hele Armee. Bel var Czernesky Aare forhen paa Beyen med 12000 Poliske Ryttere, for at angribe

de Svenske i det Slesvigke, men da han fik at vide Fridericia var indtaget af Fienderne, rykkede han tilbage.

Men nu maatte de Svenske, som laae i Holsteen under Prinzen af Sulzbach og Greven af Waldeck, over Hals og Hoved retirere til Fridericia, efter at de havde ødelagt alting hvor de kom frem, et Partie af de Svenske blev af Polakkerne slagne ved Colding den 15 December og den Svenske Besætning i Colding mestendeels nedslaget. Da den Allierede Armees nærmede sig Fridericia, stod den paa et Svensk Partie af 250 Ryttere som var stikket ud for at recognoscere, men da de uforsigtig kom imod Fyrstens af Anhalt Tropper, bleve de afslagne og Oberstlieutenant Steinhorst, som commanderede dem tillige med nogle andre Officierer tagen til Fange, hvilket Manley beretter saaledes. Endelig kom den store Allierede Krigshær for Fridericia, hvilken den agtede at belejre; men som det allerede var Vinter og Beyret var idelig vaadt, stod den denne Gang fra sit Forsæt og begav sig i Winter-Quarteer. Churfyrstens Leyer stod ved Ribe, de andre stod paa Lynghøden Tab. 1. 2. 24. imellem Snoghøi og Colding, hvorfra de gjorde adskillige Digressioner overalt i Nørre-Jylland, snart i Egnen af Aalborg, snart i Egnen af Lemvig, men deres Besøg vare ordentlige Streiferier, hvori de langt overgik de Svenske, skiont disse

sidste

sidste kom som Fiender; Polakkerne gjorde sig meest berømte ved Excesser, de lærte derhos Indvaanerne det som de ey saa vel vidste for, og hvorfor mange blive dem endnu forbundne, nemlig den Maade at distillere og consumere Kornbrændeviin, som nu saa vel øves.

1659 forst i May gjorde den Allierede Armee Anstalt til at belejre Fridericia; den Svenske Besætning, som ved sinnsomme Svagheder var meget medtagen, saae ingen Muelighed i at forsvare sig imod en talrig Armee i saa stor en Fæstning, besluttede under Wrangel, som her var Commendant, at forlade Staden, de ruinede en Deel af Fæstningsværkerne, satte Tid paa hele Byen, og begav sig over til Fyen, efterladende en god Besætning i Castellet, som de Allierede den 19 May indtog, dog havde de fleste af Besætningen Natten for saaet Lejlighed til at flygte. De Allierede vilde derpaa drive de Svenske ud af Fyen, men deres Transport-Baade, som skulde føre deres Folk over til Middelfart, bleve af Vind og Strøm drevne tilbage til Fridericia, foruden at de Krigsskibe, de havde Norden for Bestet, bleve optagne af de Svenske. Fensø blev vel erobret, men strax overgivet igien; de Svenske fik derover det Indfald (efter Mantens Beretning) at forskanse sig ved Fridericia, men de Allierede bragte dem snart paa andre Tanker; dog da Hollænderne, hvis Søenagte

man gjorde sin Regning paa, en Kom, resolute Churfyrsten af Brandenburg i Augusti Maaned at trække sig ud af Byen og Landet med den hele Armee 30000 Mand stærk. Det er altsaa for-
 tellig det som er hændt Fridericia i Krigens Tid. Beretningen derom har jeg meest taget af Puffens
 dorf, oplyst med Dahlbergs Planer og Fore-
 stillinger, see S. 1. I Krigs=Cancelliets Archiv
 findes intet, som kunde give nogen Oplysning i
 det som maatte mangle i Beretningen fra de
 Danskes Side. At hos os selv ikke er optegnet
 noget synderligt derom, veed jeg ikke om blot kan
 hidledes af det Helte=Principio: heller at vise store
 Bedrifter end at beskrive dem. I hvorom
 alting er, saa har man, desværre! alt for man-
 ge store Krigs=Bedrifter i Historierne, men de
 fleste Læsere vil saa have det, Freds=Bedrifter
 gjøre ikke Allarm nok.

1660 blev Fæstningen meget repareret.

1709 og 1710 arbejdede 5000 Mand tillige
 med en stor Deel Bønder af Coldinghuus Amt
 paa at sætte Fæstningen i den Forsvarsstand,
 hoori den nu er, Gravene bleve gjort dybere,
 Boldene høiere og paa dem anbragt Rette, Ca-
 stellet derhos gjort stærkere. Til Storm=Væle
 maatte næste Skov give mange Træer, siden er
 ingen Reparation skeet uden ved Portene.

1715 bleve de fleste Officierer, som bleve tagne til Fange i Tønningen, her indlagde, saavel som og nogle af de Gemene, disse bleve igien udleverede til hvem der forlangte dem til Arbejde.

1763 laae 120 Mand Jæger-Corps og 250 Mand af Frie-Corps herinde, som her bleve reducerede. Førend jeg slutter, maae jeg erindre to Militaire Personer, som her have endt deres Dage. Den første er Anders Bilde, som var paa eengang Rigens Raad og Marsch, General, Admiral og Commendant, Herre til Damsboe, en Søn af Hr. Erik Bilde til Sierninholm og Frue Mette Banner, han havde Vestervig Kloster i Forlening 1643, 1644 bivaanede han den Svenske Krig under Kong Christian den 4de imod Dronning Christina, og agerede imod de Svenske i Egnen imellem Fridericia og Colding med foranderlig Lykke; han var gift med Sophia Rosenkrantz. Efterat han af sine i Belegningen beskomne Blessurer var død, blev hans Lig af de Svenske med stor Pragt bragt over til Sjen. At Anders Bilde ogsaa har været en stor Mand i Freden, kan slutes af det, han blev overdraget, at ordinere alle Ting ved Fridericia Bebyggelse. Jeg kan derfor ikke troe, at han ved Forræderie har overgivet sig, som nogle have holdt for, helst det af Meadows's Efterretninger erfares, at en Lieutenant og en Corporal ere i Kiøbenhavn blevne straffede paa Livet, fordi de skulde have

have forraad Fridericia. Jeg holder altsaa for, at den modsatte Mening er kun deres, der domme et Menn:ste efter dets Skæbne, og saadanne ere de fleste. Den anden Person, hvis Fortieneste er en af de rare i Krigsstanden, var Oberste Søren Brink, som har boet og dode her 1743. Han har i 51 Aar tient tre Danske Konger, og med stor Berømmelse signaliseret sig i Irland, Nederlandene og Pommern, været med i elleve Hoved-Batailler, mangfoldige Belejringer og andre Krigs-Udtaager. I Brabant exponerede han sig saa ydertlig for Kong Friderich den 1ste af Sverrig, da værende Arve-Prins af Hessen og General af Cavalleriet i den Allierede Armee, at han frelst samme Herres Liv imod at blive selv skudt af de Franske med 7 Rend-Kugler, hvilken Tapperhed høybemeldte Herre ofte som Konge har ihukommet, ja endog 1736 sendt en Svensk Major til Obersten i Fridericia for at gjøre ham en naadig Compliment med Begiering, at han skriftlig vilde tilmelde Hans Majestet sine Omstændigheder, hvilket Obersten med hans egen Souveraines allernaadigste Tilladelse gjorde, som Hans Majestet besvarede fra Stockholm den 20 Jan. 1737. Denne Kongelige Cabinet-Skrivelse saavelsom de ommeldte Rend-Kugler har jeg seet hos Hr. Justiz-Raad og General-Kirke-Inspector Jessen, som har Hr. Oberste Brinkes eneste Datter og Afkom til Ægte.

§. 76.

Uden at afgjøre, om Kong Friderich den 3die har havt i Sinde at giøre en Hoved-Stad og Fæstning af Fridericia eller ey, er det artig at forfølge denne Hensigt lige til det yderste; ingen tænke derfor at det er et Project. Man tillade mig altsaa at sige: Situationen af Fridericia giør de bemeldte Stad beqvem til at blive en Hoved-Stad; den ligger midt i Riget, dens Næthed og Realitet vilde passe sig paa en Vinter-Residens, og om Sommeren vilde Hoffet finde Fornøjelse nok i de omkringliggende lystige Egne; ikke at tale om Slotene i Eolding og Skanderborg, saa kunde i Trelde og Billeshaugens Skove anlægges nogle Sommer-Paladse, der vilde paradere baade til Lands og Bands. I Henseende til Manufacturer, da vilde de her mere florere end i Kiøbenhavn, siden Tilførsel af Levnetsmidler formiddelt den kortere Vei fra Provinzjerne vilde giøre Prisene lettere her end der. I Henseende til Handelen, da vilde i den projecterte Canal de smaae Skibe ligge saa trygge som i en Stue, og de store kunde ved gode i Søen giorte Dæmninger beskiermes imod de verste Vinde, Stapels-Rettigheden vilde da betynde noget anseelig, og de mange forundte Markeder vilde blive til ordentlige Handelsmesser, hvorhen, som til Middelpuncten af Riget, Veyen en saldt de Handlende for lang. Som Fæstning betragtet vilde Fridericia i Krigstider baade være et Tilflugtssted for
de

de Fornemme og Rige, saa og en *Vagina militum*, hvorfra Succurs og Hielp kunde udfikkes til omlyggende Steder. Da det er en Fordeel hos en Fæstning, at Marken deromkring ey er meget bebyggt, i sær med høye Huse, og at der er vel Rum imellem Fæstningsværkerne og Forstæderne, saa er *Fridericia* Fæstning saaledes som den virkelig blev projecteret og for det meste udført deri merkværdig; thi imellem Staden og Forstæderne er en *Esplanade* 780 *Allen* bred, Forstæderne skulde kuns bestaae i *Have-Mads* 440 i *Tallet*, jirede med lige saa mangt *Lysthuse*, thi ordentlige Huse bleve forbudne at opføres. Skiont *Kiøbenhavn* nu ey skulde være *Hoved-Stad* længere, kunde den dog efter det, den var den *Tid*, forblive lige saa anseelig som den var: dens skionne *Havn* vilde endnu gjøre den til store *Handels-Compagniers* *Sæde* og *Flodens* *Opholdssted*, og dens øvrige *Situation* til den vigtigste *Grændse-Fæstning* i *Danmark*. Men nu at gjøre *Fridericia* til det, som den loed til at blive i *Begyndelsen*, var forgiæves, da *Kiøbenhavn* siden den *Tid* har kostet saa meget og alting der er concentreret, i hvilken sidste *Post* *Kiøbenhavn* neppe har *Lige* i *Berden*. Det er ellers noget meget, at en *Stad* i *Riget* har snart alle *Ting* i sit *Skiod*, uden den siden *Handel* den vil unde de andre, de ere jo alle een *Konges* *Arvedele*, og *Naturen* har dem lige *Kiære*. *Licet omnibus esse beatis.* (see *Vignetter*.)

§. 77.

Hr. Etats-Raad og Præsident Hofmans Forslag til Byens Opkomst ere følgende: (see Anhanget til den 9de Tome af Foundationerne.)

1. Maatte Kongen bevilge, at der blev anlagt en Havn efter Hr. Generallieutenant Scheels Forslag, som vel er lovet, men til Byens store Skade en exequeret.

2. At Province-Tolden imellem Fridericia og dette blev ophævet, da den neppe importerer Kongen 20 Rd. aarlig, men er Aarsag, at Bonden i Sjen en vil sælge sine Vahre i Fridericia, for at undgaae de derved værende Ulejligheder.

3. At Guarnisons-Regimentet blev henlagt i Friderichsfort, og derimod i Staden indlagt 5 gevorbne Compagnier.

4. At Hans Majestet fremdeles vilde skienke Staden den halve Consumtion i 20 Aar, og for den øvrige halvde lade indrette Fabriquer her, og lade bygge smaae Grundmurede Baraquer, som Borgerfabet kunde skienkes, imod at hver Mand holdt sin Baraque ved lige og forsynede samme med Sengeklæder og fornøden Ildbrand.

5. Naar Staden fik en Havn, saa kunde der gøres Oplag i Folge Stadens Privilegier, som

som var saare beleylig for den største Deel i Jylland.

6. Siden Byen ligger i en smuk Egn, og der findes mange ubebygte Pladser, saa er dette Sted meget beqvem for dem, som vilde leve i Rolighed af deres Midler, om Hans Majestet vilde skienke dem, som vilde bygge en Gaard over 10 Fag, 20 Aars Frihed for alle Skatte, Contributioner og Inkvartering, samt en Douceur af 20 Rd. for hver Fag Grundmuur, som saaledes af nye blev opbyggt.

Foruden Byens videre Bebyggelse, da ongesæt Halvdelen ligger ud i Mark og Eng, synes mig,

1. At Jøderne, som daglig formere sig, lagde sig efter flere Næringsveie end Handelen allene, da de ellers forderve Handelen for Riisbænd, og ellers ere hverandre til Byrde, kunde de ikke antage sig Fabriquer og Manufacturer, samt andre Ting, hvortil Nethed og Skarpsindighed udfordres?

2. At enhver drev kun eet Slags Næring, hvorved han til egen og det Almindeliges Fordeel kunde bedre raffinere samme, og en gjøre andre uviste i hvad de skal slaae paa. Fattigdom hindrer at vove noget, og det er en altid de Riges Principium at lade andre fortiene med sig, men deris

derimod trække ofte Rentes Rente af det Gode,
de maae gjøre.

3. At Castellet blev sat i god Forsvars Stand,
ihvor det gif med Resten, foruden at sanime da
vilde give Byen Respect ved Salutationer og
Høitideligheder, var det i sær nyttig for at be-
dække i Fiendeligheder Transporten og Retiraden
fra det faste Land til Derne.

4. At der i det ringeste var eet anseelige
Taarn udi Byen til Ziir for Staden og til Sigt
for de Seylende.

5. At endelig et og andet, som er nedlagt,
som i Stand igien,

Bilage til denne første Deel.

Litt. A.

Udtog af Fridericiæ Stads-Privilegier,
dat. den 11te Martii 1682.

1. Skal Fridericia være en Stapel-Stad, og skal Fremmede der i det mindste i 8te Dage lade deres Vahre ligge og falholde dem der, førend de videre transporteres.
2. Forundes dem 30 Aars Frihed fra al Slags Contribution, undragen Printzefinde-Smyr, samt Last- og Hævne-Penge, som de paa andre Steder maae erlegge lige ved andre.
3. Fremmede maae i alle Maader ansees ligesom Indlændinge.
4. Udlændinge maae tage Arv efter Fridericiæ Indvaanere uden 6te og 10de Penges Erleggelse.
5. Enhver maae, efter han har opsagt sit Borgerskab, drage bort uden nogen Afgift.
6. Inden 5 Aar skal hver bebygge sin Plads, de ledige Pladser bortskjedes uden Betaling, naar derpaa strax bygges.
7. Den Bang, som Magistraten nu bruger og
be

bestaaer i 48 Jordparter, skal legges til Byen, saa hver Bygningsplads faaer een Lod, og skides for intet til de ledige Pladser, som strax bebygges. Magistraten faaer derimod den Mark Jord, som til Guarnison var udlagt. De, som forsvarlig har bygget deres Pladser, maae afhænde fra Gaardene deres Mark Jord til hvem de vil.

8. Af de 125 Lodder, og de 48, Magistraten har nydt, gives en Slet Daler par Lod til Præsterne.
9. Som der for Byen er anlagt 11 lige Afdeelinger til Haver, hver indeholdende 40 Pladser, i alt 440, da skal Øvrigheden sammesteds disponere over samme Pladser, med Anordning, at samme Pladser en blive igiennembrudte eller anderledes anlagde, saa at ingen Grundmurede Huse eller Kieldere, men allene Lysthuse sammesteds blive bygte, de, som slige Pladse begiære, skal af en god Plads give 2 Slette Daler, og af en maadelig 1 Slet Daler, men af de ved Bester-Kanten, som blive af den til Byens Beste bevilgede Mølle og dets fri Vand-Stremning berørt, see Tab. I. 2. a. (hvilken Mølle det skal staae enhver frit for at opbygge, og den siden for sig og sine Arvinger til ævindeligen Eendom nyde og beholde), hvor stor Umage og Omkostning med

Moradser at opfylde, og Pladserne at indrette fornøden gøres, skal intet gives, men for intet bortgives. Haverne blive efter Skioderne til Arv og Eje, de ved Skioderne indsamlede Penge deles i 2 Parter, hver til sin Kirke i Byen.

10. Ingen Skuur eller Udbygning maae foretages, men Kortet, udgivet 1665, i alle Raader følges, in specie, hvad Bandets Ledning ind i Byen angaaer, hvoraf enhver sin Anpart fuldbringer og vedligeholder, paa det Soerne ey skal bryde ud i almindelig Færdrist, Gaderne blive broelagte, af hver sin Deel, som stoder til hans Grund.
11. Naar Havnen bliver færdig, skal Havnes Penge forundes Byen til dens Vedligeholdelse og Udvidelse.
12. Præsident, Borgemeester og Raad har Discretion og Usum af Færgestederne paa begge Siderne, og maae ingen ellers transportere, dog maae Fridericia Borgere være tilladte med deres egne Fartøyer at lade hente fra Byen Korn og Provision, uden at betiene sig af Færgerne.
13. Dyrigheden nyder Indkomsterne af Beyerhuset, ligesaa tilhører Aalefiskeriet den.

14. To Bøymøller skal opsettes imellem Byen og Slotspladsen.
15. Byetings Dom indstevnes for Raadstuen, og derfra til Høyeste Ret.
16. Øvrigheden skal bestaae i een Præsident, een Borgemeester og tre Raadmænd. Af alle øvrige Indkomster, være sig af Jordene 2c. nyder Præsidenten dobbelt imod en Borgemeester, og en Borgemeester dobbelt imod en Raadmand, og Byefogden og Byestriveren Jord, hver lige ved en Raadmand.
17. Joderne bevilges Synagoge, og Christne, skiont de en bekiende sig til den Augsburgiske Confession, tillades fri Religions Øvelse.
18. Stedet har Jus Asyli.
19. Ingen Militair maae drive Riibmandskab eller Høkerie, Borgerkabet til Indpas.
20. To Markeder skal holdes, nemlig den 28de Martii og den første Mandag i October.
21. Kroer, som holdes paa een Riil nær Fridericia, skal tage deres Øl fra Byen.

Litt. B.

Udtog af de Reformeertes Privilegier,
dat. den 15 Novembr. 1720.

1. Dem tilstaaes en Præst, og til at lønne ham 300 Rd. aarlig i 10 Aar, dersoruden en Dommere af deres Nation til at afgjøre deres Stridigheder, hvilken en antages iblant Byens Magistrat, ligesaa maae de selv beskikke en Skolemester.
2. Dem anvises Pladser, at bygge paa, og de Lod Jorder, som Uberettigede havde tilegnet sig, tages fra disse og gives de Reformeerte. De Have-Pladser, som tvertimod Privilegierne ere giorte til Kornmarker og i Begyndelsen en kostede mere end 1 a 2 Slette Daler, bliver for den halve Deel Borgerne fratagne, og uden Betaling Colonisterne givne, den øvrige halve Deel bliver dem og, dog for Betaling, overladt, i Fald Borgerne inden en vis Tid en indrette dem til Haver, og bygge Lusthuse paa dem.
3. Skal dem til deres nye Huses Opbyggelse anvises en vis Qvantitet Bygnings-Tømmer, men Cege Tømmer og Teglstéen maae enhver forskaffe sig.

4. De nye Huse, men ey de gamle købte Huse maae i de Fridericiae givne Friheds Aar være for alle Paalæg befriede.
5. Maae de Familier, som sig i Kongens Lande tænke at nedsette, i 20 Aars Tid for alle Borgerlige og Bondestands Tyngder og Paalæg, samt Indgvarteringer forskaanes. Hverken de eller deres Børn skal blive enrouterede til Land-Milicen.
6. Deres Tobak, som her i Landet vorer, maae de, naar derhos rigtige Attester findes, at den her i Landet er voren, saavel i Kiøbenhavn som andre Kongens Kiøbstæder i første 20 Aar fri uden Told, Accise eller Consumption deraf at betale, indføre.
7. Deres Sager og Huusgeraad maae ligesaa fri indpassere.
8. Commendanten befales at gaae dem tilhaands efter Billighed.

Den Anden Deel
af
Fridericiæ Beskrivelse,

Indeholdende
hvad merkværdigt der er i Byens
Egn udi Naturen og Land-
huusholdningen.

Undersøgt og forfattet

af

J. N. VILSB.

Ex meo propinqua rure hoc capio commodi;
Neque agri, neque urbis odium me unquam
percipit,
Ubi Satietas cœpit fieri, commuto locum.
Terentius.

Erindring.

Den Første Deel af denne Beskrivelse betragte vi Fridericia meest som Historici og Statskyndige; i denne anden Deel tales vi ved igien, men som Naturkyndige og Landmænd. Læseren seer af følgende Tavle, i hvad Orden Sagerne ere afhandlede. Tavlen er indrettet paa samme Maade, som den, der er sat næst for den Første Deel.

I. Natur-Historien.

den almindeligere.	Egnens Strækning og Situationer.	§. 1.
	Udvejlinger og Geognose.	2.
	Luft og Clima.	3.
	Bande ferske.	4.
	" " " " " " "	5.
	Jordarter.	6.
	Jordens naturlige Frugtbarhed.	7.
	Træer.	8.
	Planter.	9.
	Giresødde Dyr.	10.
	Fugle.	11.
	Fiske.	12.
	Insecter &c.	13.

den særdeles.

II. Landhuusholdningen.

	Markens Størrelse	§. 14.
	og Afdeclning.	15. 16.
Agerbruget.	Jord-Retligheder og Priser.	17.
	Orden i Arbejde.	18.
	Gisning.	19.
	Plooying.	20.
	Hvede-Sæden.	21.
	Andre Sædeslag.	22.
	Høst og Lærkning.	23.
	Enger, naturlige.	24.
	kunstige.	25.
	Skoven.	26.
	Indhegning og Vagt.	27.
	Tobak.	28. 29.
	Plantninger.	Potater.
Andre Ting.		31.
Risikken.		32.
Frukt: Haver.		33.
Lysti.		34.
Næring af Dyr og Steen-Riget.	Creatures Rygt.	35.
	Fiskerie og Jagt.	36.
	Tørv, Egel.	37.
Huusholdning hiemme.	Uun ic.	38.
	Spise og Drikke Vahre.	39.
	Bygning og Brændes Sparing.	40.
	Forslag.	41.
Dertil hører 4 Bilage.	Slutning.	42.

§. I.

Jeg leder Læseren nu til en anden Skueplads; den første var indsluttet af Stadens Bolde, denne aabnes i Elementerne selv der omkring, saa jeg tør ikke fastsætte dens Grændser; imidlertid gaaer jeg sielden videre end til de Steder, som Kortet Tab I. 2. 2. 3. 3. viser, hvad Natur-Historien angaaer, og sielden videre end til Byer-Markens Grændser, hvad Landhuusholdningen angaaer.

Egnen her omkring er smuk, og har Afvekslinger af Banker, Dale, Sletter, Skove, Krat, Bække, Søer, Fiorder og Hav. Jeg setter, at Eilskueren paa denne Naturens Skueplads er posteret paa den Forhøning, som er oven paa Bolverket No. 8. Tab. I. 1. Bender man sig da mod Nordost, seer man det lille Belt brede sig ud i det vide Hav; er Øyet skarpt, seer det Skibe feyle nogle Mile borte, Synet lander først ved Endelave; længere til Nord stryger samme langs med Stranden, hvis steile Banker hist og her bugne ud ligesom svangre af de skønne Jordarter. Tab. I. 3. 21. Lige Nord sees paa den vide Mark den grønne Tobak staae Ager om Ager med den gulbrune Hvede. Erelde Skov indstrænker til sidst Synet, da man ellers kunde see over Vandet Tab. I. 3. 16. til Biergherred; længere til Nordvest sees Veilbye Kirke; men dens tilliggende Byer Tab. I. 3. Igeskou 10. Veilbye 11.

og Trælde 12. ere til deels skulte af Skoven, deels
og af frugtbare Træer; endnu længere borte sees
Gaaslev Kirke Tab. I. 3. 15. og Nebbegaard 14.
Nærmere hid titrer Toppen frem af Østvedgaard
8. iblant Lundene; længere hen til Øster seer
man Brestrup Kirke 7. og paa hiin Side af
Brestrup Dal sees Horizonten mestendeels berø-
deret med Skove; vi see da nærmere hid og
blive vaer paa Marken nogle Slange-
formige Dale, de jire den flette Mark med de Torn-
og Brambær-Busse, samt anden Krat, hvortmed
deres Brinke ere kantede, de samle sig til en Dal
tæt Vesten for Byen, hvor man seer en smuk
Eng der om Vinteren er Søe; man seer nu læn-
gere hen over Marken, og strax falder den lille
Lund i Øyet, som er ved Kobbels-Gaardene. Tab.
I. 2. P. Lige i Vesten sees Stoustrup, Tab. I.
3. 6. og Lytt-Skoven Fuglsang 5. i Sydvest;
men Errisbe Kirke og Bye 4. skule sig bag Træer-
ne og Hømmeberg Ladegaard 21. bag Skovene.
Man seer nu lige i Sønder og over Byen, hvis
Huses røde Toppe prydes ikke lidet af de grønne
Træer, da seer man Belter giøre en Bugt ved
Middelfart, men at gaae af Sigte bag Lyngod-
den Tab. I. 3. 24. da det synes her, som Jylland
og Fyen der hængte sammen. Længere til Sydøst
renser Striv sig op af Bander, den laves igien
ved en Dal, men længere til Øster renser Landet
sig igien des høyere, og lige i Øster toppes Billes-
hauge Bakker sig saa høyt med deres oven paa
vopet

vorende Skove, at samme sees endog hiin Side
 Beyle; saaledes hilser Fyen Jylland bestandig
 uden nogen Tid at samles; stryger Synet end
 videre langs med den Fyenske Strand, sees Bos-
 gense Kiobsted 2 Mile herfra at paradere langs
 med Strandbredden; endelig længere til Nord
 tabes Synet igien i Havet. Vil man have end-
 nu en videre Udsigt, maae man staae over i Fyen
 ved Billeshauge og see Nord paa; da jeg fra
 dette Sted saae Fridericia Egn, ønskede jeg mig
 en Poet ved den ene og en Tegnemester ved den
 anden Side, der kunde hver paa sin Maade gjøre
 saa smuk et Syn stedsevarende for mig. Vignetten
 paa Tiresbladet kan derimod kun kaldes en svag
 Forestilling af samme, da Hukommelsen har den
 største Deel deri.

§. 2.

Marken omkring Fridericia ligger høyt, og
 de Banker som der har været, ere temmelig slet-
 rede ved Ploven, saaledes er Galge-Bakken Tab.
 I. A. m. en længere en Bakke. Langs med
 Strandkanterne er Jorden snart overalt gleden
 ned og formerer stejle Klinter, hvis Indvolde,
 om jeg saa maae tale, derved sees mod Dagen.
 Lige over for i Fyen viser Billeshauge Klint eller
 Næs Tab. I. 3. 3. sig temmelig nær, men det
 volder dens Højde, som efter Dyeshn er vel 80
 Alen; Markens Overflade sammesteds gaær
 end.

endnu høyere; Havet har tæret en Deel bort af det underste, og de Grunde som stikke ud fra Billeshauge Bakker kan ansees som Bakkerne's udskylte Ruderå; det haver sig, hvad det sidste angaaer, ligesaa med Søekanten paa den 3ydske Side fra Erelde Næs Tab. I. 3. 23. til Lyngodden 24. og endnu længere: i sær ere Klinterne Norden for Byen deri besynderlige, at ved det de bugne hist og her ud, skulde man nær ved snart tage dem for overhængende Steenklipper. Siden disse Klinter ere lige over for Billeshauge Klinter, bestaae meest af samme Jordarter som disse, og Marken oven paa har selsomme Held, nemlig strygende op til Dsten, saa kunde man ved et blot eftertænkksom Dyekast bringes til at troe, at Fyen og Jylland her har hængt sammen, ligesom de Eldere have raisoneret om Neapel og Sicilien og de Nyere om Engelland og Frankerige mellem Douvre og Calais; thi maaskee Havet har engang med Tidens Længde skaaret sig ind imellem Landene og tilsidst formeret det lille Belt. Maaskee og en underjordisk Jld engang har været i Spillet med, som nogle brændbare Materier her findes, lade slutte, maaskee et forfærdelig Jordskielv har vendt op og ned paa Jorden her; thi de ellers sædvanlige Jordarter findes sine Steder afbrudte og opkastede i mange Slags Vinkler, ja sine Steder ere alle Slags Jord- og Steenarter saa uordentlige sammenæltede i hverandre, at man ey kan begribe de saaledes har været af

Be

Begyndelsen, maaskee Jldens, Bandets og Jords dens Bevægelse have paa eengang anrettet denne Confusion; men hvilken stort maaskee! Jordskielv har dog ey været her stærkere end andre Steder i Landet, det man veed. Jordens Lager falde mestdeels horizontale, saavidt man kan slutte af de Steder, hvor Bakkerne ere gledne ned; allene Norden for Byen stryge Lagerne op ad med Nord:Ost: dette sees ingensteds arrigere end ved Stranden lidt Norden for Byen Tab. I. 3. 18. og Tab. II. 5. e. hvor en Kanti af Bakken kaster ligesom Næsen i Beyret mod Nord:Ost, og alle dens mange Lager holde ovennævnte Direction, hvilket gjør at den seer ud, som Snitter paa en ny gammel Bog, videre see §. 6. Foruden Dasen Tab. I. h. h. h. som kryber omkring paa Marken, begyndende ved Stoustrup, er en endnu ansæeligere længere borte, nemlig den ved Brestrup, samme gaar lige fra Randsfiorden ved Døstved, og tager Beyen tæt Vesten for Brestrup, Kongsted og Taulov, skærende hele Landet igiennem lige til Eolding Fjord, hvor den ved Gudstø udsæelig gaar ud, Dalen ved Errihoe er en Green af samme; i disse Dale gaar Bekke, og deres Bredder er lutter Mosegrund, som indtager alt det Lave.

§. 3.

Lufsten paa dette Sted er sund og reen, da Bandet for det meste ligger høyt, Søens Nær-
værelse

værelse tempererer baade Kulden og Heden, og det aabne Belt saavel som de flette Marker gjøre at Bundene stryge uhindrede. Af Binde ere her, som overalt i Danmark, Bestevinden den stærkeste og længst vedvarende; skiont den ey er saa stærk her, som paa Jyllands Vestre Kant, viser den dog Spor nok her ogsaa, hvoraf man seer dens Herredomme, Taaarnebuske som her staae udsatte for alle Binde, helde alle mod Osten og udbrede sig derhen, Toppene af Rørene i Søerne ligesaa; saaledes prædominere de Bestlige Binde ey alleue i de Bestlige Egne af Engelland, see Plotts Nat. Hist. of Staffordshire p. 844. men endog i de Østlige, see Mortons Nat. Hist. of Northamptonshire p. 333. hvor Træerne ogsaa skene ud mod Osten, dog er tillige den Forskiel, at i Engelland ere de Bestlige Binde vel de fleste og længst vedvarende, men Nord-Øst og Østlige Binde de skarpeste og farligste, derimod er her i Landet Besten-Binden baade den længste og værste, saa at den burde ey være forliebte Poeters Favorit-Bind her i Landet, som den er det i de sydlige Lande. Med alt dette har dog samme Bind ey den Magt her, som ved Vester-Havet, hvor den svier Toppene af Træerne; paa en høy aaben Mark ved Errikøe staae nogle høye ranke Vie-Træer, hvis Toppe ey hindres i deres frodige Bert af Besten-Binden, ja ikke engang deraf ere bøiede til Osten. Efter de beste Erfaringer afverges Binden best ved Træer og Busker;

frr; thi Bindens Styrke svækkes af de uendelige
 mange Reflexioner, den lider ved de mange Gre-
 ne, derimod ere Boldene og Diger af mindre Nytte.
 Man skulde ellers tænke, at de Steder i Rye-
 n, som laae næst Boldene, havde af dem Ene for de
 Vinde som komme fra hiin Side, det skeer dog
 ey aldeles; thi Bindene forandre derved kuns
 een eller to Gange deres Strygning ved Reper-
 cussionen, og blive derover til Kastevinde, eller
 og, hvis deres Direction er skraae, stryge de langs
 med Bolden, saa at der kuns tæet under Bolden
 falder Ene; kommer Binden derimod fra det
 modsatte Hjørne, kommer den, saa at sige, to
 Gange formedelst Boldens Modstand. Dette
 er en Slutning, jeg er forarsaget til at giøre af
 nogle Experimenter jeg har giort her i denne Hens-
 igt med et Anemomentro. I de 2 Aar jeg har
 været her, har jeg ikke merket at Binden her paa
 en og den samme Tid har havt anden Direction
 end i Dresund, da jeg har confereret mine Opteg-
 nelser med Dresunds Beretninger, men underti-
 den har Bindenes Styrke været større paa det
 ene Sted end paa det andet, s. Ex. den 22 og 23
 Sept. 1765, da der var en stærk Storm i Sun-
 det, men i det lille Belt en maadelig Vind; den
 13 Martii samme Aar havde det sig ligesaa.
 Men i længere Distance kan Bindens Hjørne og
 Styrke være meget forskiellig; saaledes renste sig
 ovenmeldte 13 Martii en heftig Storm paa Them-
 sen ved London i Engelland af en Syd-Vest; her
 var

var samme Dag kun en liden Vind af Syd-
Syd:Øst. Den 4 Nov. 1765 var i Newcastle
en Orkan af Nord:Vind:Øst, her nogen Slud
med Sonden:Vind.

Jeg har for Sept. Oct. og Nov. Maaneder
1765 maalt hvor mange Sommer Regn her
faldt for hver Dag, Uge og Maaned, og i al den
Tid faldt der 15 fem tolvtedeel Danske Sommer
højt Vand over Horizonten, hvoraf sees, at
her den Tid er falden megen Regn, da der ere
mange Aar at det ikke regner saa meget et heelt
Aar igiennem.

Den 8 Oct. faldt der ellevetolvtedeel Linie i
een Time, den 1ste Nov. 8 og en halv Linie i 24
Timer, i en Uge i Oct. 17 to tolvtedeel Linie, og
i hele October Maaned 6 trefierdendeel Somme-
Efter det jeg seer af den Danske Historiske Alma-
nal, har foromtalte Maaneder en været nær saa
Regnagtige i Kiøbenhavn; thi naar jeg undtas-
ger den 1, 2 og 3 November, finder jeg kun 5
Dage i ovenmeldte Maaneder bemærkede i den
Historiske Almanak med Regn, og her regnede
det de 40 Dage. Skade at man ikke har nogle
Experimentier i sligt! Det er ellers at merke, at
herfra til Beyle var 1765 den hele Sommer af-
vejlende bestandig med Regn- og Soelstn, paa
hii Side derimod af Beyle lige til Lemvig havde
man tilsidst i Julij bestandig Tørke; Grøndes-
kiellet

skiellet i Luften maatte altsaa have været ved Bøyle og Zelling. Hvad Beyrliget angaaer i Almindelighed, da kan et haardt Beyr, helst med Torden og Hagel, undertiden strække sig meget langt. Det haarde Tordensbeyr, som her var sidst i Julio 1764, strakte sig paa en og den samme Dag lige til Paris; hvilket en troeværdig Person berettede, som kom derfra strax efter; men undertiden strækker saadant Beyr sig og kuns til en kort Distance. Den 9 Junii 1765 Klokker 6 om Eftermiddag renste sig ved Rugaard udi Sjøn, 4 Mile herfra, en stærk Orkan, som kastede baade Huse og Folk over Ende; i Eolding var paa selv samme Tid en meget stærk Torden uden retskaffen Blæst, og her var samme Tid hverken Torden eller Blæst, men kuns en soag Hvirvelvind, som neppe stod paa i 2 Minuter.

Til et Beviis at Beyret overalt i Danmark tidt en er det samme paa samme Tider, kan følgende tiene:

Den 19de April 1765 var Beyret i Fridericia om Morgenen overdragen Himmel, siden klar, stille og varm Beyr.

Samme Dag var Beyret paa Thyholm 20 Mile herfra i Nord:Øst Soelstins Beyr hele Dagen med nogen Blæst.

Samme Dag i Kiøbenhavn 28 Mile lige i Øster Regn og vindigt.

Den 20de April var Veyret i Fridericia
Formiddagen klar med en liden Vind.
Eftermiddagen dunkel og stille med Regn:
veyr til Natten.

Samme Dag paa Thyholm
Blæst med overdragen Himmel, undtagen
lidt Soelfkin om Morgenen.

Samme Dag i Kiøbenhavn tyk Veyr med Blæst.

Den 21de April i Fridericia
Overdragen Himmel med smaae Regn, men
til Natten regnede det desmere.

Samme Dag paa Thyholm
Overdragen Himmel med Blæst, og om
Eftermiddagen lidt Regn.

I Kiøbenhavn Regn og vindigt.

1758 anstillede jeg nogle meteorologiske Ob-
servationer paa Gudsdomlund ved Aalborg om
Foraaret, hvilke jeg siden har confereret med Hr.
Capitain Teilmans Observationer i Skadsherred
ved Varde, jeg fandt Forfkiel snart for hver Dag
endog i Henseende til Thermometret og Barome-
tret. Kulde og Hede falder ey saa stærk her som
længere ind i Landet; overalt er ikke just den
strængeste Hede og Kulde her paa samme Tid
som enten i Kiøbenhavn eller andre Steder.
1765 i September var den 1ste September den
hedeste Dag her, i Kiøbenhavn var den hedeste
Dag den 4de September, Vinteren 1765, 1766
var den strængeste Frost her den 10 Januarii, i

Kiøbenhavn den 3die og i Stokholm den 9de Dico. Samme Vinter var her langt mildere end i Kiøbenhavn. Et Celsiusk Værgsolv-Thermometer deelt i 100 Grader imellem Frysse- og Sydes-Puncterne gif forbenævnte Vinter en lavere end til 5 og en halv Grad under Frysse-Puncten, da det Reaumuriske i Kiøbenhavn faldt til 9 Grader under Frysse-Puncten: For Resten kan Vislaget Litt. A. heri eftersees.

Tordens-Beyr var om Sommeren 1766 her meget svagere end ellers noget Sted i Danmark, og samme Tid Torden slog ned i Floden ved Kiøbenhavn, var her en mild Regn, 1764 var her stærk Torden, som dog en slog ned uden (som der siges) et Sted paa Gaden; ellers holdes for, at Beltets Bande i denne Henseende har Indsyndelse paa Lusten, som gjør at Tordenskyer her fordele sig. Nordlys har jeg sielden seet her, men desoftere Stiernessud. Taage falder meest i October-Maaned, hvilken, naar den falder paa Morgenen, forsvinder ved Middags-Tider og Beyret bliver da klart. Naar Havfuglene søge Strandbredden, er det her gierne Tegn til paa følgende Uveyr, som jeg og har merket paa mine Søe-Reysse, at naar Landfugle søge Skibene paa Havet, er det mod ont Beyr; paa min Reysse herfra til Kiøbenhavn indfandt sig paa Skibet Spurrer og Stærer, og det om Eftermiddagen i got Beyr, til Natten reyste sig derpaa en Storm, som kom

Kom os til at strande. Naar Billeshaage Bakke herfra sees meget klar, har jeg merket, det betyder tilkommende got Vænr efter Uvænr, de ere altsaa som Taffel-Bierget ved Gothaabs Cap, om man maae ligne det lidet ved det større.

Et Steds Klima, hvorved jeg her ikke vil have forstaaet dets Afstand fra Polerne, men Graden i dets Lufts eller Limmelegns Mildhed eller Strengthed, bestemmes best ved mange Aars Erfaringer, deels af visse almindelige Planter's Udspriings og Affalds Tid, deels af saadanne Planter's Grader i Fremvæxt, saadanne Erfaringer maatte da lignedes med andre Steders Erfaringer af samme Art, for deraf at giøre en ret Slutning. Her havde det sig 1765 saaledes: Stikkelsbær: Træerne skød deres Knoppe den 1ste April. Tusilago v. Hestehov blomstrede den 7de dito. Daphne: Laureola v. Kielederhass blomstrede den 15de dito. Segetræets Knoppe skød deres Blade den 7de Maj. Morbærtræet skød deres den 15de dito. De smaa Sommer-Pærer moednedes den 20de Augusti. Ronnetræet faldt sine sidste Blade den 5te October. Tobakken blomstrede endnu den 20de dito. Lindetræet skød nu igien bar den 26de dito, Hylde-træet skød igien bar den 10de November. Gentiana; Campestris blomstrede endnu den 20de dito. Saadanne Observationer maatte skee i mange Aar, hvoraf siden skulde giøres Giennemsnit; thi eet

Nar er ikke som et andet; saaledes kom Gevep-
terne tiligere frem 1766, see Bilaget A. Det
samme maae siges om Planternes Grader i Frem-
veft. 1765 skiod en Biinranke her et Skud
paa 2 Allen og en Viguster et Skud af 1 og en
halv Allen. 1766 var Vegetationen stærkere; thi
samme Biinranke skiod da et Skud paa 3 Allens
Længde og Vigusteren et paa 2 Allen, skiont den
var klippet en Maanedes Tid forher. Sært nok,
at Vegetationens Grader for hvert Land ey ere
undersøgte. En kold May er her lige saa kiar for
Agerdyrkeren som ubehagelig for Tobaks-Plan-
teuren; thi den første venter da en tør Høst, men
den sidste maae plante paa nye.

Til Slutning herpaa tillader Læseren mig at
giøre 2de Anmerkninger: 1) At de meteorologi-
ske Observationer, som publiceres hos os, mangle
i Tilstrækkelighed; thi foruden at Beyrliget ey er
omstændelig angivet, saa fattes i dem Underret-
ning om Regnens Qvantitet, Vindenes Styrke
og usædvanlige Meteoris eller Luft-Snyer. 2) At
de Observationer, som gøres i Kiøbenhavn,
passe sig kuns lidet paa Danmark i Almindelig-
hed, med mindre Staden laae midt i Riget, thi
den Kiøbenhavnske Luft er ikke altid den som
er midt i Siælland, langt mindre den, som er i
Lolland, Fyen eller Jylland; der er i den Hens-
seende stor Forstiel paa Kongens Riger og Lan-
de; og da der ere saa mange Graders Bredde
imellem

imellem Bards huus og Altona, mon det da ikke var nyttigt at bestemme et hvert Stifts Clima ved accurate fuldstændige og visse Aars meteorologiske Jagttagelser?

§. 4.

Egnens Bænde skal nu komme i Betragtning, og deri gaaes først til Kilderne. I Byen selv er tæt ved den Danske Kirke et lidet Kildesvæld, som dog i hede Sommerdage forsvinder i Jorden. I den Nordre Deel af Byen findes nogle smaae Bæld under Boldene, hvorfra Bændet ved Sprøntehuset har sit Udspring; det er ellers at undre, hvorledes Bæld kan være paa den Søndre Side af Bolden, da Bolden gaaer uden for langt dybere ned, hvorved Bændaarene maatte være overfkaarne, og Bændet af Boldens Masse flyde allene ned i Gravene og ey paa den anden Side til Byen; men det er at merke, at Kunsten her har uafvidende kommet Naturen til Hielp. Man forestille sig Byen som et Fad, og Boldene som Bredderne derpaa, hvad Regn og Sne der falder inden for, maae flyde til Byen, Bændet synker vel strax i Jorden, hvor det falder, men ey længere end til et Lag af Leer, og hvor samme Lag har dybeste Hæld, der bliver Kilder, som give sig ud, hvis det kan faae Udlob. Mariotte har ved Experimenter viist, at de naturligste Kilder opkomme paa saadan en Maade, men Tidens Længde kommer her som ellers Naturen

turen mere til Hjælp end Kunsten. Marechallen
 Bauban lod engang udbrede paa en stor Plads,
 hvor Jorden var fast og vanskelig at penetrere, et
 Lag Jord 5 a 6 Fodder høi, i sammes nederste
 Deel opkom der med Tidens Længde et Rilde-
 væld af det Regnvand som siede sig igiennem be-
 meldte Lag. Vandet i Byens Brønde er meget
 forskiellig; to Gaarde kan ligge sammen, og dog
 kan den ene have got Vand imidlertid den anden
 haver meget slet. Jordens Lagers Strøgning og
 Aarernes Udskilligheder maae være de største Aar-
 sager dertil; jeg har ey iagttaget samme, siden
 jeg ey her har seet Brønde kaste. Det beste
 Vand er ved Blegdammen Sydvest for Darst
 Kirke, dog er intet Vand af Byen her saa got,
 at det jo med hvid Biinsteens-Olie viser nogle
 blaaeagtige Skyer, og med Kvægsølv-Solution
 bliver noget melkefarvet, til Tegn paa saltagtige
 og jordiske Partikler, hvilke i saa liden Mængde
 ey gjør Vandet just usundt, men gjør at det vær-
 mer sig til haardt Vand. Det sletteste Vand,
 som her findes i en stor Deel Brønde, er gandske
 blaffet, og setter et guult Bundfald, ligesom
 Slibsteens-Vand. Jeg har derimod anstilt fol-
 gende Prøve: Jeg lod 2 Potter deraf deels indfo-
 ge, deels uddunste, Resten var 3 Qvintin og 10
 Gran rødguul Pulver saa fin, at det i Vandet
 siedes igiennem graae Papiir, det bruuste stærk
 med Skedevand, lagt paa Ilden anistrede det,
 og blev sortebrun, Magneten traf deraf nogle
 Par:

Partikler; jeg udluede ellers af samme Pulver
 et Strand-Salt, ongefær 11 Gran, som en ret
 vilde chrestalliseres eller miste den gule Farve, som
 uden Tvivl burde tilskrives noget alcalinsk, helst
 da Biolsirup farvede dets Solution hvoerken rød
 eller grøn; thi et Acidum og Alkali tilfammen
 ophæve hverandres Virkninger paa Biol-Syr-
 upen. Med Dvægsotv-Solution blev bemeldtes
 Vand gandske melkfarvet, og ved at staae længe
 stille i et Kar, satte det en Regnbue-Hinde paa
 sig. Slutningen deraf bliver nok denne, at dette
 Vand indeholder en Mængde Kalkjord, omtrent
 en og en trediedeel Quintin i et Pund, samme er
 derhos noget Jernhaltig, detsforuden indeholder
 det 5 Gran Strand-Salt forenet med et Alkali
 Firo. Dette Vand maae dog mange Creature
 drikke, men det kan umuelig være dem sundt, det
 er neppe tienslig til at vaske Kiøkken-Løn med. I
 Graverne er bedre Vand end nogensteds i Byen,
 i sær er got rindende Vand under Kongens Port.
 Det beste Vand heromkring paa Marken vælder
 ud i Siden af en Banke Sønden for Steenhøjen.
 Tab. I. 2. d. Under Strandbankeerne Norden for
 Byen frembrænder en Bandoare som er vitriolisk
 og Jernhaltig, skiont i en liden Grad; Vandet
 har altid en Regnbue-Farve paa sig, og dets Se-
 diment er fin Jernokker; Galæble-Pulver gjør
 det lidt gulagtig. Paa den anden Side af Bel-
 tet ere tvende merkkelige Kildevæld, det ene paa
 Strandbredden ved Striv, deri merkvaerdig, at
 det

det er tæt ved Stranden, at Hav-Bandet staaer lige saa højt som Kilden, og at det desuagtet alstid har sødt Vand, det andet Bælt frembryder i Billeshaug Klint, dets Vand er herlig og viser ingen Forandring med ovenmeldte Solutioner.

Langs i Dalen paa Byens Mark Tab. I. 2. h. h. h gaaer en liden Bæk, som har sin Udspring ved Stoustrup; efter Byens Kort, forsærdiget 1665, lader det til at samme Bæk skulle have været udskaaen i lige Linie lige til Byen, for at udgiøre en Vandledning. see 1ste Deet, Bilaget A. 11. Tæt Vesten for Byen gjør den Vandmøllen 2. Tieneste om Vinteren, og filtrerer sig tilsidst for det meste igiennem en Sandlage før den kan komme ud i Havet. Det sidste kan og meldes om Bækken imellem Errisøe og dette, der ikke allene maae bane sig Byen igiennem Sanddynger, for at faae Udlob i Stranden, men endog naar Passagen et Sted falder den for besværlig, arbeyder sig ud paa et andet Sted; om Vinteren er denne Bæk meget vanskelig at passere. I den lange Dal, see S. 2. som gaaer forbi Bresstrup, løber den største og længste Bæk heromkring. Bønderne sige om den, at den baade gaaer i Nord og Sønder; thi den gaaer deels til Ransfiorden, deels til Coldingfiord, Sagen er, at midtveens ere nogle Søer, hvorfra er Udlob til begge Siderne. Ved Igum springer en liden Bæk ud, som ey langt fra sin Udspring er stærk nok til at drive Igum Mølle. Tab. I. 3. 9.

Bed

Bed Breen ere ingen Søer af Betændenhed, de 3 Damme som ere uden for Stadens Fæstningsværker ere uden Tvivl opkomne ved Fæstningens Anlæg; thi før dens Anlæg havde de deres Udlob igiennem Byens Grund, og var da en staaende Bande, men ved at blive opdæmmede, bleve de det. Bed Holmegaard i forommeldte lange Dal ere derimod et Par Fiskerige Søer, i sær Holm-Søe. En Veil Nordvest fra Byen gjør Havet en Indviig kaldet Ransfiorden eller lill. Strand, den endes ved Ødsted, see Tab. I. 3. 16. undertiden kan man fiøre og ride derover ved Beylbye, men undertiden er den impassable formedelst høye Bande.

§. 5.

Det lille Belt er et af det tredobbelte Baand, hvorved Kattegattet er forbundet med Øster-Søen; saa salt som i Bester-Havet er Vandet ikke her, men dog saltere end inde i Øster-Søen. Dybet er her meget adskillig, mange Steder skal Dybet 20 Allen fra Landet være over 20 Allen, ellers er det ordentlige Dyb midt-strøms 16 Favne; saa dybt nu som det er der, saa lave ere Bandene paa visse Steder, f. Ex. under Bakkerne Norden for Byen, Norden for Billeshauge Næs stikker et lagt Riv ud, hvor Dybet neppe er 2 Allen.

Det er bekiendt, at Ebbe og Flod fornemmes meget Norden for Beltet langs med Jyllands Østre

Østre Kyst, men Sonden for Beltet ikke, uden hvad Vind og Veyr kan forarsage; nu er ved Fridericia omtrent Grændserne imellem begge be- nævnte Strækninger, følgelig maae her merkes noget lidet til den Ebbe og Flod, som er Norden for Beltet; saaledes dog, at naar lave Bande ere Norden for Beltet, maa Bandet i Beltet falde ud Nord efter, og her forarsage Ebbe, og tværtimod naar Norden for er Flod. Her gjøre contraire Vinde en Undtagelse. Erfaringen viser, at Sagen forholder sig saaledes: Om Somme- ren er her Ebbe og Flod, Ebbe omtrent i 6 Ti- mer, og derpaa Flod lige saa længe, 6 Fod er Forskiel imellem høieste og laveste Bande, om Vinteren merkes ikke denne ordentlige Foran- dring, uden naar Norden: Vind blæser, overalt gjøre Vindene ogsaa meget til Bandets Stigens- de og Faldende, og er Sonden: Vind den, som i den Fald har den største Virkning. Her gaaer en stærk Strøm, ja undertiden saa stærk, at man med Baad har maattet hente Færge: Folkene til- bage fra hiin Side, eftersom de ikke kunde komme tilbage med Færgen formedelst Strømmen, en Baad skal have ont for at komme afsted, hvis man ikke dermed tager en lang Omvej for at stoppe Strømmen. Undertiden merkes her tre Slags Strømme paa eengang, hvilket Beltets Krum- ning og Landenes Odde maa skee forarsage, i det en Strøm kan stødes tilbage af Landingen og tage en anden Vey, imidlertid Strømmen længere

længere fra Vandet kan fortsætte sit Løb; man har
 og ofte merket, at Strømmen oven i Vandet har
 været en anden end den i Dybet, maaskee visse
 Ugrunde, som ved Billeshauge Næs er Aarsag
 dertil, da den øverste Strøm ruller ubehindret
 hen over Grunden, den underste derimod støder
 derimod og maae gaae tilbage eller tage en anden
 Bø. Det lille Belt legger sig en saa let til med
 Jis som enten Sundet eller det store Belt. Et
 Bedviis derpaa har man i denne haarde Vinter
 1766-1767, da baade Sundet og det store Belt
 var tilfrossen; thi det lille Belt her var en gands-
 ke tillagt, der fattedes en temmelig Distance
 derudi; derimod var Havet imellem Bierrehæred
 og Børgense gandske tillagt. Ved Middelfart
 legger Beltet sig snarere til med Jis.

Havets Bund er sine Steder, helst paa Ud-
 grunden, leerig, derimod i det Dybe sandig.
 Stranden er kunns lidet borderet med Stene, der-
 imod enten sandig eller leerig. Det er ellers fra
 gammel Tid bemærket, at Havet skærer mere og
 mere bort af Bakkerne imellem Trelde og Frids-
 vicia, derved formindskes vel Bakkerne, men
 Stranden forhøjes, saa derved er lige saa meget
 vundet som tabt; at Vandet ellers paa den Øst-
 Kant af Jylland deels har trukken sig tilbage,
 deels er tørret bort, sluttet af de mange Moser
 langs med Havet, hvis Bund er lige som Havets
 og det øverste ongefær af samme Overflade, s. Ex.
 Osten

Osten for Aalborg; saaledes tænker jeg at Errisøe Mose tilforn enten har været en Jndviig af Hasvet, eller en Søe, som og Byens Navn giver tilkiende; ja midt i Fridericiae Bye lader det til at saadan en Jndviig eller Søe har været, hvoraf den Banke Søebjerg Vesten for Strand-Porten endnu har maaskee sit Navn.

§. 6.

Vi begive os fra Bandet til Landjorden, og der berragte i sær de adskillige Ting som Jorden har i sit Skied, og ville vi da erindre nogle af de Jordarter, som findes opregnede i Bilaget B, som Læseren altsaa henvises til.

No. 1. Dette findes under en Lag grov Okker, bruser ikke med Skedevand, bliver rød i Jiden og lugter da arsenicalsk; man kan bruge det som en grov Tuff, hvilket jeg har prøvet.

2. Den findes i Mængde i den §. 2. erindres de Pynt af Bakkerne Norden for Byen.

3. Trækker meget Moos paa sig, er ellers usrugtbar.

4. Ligger en Lagviis, men i Blok eller stor Klump tæt ved Stranden, er sort og løs og har meget fint Blende isprengt. Blokken eller Aaren, om man saa vil kalde den, er temmelig stor, saavidt den sees i Bakke-Siden, men det er Spørgsmaal, hvorvidt den strækker? Mig er sagt, at den skal tabe sig i Havets Bund, og at det, som

er paa Landet, er en tilstrækkelig, men at domme om de Spor, jeg saae efter Jordboren, har man en prøvet at bore uden i Bakke-Siden, og deraf kunde en sluttes, at Aaren en gik videre ind paa Landet, eller af hvad Direction den var, men man maatte tillige have boret oven fra i Marken. Videre om Allun-Jorden see S. 38.

5. Asken deraf farver som Bruunrødt.

8. Findes endog høyt oppe i Strandbakkerne. Jlden gløder det langsom ud, bliver af sort graae, lugter lidt bitumineus og bliver haardere; ved en stærkere Jld bliver det mere til en Sinner end til Aske. Egentlig Beeg-Torv er det vel ikke; thi dertil er det en bitumineus nok.

12. En saadan Sandsteen meger stor findes ved Stranden, hvoraf den Ende, som vender til Vandet og deraf røres, er blød, men den Ende, som vender til Landet, er Steen-haard og er en god Filtreer-Steen.

13. Denne superfine Leer brækker i stor Mængde i Strandbakkerne ligesom Skiver, den smelter bort i Munden som Smør, gnedet eller skrabt glindser den som poleret Marmor, i Vandet svulmer den op og opløses i subtile Lameller: I Jlden spræder og springer den bort, med mindre den er noget Sand-blandet og langsom tørret, da den bliver got Pottemager-Gods, hvilket Hr. Professor Ascanius har været saa god at prøve.

En gang experimenterede jeg følgende: Jeg opløste Leer i Urin, heldte samme fra og gjorde

Rugler af Leret, som jeg strax lagde paa Jlden, de tørredes der uden mindste Gnistren eller Spragen, og brændte derpaa til en haard violet Materie; dette kom mig til at slutte, at et suurt Salt maatte være iblandet, som, uden at betragte Fugtigheden, gjorde Leret saa spragende i Jlden. Jeg anstillede derfor end videre følgende Forsøg:

Jeg udludede et Pund af Leret, heldte siden Bandet deraf, som jeg for det meste kogte ind og satte 3 Uger i Solens Varme til Uddunstning, da jeg fik næsten et Qvintin cubisk Salt-Chrystaller, saa store som Hampefrøe noget urene, af den Egenkab, at saasnart Luften blev fugtig, blev Saltet flydende, forestillende altsaa ved sine adskillige Grader af Tyngde et naturligt Hygrometrum.

15. I det Leer findes det meste Kiis. Dets Forhold i Jlden viser sig af følgende Forsøg: Jeg gjorde en Degel af samme, ved første maa-delige Jld sprang mange smaae Fliser deraf, ved en heftigere Jld holdt dette op og Leret brændtes haard og rød, ved en endnu heftigere Jld blev Degelen til en Slake som Jern-Sinner, men meget let. Dette blaae Leer er ellers meget god at pouffere udi, formedelst dets Vitriol-Syre bevarer det Træet i Jorden for Forraadnelse, hvorpaa jeg her har seet god Exempel. I Skoven faaer det Band som stagnerer over samme Leer en Syrlighed, som gjør at det fryser snarere end andet Band, og gjør des Aarsag Færsele i Skoven om Vinteren mere varig og god end ellers paa andre Steder.

16. Har i Dagen ligesom Duun paa sig.

19. Har al Anseelse som Leer, det er maaskee Engellændernes Elasi-Marle, den brændes rød, bruun og haard.

21. Brækker som Kride, men glindser, naar den gnides, giæser stærk med Skedevand, svolner op og trilder igien ned i en Dynge i Bandedet, i Jlden bliver den haardere, først rød, siden sorteblaae. Den torde være nyttig for Balsmøllerne og Sukker-Raffinaderierne.

22. Hvor Seleniten har sat sig, viser sig glatte Huller af skinnende Blye-Farve.

23. Om denne og følgende Mergler see S. 19.

33. Bar maaskee tienslig til grov Politur, ligesom 31 og 34 til finere.

37. Brændt seer ud som rød Kride, men er blodere.

39. Findes under den øverste Jordskorpe i Strandbakkerne i temmelig Mængde, seer snart ud som forrustet Jern, brændt giver den en dyb Caffebraun Couleur.

41. Sidde oftest i den røde Leer-Jord, af Størrelse som Fingre, undertiden forestille de artige Arborificationer indvendig, da det middelste er uklar af det en Jordagtig Materie har skudt sig op ad i Figur af Ramificationerne paa frosne Bindver, undertiden skyder en Chrystal andre fra sig som Grene; man veed her ingen anden Nytte af dem, end at polere Metal med dem, naar de ere brændte, til hvilket de skal være uforlignelige.

45. Disse findes smukkest i Mergelarten 23.

46. Denne Art er mere Alunhaltig end de andre Alun-Zorder, men der er lidt deraf.

47. Med denne Alun-Zord som der er lange mere af, anstillede jeg følgende Forsøg: Jeg tog 2 Pd. deraf, udludede samme, lod Vandet derpaa indkaage og siden langsom chrystallere sig efter at det havde uddunstet paa noget lidet nær, jeg fik da 2 Qvintunsskare Alun-Chrystaller en fjerdedeel Tomme i Giennemsnit, det er snart 25 Lod pro Cento eller en hundrede og ottetyvendedeel af Zorden, dog jeg havde endnu noget mere, nemlig nogle Gran ureen Alun, som des Aarsag ey vilde chrystallisere sig, den udludede Zord brændtes rød i Jlden, og brusede hverken nu eller for med Skedevand.

51. Aaren deraf findes tæt ved Stranden under Bakkerne nærmest ved Byen, og var værd at undersøge none.

53. De overgaae fielden Storrellen af 2 Tommer.

54. Jeg har en Flintesteen som dermed er belagt.

55. Spiller i mange arrige Figurer.

56. Af denne og de andre Kiisarters Præcipitater faaes en meget fin Caffebrium Couleur, man støder Kiisen til grovt Pulver, opløser det i Aqua Regis, præcipiterer det med Oleo Tartari per deliquium, edulcorerer og tørrer det, det igientages to Gange; thi den første Gang er Couleuren ey dyb nok.

58. Samme er funden paa Marken som løse Steene; jeg har seet een deraf i en Mandes Gaard over et Qvarter lang og bred, men paa Marken har jeg selv ingen seet, i Ziden saaer samme en guulblaae og rød Kobberfarve spillende incilem hverandre, det tændes ey som anden Kiis, men giver en heftig arsenicalsk Lugt.

59. Magneten trækker ikke saa meget deraf, som jeg havde tænkt.

62. Deraf findes baade smaae og store Steene uden for Leerbakkerne paa Stranden.

63. De findes i Mængde ved Stranden.

65. Findes saare lidet af.

68. Findes i Leerarterne og i den Pjunt som omtales §. 2. brændes meest til Aske, sølgelig er mere vegetabilisk end mineralisk.

72. 73. Ere fundne paa Havets Bund ved Strandkanten.

75. 76. 77. Bise adskillige Naturens Spil.

78. Dens Gluten er bitumineus.

See mere i Bilaget B og §§. 2. 7. 19. og 39.

Overalt sees af Bilaget B, at Naturen har her paa en Distance af mindre end en tolvtedeel af en Miil frembragt saa mange Slags Jordarter, at dertil neppe gives Magen i Danmark, naar man undtager paa Fuurland i Liimfjorden.

§. 7.

Vi gaae fra Jordens Indvendige til dens Overflade, og betragte dennes frugtbare Herlighed.

hed. Ager-Jorden eller Mad-Jorden er mesten-
 deels Leerrig, helst paa Fridericiae Mark, og
 dens Frugtbarhed er ved god Omgang bragt til
 det høieste, den giver meest i Kiernen, ligesom
 Mulden giver meest i Græs og Straae, Leret
 som gjør det meste af Grunden i Trelde Skov,
 er syrligere, og følgerlig ufrugtbarere af Naturen.
 Sand-Jord findes en Deel af ved Trelde, en
 større Deel en halv Miil Besten for Byen, i sær
 ved Gudsoe, foruden nogle Pletter ved Strand-
 Kanterne, hvor Naturen dog har vidst at plante
 visse mærkværdige Bæster. Hede-Jord findes
 en Deel af paa Byens Bolde, stenig Jord eller
 Gruus findes sielden, og Krid-Jord aldeles ikke,
 Kær-Jord eller Myr-Jord findes i Dale og
 Kær, deraf præparere de Reformeerte en fin
 kunstig Muld-Jord, ved at opspade den, lade
 den tørres i Luften og blande den lidet med andre
 Ting; thi naturlig Muld-Jord findes en uden i
 Haverne, hvor Jorden dog fra Begyndelsen af
 en har været Muld. Da heromkring er snart alle
 Slags Jord og alle Slags Situationer, har
 Naturen ogsaa frembragt mange Slags Bæster,
 som vi herefter vil erindre. At ellers hele Egnen
 i og omkring Fridericia har været lutter Skov,
 er meget sluttelig, deraf er endnu tilovers Trelde
 Skov, Fuglsangs Skov, Hannerup Krat; ende
 nu ere der de Bønder der kan huske, at Træer
 før stode der hvor nu ikke engang er Krat, og
 Hannerup Krat var før Skov, Byens Fælle
 mod

mod Nordost kaldes endnu Herring Bussene, da der dog ey er andet end lutter Tuer, der uden Tvivl ere forarsagede af de under Jorden efterladte Træ-Rødder. I Dahlbergs Tegninger (see første Deel S. 1.) sees en Deel af Byens Egn overløben med Skov, som nu er blot. I Byen selv findes Spor af de der værende Skove i ældre Tider; thi paa en Banke Besten i Byen findes Bregnen *Pteris Aquilina* og *Monotropa*: *Hypopithys* at voxe, da disse ey voxe uden hvor der enten er eller har været Skov.

§. 8.

Udi de §§. 1. 7. og 26. benævnte endnu værende Krat og Skove voxe følgende Træer og Riisvexter; hvorved er at merke, at i næste Krat Besten for Byen voxe alle de opregnede Arter langs med et Gierde paa en Distance af 200 Skrit, undtagen 1, 5 og 18.

1. Eg, har paa en Tid af 100 Aar taget af i Frelde Skov til paa en tiendedeel nær.

2. Bøg, en Væl deraf rammet ned i Jorden med Top-Enden slog ud og voxte i en Have her i Byen 1766.

3. Avne-Bøg.

4. Ulme-Træet voxer til en anseelig Højde i Brestrup Bye og beskrytter Husene got mod Vinden; at dette Træ ellers ey er megen fælden, saae jeg engang paa den lille Ø tvært over for Laurullen i Norge, hvilken ligger blot for alle Vind-

de, der stod nogle Ulme-Træer saa forhugne, at de mere lignede smaae Klipper end Træer, hvilke bar hyppig Lov, alligevel de stode blotte for Bindenes Strygning.

5. Linde-Træet er nok fremmed, siden det sees ingensteds uden paa Gaderne, hvor det voxer høyere end Husene.

6. Eik plantes i næste Landsbhyer til Ege for Kirker og Huse,

7. Rønne-Træet, *Sorbus aucuparia*, det staaer got imod Binden ligesom Eken.

8. Len, her Vre-Træet kaldet, *Acer Campestris*; Snekere recommendere det som fint, fint og tæt Træ til tæt Arbende.

9. Birk.

10. Den sorte Pappel, v. *Populus foliis deltoidibus acuminatis ferratis*. Af den gives her to Forandringer eller Varieteter, den ene, hvis Blade ere paa den ene Side hvidagtige og paa den anden Side mørkegrønne, voxer her kun som en Riisvert i lave Krat. Den anden har Blade, som ere grønne paa begge Sider og et Par smaae Tunge-formige Blade der hvor Stikfen hester i Bladet, Lat. *Stipulis duplicibus lanceolatis*. Denne Varietæt, som en findes hos Botanicos, har jeg vist Hr. Professor Oeder.

11. Bever-Esp, *Populus tremula*, deraf gives her en Forandring, hvis Blade have en Spids mod Enden: *P. foliis deltoidibus acuminatis*,

12. Hvid Poppel sees kuns plantet paa Gaden, dette Træ kan og trives paa høye Steder, som jeg har seet Exempel paa her og paa Bolden ved Nørre-Port i Kiøbenhavn.

13. El, det er artig at see disse Træer ligesom reyse sig op af Vandet i Dalen Vesten for Byen, naar Engen om For- og Efter-Aaret er sat under Band.

14. Pile, deraf ere her 5 Slags.

Salix, Arenaria, lav Pile-Træ med graae Blade voxer i det Lave, som Salix aurita paa de høiere Steder, denne sidste anføres dog en af nogen iblant de Danske Pile. Salix Viminalis eller Vie-Pilen findes ved Gierderne. Paa de flette Banker Osten for Errikhøe staaer et Slags Pile-Træ, som nærmer sig meest til Linnæi Salix, Cinerea. Jeg vilde saaledes beskrive den: Salix, foliis subserratis ovatis subtrus subvillosis sine stipulis, den voxer, uagtet den er udsat for Blæsten, til et rank Træ af smuk Stamme og Krone, een deriblant er i sin Ungdom blevet snoet omkring som et Reb, den voxer dog lige saa stor som de andre, men paa side Steder overgaaer den sig selv; ved Ragen midt i Byen stod een, hvis Stamme var over en Aalen i Giennemsnit, og maatte sældes fordi dens side Rødder underminerede et Huus. Dette Slags Pile kaldes her Vie-Træer.

15. Hylt, voxer i sær ved Billeshaage til store veldannede Træer, da de paa de fleste Steder

der i Jylland staae som nogle Krobbiinge, de ere baade de første Træer som ffinde Blade, og de sidste som fælde dem.

16. Bild Abild, eller Skov-Vble-Træe.

17. Hæg, Prunus Padus formerer her ikke nær saa smukke Træer som de man seer af samme Slags Sondenfields i Norge.

18. Bild Kirsebær-Træe, Prunus avium Linnæi foliis subtrus pubescentibus fructu rubro, vore til meget høye Træer omkring Haven ved Billeshauge; Bærene skal ligne de tamme Kirsebær i Storrelse, men jeg har en seet dem selv.

19. Hessel, regner det Margarethæ Dag, som er den 20 Julii, skal Hessel-Nodderne det Aar forderves; jeg tænker ikke det kommer af det Sanct Margaretha har gjort dem fugtige, men af det de endnu spæde og bløde Nodder igiennemtranges af formegen Regn, som hindrer jiden Frugtens Moedenhed.

20. Reinbær, Cornus, sanguinea, kaldes og Hønsbær, vover en til nogen Tykkelse.

21. Sprein eller Første-Træe, Rhamnus, Frangula, vover og ligesom forrige. Træet er indvendig guult, Bærene kaldes Galbær, efter som de skal gjøre Folk gale, men det behøver Erfaring, som dog, desbedre! en her have.

22. Beenved, Beened, Euonymus, Europæus, dets Træe er snart Beenhaard, derhos guult, i Fyen gøres deraf Steer og Rander, her har jeg ingen seet tykkere end en Arm, Bladene have

have en smuk Grønhed og sælde seent paa Aaret, see mere derom §. 34.

23. Tidsel-Torn, Ilex, aquifolium, et immergrøn Træ, som i Henseende til dets Nytte og Smukhed ikke skionnes her i Landet, s. §. 34. De Svenske klage over at det en voxer vild hos dem, og i Upsal er det en Orangerie-Gevejt. I Engelland vides ingen herligere Dække end af dette Træ; det voxer ellers en høyt her, undtagen et Træ deraf, som stod i Skiællet af de Catholiske Patrum og Capitain Beenfelds Haver, hvis grønne Top i mange Aar har budet Vinterne Trods, til det 1766 blev sældet. Det voxer Besten for Byen som en Riisvejt i den bare Sand.

24. Hvidtorn voxer i stor Mængde i Treilde Skov, endog til smaae Træer.

25. Slaan voxer overalt, i sær paa Fæstningsværkerne omkring Byen; jeg har merket, at nogle deriblant har længere Blade end andre og de vore højest. De holde her Bærene for gode til at klare Most med.

26. Hyben, Rosa Canina, voxer paa samme Steder som Slaan og lige saa hyppig og frugtbar

27. Brambær, ingensteds har jeg seet dem overflødige end her omkring, helst langs med Giærderne, undertiden og paa Uger-Rinne.

Vinter-Tax, Barliin, Taxus, Baccata, siges at være i Skoven ved Nebbegaard, men Enebær-

Enebær-Træer ere her ikke; mere om de vilde Træer see §. 26.

§. 9.

Da her omkring ere mange Slags Situationer, maae her og vore mange Slags Urter; jeg vil kunns erindre de, som ere merkverdige enten i Henseende til deres Mængde eller deres Egenskaber, og deri følge den Orden, som Situationerne give, heller end den Systematiske, som falder de fleste Læsere for høn. Her vover altsaa

1. Paa Bakkerne langs med Stranden.

Tussilago, Farfara, Hestehov. Paa alle de Blaaeleer-Banker, hvor intet andet vil vore, vover denne i største Overflodighed, foruden at røge Bladene som Tobak imod Høste skal dens spæde Blade brugt som Thee være af samme Dyd, uden derhos at smage ilde.

Verbascum, Lychnitis, Kongelys, vover paa Græsstrige Bakker i god Jord. De Francke drikke den som Thee med Mælk udi, det skal fordele Bædsterne, iblant 40 Bexter som jeg engang en efter anden forsøgte at bruge som Thee, gav denne den beste Smag.

Medicago, lupulina, NB. ikke Trifolium, agrarium, med hvilken den let kan forveksles, er Engellændernes Humleklever, hvis Dyrkelse i Kunst-Engene læres i det Engelske Deconomiske Selskabs Huusholdnings Bog, den skal forhindre de onde Virkninger af de andre Klever-Arter;

ter; skiont man der fordrer en god Jord til den, seer man den dog her vore paa de steile og ufrugtbare Strandbakker.

Hypericum, vulgare, Hypericum, Knupsperne har den største Kraft for de springe ud. Nogle nyere har fundet, at den Purpur-røde Saft dens Blade give af sig, findes i de smaa sorte Prikker, den tiende maaskee til en Farve-Urt. Von Rohr beretter, at Blomsterne tørres af de Sariske Bønder og bruges som Snustobak; her i Jylland er den brugt tilforn blandet iblant Humlen, for at give Ollet en god Smag, maaskee den derfor er kaldet Jordhumle.

Thymus, serpyllum, vild Timian, vorer oven paa Bakkerne; denne herlige medicinske Urt er her i stor Mængde, og kommer det Slags med de lodne Toppe mig meest aromatisk for; disse Toppe forarsages af Insecter.

Bryum, viridulum, er den Moos, som vorer paa Jord-Arten: Bilage B. 3.

2. Paa Boldene.

Astragalus, glycyphyllos, vild Lakriz, smager sødagtig og torde være nyttig i Lægekunsten.

Agrimonia, Eupatorium, Agrimonie, lige saa nyttig som denne Urt er for Miltstottige, saa nyttig er den og efter Engellændernes Beretning for Miltshgdomme hos Kvæget.

Pimpinella, Saxifraga, Pimpinelle. Naturen har uden Tvivl gjort denne Bort saa almindelig, fordi dens Lægedoms Kraft er saa almindelig

Delig

Delig nyttig. Den Pimpinelle, som i det oven-
meldte Engelske Huiusholdnings Skrift foreslaaes
til Dyrkning i Enge, er ikke dette Slags.

Tanacerum, vulgare, Regnsan, i store og
mange Busker.

Primulaveris, officinalis, dets Blomster,
skiont de ere gule, give dog et smuk grøn Dicoc-
rum, som er god i Gigtagtige Sygdomme.

Daucus, Carotta, vilde Gulerødder. Bloms-
sterkronen seer ud som en Røde. Nære Erfa-
ringer vil forsikkre, at samme drukkit som Thee
er got for Steen.

Rumex, acetosa, Syrer, samles her af Fat-
tige, for at sælges til de Rigere til Spise.

Fragaria, Vesca, Jordbær, i meget stor
Mængde. Fattige giøre sig deraf god Fordeel;
det er ellers forunderligt, hvorledes Boldene kan
være af Naturen saaledes besatte dermed, med
mindre at Jordbær-Planter har i Begyndelsen
været i de Græstorv som man har beklæd Bol-
dene med, endnu underligere er det, at Lyng har
saa stærk bevøret en Deel af Boldene, da Lyng
ellers ikke vore heromkring.

3. Paa Fælleden.

Trifolium, melilorus, gul Streenlever, er
den meest vellugtende Urt af alle, som vore her-
omkring; dens Kraft til Lægedom er balsamisk,
drukkit som Thee smager den en ubehagelig, dog
er Ester-smagen best; at Faar og Dvæg begierlig
soger den, saae jeg af det Urten var saa nær af-
gnavet

gnabet ved Jorden, skiont dens Stilk var temmelig haard.

Tormentilla, erecta, Tormentil, tiener til at garve Læder med, som den giver uillige en god Lugt.

Euphrasia, Officinalis, Dyentrost, svarer vel neppe til sit Naavn; imidlertid berettes fra London, i Februario 1764, hvorledes een der havde opdaget at blande denne Urt i Røgtobak, som et Præservativ imod Flod, Forkølelse og Ledes-Smerter, hvorved denne Urt blev saa brugelig, endog iblant de Fornemme, at dens Priis steg til 500 pro Cent.

Gentiana, Centaureum, Tusindgylde-Urt, voper i Mængde ved Errikøe.

Gentiana, Campestris, corollis quadrifidis fauce barbatis, liden Enzian; samme lille Plante fortiente Blads i et Blomster-Bed, deels formedelst dens smukke blaae Blomster, deels fordi den blomstrer saa sildig, nemlig i October Maaned, en Tid, da Blomstre ere rare at see i Haverne. Dens Figur sees Tab. II. 4. halv i naturlig Størrelse, a forestiller Planten, b Blomster-Bladenes Krone, de 4 befrugtende Blomster-Traade og de 2 Frugt-Traade (Stamina & pistilla) d et Blomster-Blad, e Blomstret at see paa de Sider, som ikke sees i Fig. 1. Hvoraf sees Blomster-Begeret at bestaae af 4 Blade, hvoraf de 2 imodsatte ligne Plantens øvrige Blade, de andre 2 derimod ere mindre og af spæ-

dere Dannelsse, e er Frøehuset og f samme for-
 størret og overskaaret for at see Frøenes Lage.

Echium, Vulgare, vild Ore-Tunge. Dens
 blaae Pyramid vilde staae sinuk i en Have ved
 Siden af Kongehys-Blomsterets gule Pyramid.

Polygala, vulgaris, Melke-Urt, deraf ere her
 2 Forandringer, en med blaae, en anden med
 Rødt-farvede Blomster.

Aira, montana, er en skion Græs-Urt for
 Faarene.

4. Paa hvilende Ager.

Achilea, Millefolium, Rølliker; det røde
 Slags er her i Mængde, maaskee denne Farve
 kommer af den syrlige Leer-Jord, hvorpaa den
 gierne voxer; ellers voxer den paa Trelde Kobbet
 i saadan Mængde, at Stalden, hvori der blev
 røgtet med det Foder, hvor samme Urt var iblant,
 lugtede deraf som et Apothek. Saadant Foder
 holdes for at være Dvæget sundt og som et Præ-
 servativ for adskillige Svagheder hos dem, men
 paa Marken duer Rølliken ikke, og Brodet af
 den Rug, den voxer iblant, faaer deraf en un-
 derlig og ond Smag.

Senecio, vulgaris, Kors-Urt. Denne Urt
 har dette besynderligt, at den blomstrer senest ud
 paa Esteraaret af alle Urter her, endog efter at
 Frosten har indfundet sig.

Alline, media, Fugle-Græs. Det er snart
 den meste Urt der voxer paa Tobaks-Land, me-
 dens endnu Tobaksstenglerne staae i Jorden;
 jeg

jeg har ikke seet uden Heste, som har skjøttet om den.

Anthemis, arvensis, graae Cameelblomster, voxer i Mængde som Ukrud.

Onopordon, Acanthium, hvid laaden Tidsel. Linnæus beretter i sin Skaanske Reise, at man i Skaane samler dem til Brændsel; hvor Brænde er rar, maae baade denne og flere Planter, f. Ex. Tobakstengler bruges til at brænde, efter det som hos os practiceres i Landhuusholdningen, skal det ikke vare mange Snese Aar førend man her maae gjøre det samme.

Carduus, acaulis. Jeg holder for, at denne Tidsel er et værre Onde paa Marken end nogen anden Tidsel; thi da den har ingen Stilk, udbreder den sig som en Talleken paa den frugtbare Jord og kan ey oprykkes.

Lithospermum, arvense, Steenklinte, smager got spist som Raal om Foraaret, og bruges saaledes i Tidkiøping i Sverrig.

Antirrhinum, Linaria, Høruet voxer overalt og har en snæk Blomster-Pyramid, men jeg har ey merket at Dvæget æder den, og siden den er en Gift for Stuer, er den vel ey sund for Dvæget.

Spergula, arvensis, Knægræs, voxer ogsaa som Ukrud iblant Boghøden. Om denne Urtes Nytte som et kunstig Foder er adskilligt skrevet. I Slesien og Flandern er den dyrket med stor Fordeel i sæt for Køer, Høns legge gjerne Eg derefter, som i Almindelighed Fiæder-Creature
gierns

gjerne æder den. Man kan saae sa:mme tilig om Hosten, og giver den da grøn Foder, naar det naturlige Græs mangler; see ellers derom Pauli oeconomiske Urtebog.

5. Paa Alger-Reene.

Gallium, Luteum, Lopperurt, siges her at være god imod Blod-Vis hos Kvæget.

Rumex, oxylapathum, gul Skreppe. Dens Rod giver adskillige gule Farver, fra Straae-gul af lige til Oliven-Farve. Monsr. Hellot beretter, at man faaer en smuk grøn spillendes Farve ligesom den, man seer paa Vændernes Halse, naar et Stykke Klæde, som først er farvet blaat (bleu Royal) koges i denne Rods Decocto. Leche giver dette Slags Skreppe følgende Character:

Rumex floribus hermaphroditis valvulis dentatis, foliis linearibus.

Anemone, Pulsatilla, Koebielde, er ikke en liden Ziir paa Marken.

Chenopodium, bonus Henricus, Stolt-Hendrik, samles medens de endnu ere spæde til at spise som Spinat.

Vicia, Cracca, Fuglevikker. Frøet af denne og andre Slags vilde Vikker ere Vækerens og andre Fugles Vinter-Føde.

6. Ved Gierderne.

Convolvulus, Sepium, Stor-Snerle, voxer op over de døde Gierder i saadan Overflodighed, at den med sine Blade og Blomster gjør de døde Gierder

Gierder levende og saa grønne som den tetteste Hefke; men med alt dette er den en skadelig Ukrud, thi dens Rod, som stikker dybt, tager Næringsen fra de næste Planter.

Conium, maculatum, pletted Skarntyde, er voxet her til en Plante af 3 og en halv Alens Højde og 2 Tommers Tykkelse; et Sindbillede paa den Sandhed: at det er ikke altid got som er stort.

Cicuta, salutaris. Den af sin Flid i naturlige Videnskaber vel fortiente Dr. Schæffer i Regensburg har opdaget dette Slags Skarntydes Nytte i Lægekunsten samt dens Forskiel fra Cicuta virosa, eller den giftige Skarntyde; dens mindre Kroner, hvoraf dens større Blomster-Krone er sammensat, ere hver deelte i 3 Stilke og staae kuns til den ene Side.

Det er her at merke, at saa vanskelig som det er, at kiende de Krone-blomstrede Planter (Plantas umbelliferas) som gierne vil vore ved Gierderne, saa myttig er det dog at kiende dem fra hverandre, da saa mange iblant dem ere giftige, og hvorpaa endog her til Lands have bedrovelige Erfaringer; det er og vist, at saadanne Planters Egenskaber ey endnu ere noye nok undersøgte, saaledes tilskrives her i Landet vilde Pastinacker (Pastinaca, sativa) en stærk Gift. Linnæus derimod holder den tienlig til at spises; det Navn Skarntyde tillegges en Mængde af alle Slags Krone-blomstrede Planter.

7. Ved Bene og Gader.

Cichorium, intybus, vild Eichorie, blomstret den hele Sommer indtil ud paa Vinteren, dens Blomstre aabne sig Gradviis til hen mod Middag, og slutter sig siden Gradviis igien, endskiont Solen ikke skinner, er altsaa et naturligt Uhrverk.

Marrubium, vulgare, Marrube, denne Lægedoms Urt voxer overflodig ved Husene.

Urtica, dioica, Brænde-Nelde; man kan paa denne Urt see, hvortledes det gaaer til med Gevefternes Avlings-Drift; naar Solen i de varme Sommer-Maaneder om Forniddagen skinner stærk, aabnes eller springer de smaae Røller op, som findes paa de befrugtede Blomster-Traade, og giver smaae Skyer fra sig af sit Stov, hvilket falder derefter paa de Dele som lede til Frøehuset, for at befrugte samme. Nelden er ellers en behagelig Urt for Fiæder-Creature, og af Hr. Essendrup anføres en endnu større Nytte deraf i Landhuusholdningen som en Foder-Gevert, see hans Beskrivelse over Liers Præstegield.

Galeopsis, *Tetrahit*, et Slags dov Nælde. Faa Planter giver i Chymien mere af vegetabilisk Saltlage, *Sal essentielle muriaticum plantarum*, efter Wallerii Berøming.

8. I Kornet.

Melampyrum, arvense, Røehvede, voxer gierne i Rugen, dens smukke Farver har saa Lige i deres Afvejsling, dens Frøe gjør ellers Brodet
fort,

fort, skönt en usmageligt. Hvorledes en blaae Farve faaes af denne Urt, (som dog en er blaae) læses i de Svenske Afhandlinger T. 19. Denne smukke Gevejt er kun den Nordre Deel af Europa egen.

Myagrurn, Sativum, Hør-Urt, er Ukrud i Hør, men det er en af de mange Ukruds-Arter, som kan have sin Kytte. I det Magdeborgske ere mange smaae Agre besaaede dermed, for at Frøet at udperse en Olie, som bruges i Steden for Smør af Fattige.

Thlaspi, arvense, Penge-Græs, giver Riis det og Melken af Dvæget en slet Smag, Olien af dets Frøe fordriver Kalenderne af Kornet, see de Dec. Nachrichten p. 585.

Chrysanthemum, Segerum, kaldes med Rette onde Urter og fattig Mands Trusel, i hvor smukke de end ere. Paa hiin Side af Benle har jeg en merket dem; de vil en heller vel vore i Hedejord, men nogle Agre ere her desmere besværede med dem.

Nepeta, Cataria, Rattenmynte, blomstrer sig dig. Denne og flere Urter, f. Ex. Marum verum, er meget afholdt af Rattene, som lugte og gnie sig op til dem med en sønderlig Behag.

Sonchus, arvensis, Svinemelde, er et Ukrud saavel i Haverne som i Kornet; de optages af de Reformerte, naar de staae i deres suide Bort, for at føde Svinene med; det Lynborgske Deconomiske Selskab har anseet denne Plante, for saa

nyttig, at det har sat en Priis af 10 Ducater for den der best lærer at dyrke den.

Bromus, secalinus, Rug-Heyre, vover honest af alle Græsarter, helst ved Gierder, den Rug hvoriblant denne Heyre er, giver sort, tung og bitter Brød.

9. I Haverne som Ukrud.

Chenopodium, album, hvid skinnende Melde, bruges her af Fattige at koge blant Raal.

Solanum nigrum, vulgare. Jeg veed ikke om man har merket, at denne Urt lugter temmelig efter Desmer, og at denne behagelige Lugt er størst om Aftenen. Dens Bær er noget giftige, som alle Solana gierne ere.

Fumaria, officinalis, Jordrog. Denne skionne Læge-Urt er her som Ukrud.

Ranunculus, repens, krybende Krage-Tær, er her det allerværste Ukrud i Haven; thi dens Rodder sidde dybt i Jorden, og Toppen er for lav til at man kunde tage Roden op tillige med den.

Ærhusa, Cynapium, vild Persilie. Denne forgiftige Urt vover overflodig iblant Mad-Urterne; jeg tænker at visse Omstændigheder gjør denne Urt giftig; thi ellers maatte nogle døe deraf her, da det neppe feyler, at jo noget deraf maae komme undertiden iblant Mad-Urterne til Spise ved en liden Uforsigtighed; men man har dog ikke merket noget Onde, som man kunde henregne til Virkningen af denne Urt.

Euphorbia, Peplus. Dens Melk æder Bortter bort.

10. I Skov og Krat.

Hedera, Helix. Bedbende, og
Lonicera, Periclymenum, Skovlilie, fors-
tiente at opelstes omkring Lysthuse, i sær kunde
den første zire høye Mure.

Viscum, album, Mistel med hvide Bær, er
funden paa Egene i Trelde Skov.

Heracleum, spondylium, Bjørne-Klov, den
spises i Rusland og Kamschatka, efter Gmelins
Beretning.

Pteris, aquilina, Bregner, i stor Mængde.
Bønderne heromkring bruge dem til at dække
Meadyngerne med, at Kraften deraf ved Soel
og Bind en skal dunste bort. I Siælland har
jeg seet dem bruges til at pakke Eg og Frugt ned
udi; i Engelland bruge de Fattige Asken i Steden
for Sæbe, og hele Planten til Brændsel.

Circæa, Lutetiana, st. Stephans-Urt, seer
ud som en Kvist af et Træ, er rar i Jylland.

Anemone, nomerosa, Hvideved, skyder sine
Blomster paa den Tid naar Storken kommer;
Linnæus holder for, at denne Urt er de Gamles
Sangvinalis, som skal forarsage Blodgang hos
Qvæget.

Allium, Ursinum, Rams. Den bruges i
Randers Egn at fordrive Klander med i Kornet.
Bøne, en Svensk Skribent, beretter, at den skal
fordrive Muldvarper, hvor den plantes.

Chrysolplenium, alternifolium, Gul Steens-
bref. Skaberen har prydet denne Urt uden at

give den et smuk Blomster; thi dens grønne Blade formere en Krone, som forgyldes mere og mere jo nærmere Middelpuncten.

Paris, quadrifolia, Ulsbær, anføres kun for dens artige regulære Vert.

II. I tørre Eng.

Avena, elatior, Havregræs, er den Græsart, som Miraudot har skrevet om som en skion Græsart at saae til Kunst-Eng, andre har siden skrevet deels for deels inud samnes Dyrkelse. Mange have forveplet den med Lolio perenni, som er det berømte Engellændernes Ran-Græs, om hvis Dyrkelse meget er skrevet af dem.

Briza, media, Bevergræs, en smuk Urt.

Lychnis, viscaria, Skum-Neglise. Cicada spumaria eller Skum-Ormen indfinder sig ikke saa meget paa nogen Urt, som paa denne.

Milium, effusum, denne saa vellugtende Græsart har jeg ingensteds fundet uden her og Norden for Kiøbenhavn.

Cucubalus, Behen, er ikke bekiendt her, uden af det Børn smække med de Blæreformige Blomster. I Norge derimod, hvor jeg har seet dem vore i største Mængde, særdeles i Laurvigs-Grevskab, bruge de Bladene iblant Kaal, efter Hr. Ruges Bidnesbyrd, en ulig spæde Erter i Smag, Rodderne tiene og til Spise.

Veronica, chamædrys, vild Teucrium, denne Urt og Betonie-Urten recommenderer von Rohr til at bruge i Steden for Thee.

Aira cespitosa og *Poa pratensis* ere de bedste Græsarter i Engene her, de sletteste ere *Cynosurus cristatus* og *Dactylis, glomeratus*, hvoraf den sidste er snart den største Græsart, men Qvæget kan ey æde den formedelst dens skarpe Toppe og Blade. Her er ellers tre Slags gule Bikkearter som fortiene vor Opmerksomhed, nemlig:

Medicago, falcata, Svensk gul Klexer, ligner meget de Udenlandskes *Lucerne*. Jeg harielden seet den i Jylland, men ofte i Siælland. Jeg veed ingen der har prøvet at dyrke den hos os, som var vel værdt efter Linnæi Forstrift. Sv. Afh. for 1740.

Lotus, Corniculata, gul Steen-Klexer, er den berømte Ellis Ladyfingers grass. som han gjør saa meget Bæsen af som den beste Foer-Plante for alle Slags Qvæg.

Lathyrus, Pratensis, vilde Erter med gule Blomster, fortiener allermest efter mine Tanker her at dyrkes som et kunstig Høe for Qvæget. Planten voxer mest frodig af alle Enge-Urter, dens Busk reyser sig op over de andre Planter, og dens friske og sydlige Udseende recommenderer den alt ved første Dnefast. Jeg har seet alle Slags Creature at æde den med Begierlighed, og det kom kun an paa nogle Prøver for at bestemme baade dens Dyrkelse og Brug.

12. I side Enge og Dale.

Schoenus, albus, hvor den staaer i Moserne, er det Tegn til at Jorden er god til Engbund.

Poa, aquatica, et Slags strit og lang Græs, som man her slaaer i Holed, for deraf at gjøre Baand at binde Korn med.

Aster, tripolium, Strand-Stiernurt, et smuk Blomster, hvor den staaer, er den Tegn til at Engen er underkastet Strandvandets Overgang.

Phalaris, Phleoides, Donhammers Græs.

Spiræa, ulmaria, Misdurt, kaldes med Rette ellers Dronningen i Engene. Bierne bruge meget af dens Sæde-Støv til deres Bor; hvorfor den sine Steder kaldes Bønder-Muscet, kan jeg ikke vide.

Ranunculus, lingua og andre Ranuncler, ere flette Enge-Urter, dog skal Ranunculus ficaria, uagtet hele Slægtens bidende og brændende Bæsen, være god at spise som Salat.

Orchis, militaris, morio, albidum og bifolium ere de Slags Gogs-Urter jeg her har seet.

Inula, Helenium, St. Ellens Rod. Denne store og smukke Blomster med sin medicinske Rod voxer frodig ved Jaum Mølle.

13, 3 Moserne.

Eriophoron, Polystachium, Enguld, den øverste Torve-Jord bestaaer meest af dens forraadnede Rodder.

Scirpus, cespitosus, er den Græsart som meest trives i Mosen; den ædes ikke af Dvæget; Linnæus beretter i sin Skaanske Rejse, at den i Skaane bruges at tække Huse med, siden den stjer Band.

Cicuta,

Cicuta, virosa, Skarnende; det har ofte hændet sig at Vorn, af det de har blæst i Rørens deraf, som i Trompeter, har faaet opsvulnede Munde deraf.

Typha, latifolia, Donhammer, voper ogsaa her paa høje Stæder, men da er det Tegn til Mosgrund.

Pedicularis, Palustris, Enge-Trold. Denne Vort haver noget besynderligt, i det dens Farve falder mørkere end andre Veverters, og at den rores en af noget Creatur, det er og en giftig Urte for alle Slags Fæ, i sær for Faar.

14. 3 Soer og ved staaende Bænde.

Lemna, Polyrhiza, Andemad, samles her med River for at give Vænderne.

Arundo, Phragmites, gemeen Rør. Man bruger dem her at tække med, skont de formes delst deres Størrelse bedre kunde tiene Gypsdelfere. De Reformerte vide behændig at skære dem af paa Jsen med Bladet af en Hø-Vee heftet til to Stænger. Efter tre Aar skal de være vorte igien lige saa store som før de bleve affkaarne.

Phellandrium, aquaticum, er den Vort, som i Sverrig er bemærket at forarsage Hestene en Art af Slag paa Bagdelen, naar de æde den, ved nogle skadelige Insecter, see S. 13. som opholde sig i de hule Stikker.

Ranunculus, sceleratus. Denne Ranunkel fortienter dette Navn; thi den er skadelig for Dyr, og dødelig for Mennesker, hvorom see den 4de Deel

Deel af det Engellske Skrift om Landhuushold-
ningen. Den vover i Mængde i Vandgrosterne
her i Ryen til Buske. Her møder mig en Lovol-
Siden man en hører her til nogen skadelig Virk-
ning deraf, da Køerne vogtes her langs med be-
nævnte Groster, saa har maaskee Urten en gifti-
gere Egenkab i Engelland end her, og samme
Egenkab tørde forarsages af nogle Insecter,
der i Urten's hule Stilke fandt god Tilhold lige-
som i næstforævnte Ur; jeg har selv fundet Drev-
tvister i Stilkerne.

Oenanthe, aquatica v. fistulosa, er og giftig.

Sparganium, erectum, Pindsvins-Knoppe,
ansøres formedelst dens artige Bert og Udseende
ligesom *Butomus, umbellatus* formedelst sin smuk-
ke Blomster.

Epilobium, palustre og *angustifolium*, Dues
Ur. Om denne Ur's Nytte, nemlig Brugen
af det Jon eller Uld, som sidder i dens Frøehuse i
Steden for Bomuld til Barning i Klæder, har
en Svensk skrevet en Tractat, som er fordansket
siden; saa merkeligt dette er, saa bange er jeg for
at der stikker et Deconomisk Charlatanerie derun-
der. For Resten er det et herligt Syn at see
denne prægtige Ur i Augusti Maaned at spenle
sig i Bandet, tillige med *Lythro*, *Salicaria*,
(Katteurt) deres Purpur-farvede Pyramider sees
allerede langt borte.

Alisma, plantago aquatica, kaldes paa nogle
Steder i Jylland Tobaksblade, fordi man un-
dertiden

dertiden blander dem iblant Tobakken til at roge, hvilket jeg holder for mere skæet for at giøre Tobakken droy end for god Lugts Skyld; thi Rogen af bemeldte Plante er ubehagelig.

15. Ved Bække og rindende Vand.

Cardamine, amara, Brønd-Karse, samles her meget tilig om Foraaret til Salat.

Polygonum, Hydropiper, Vand-Peber.

Den Indianske Peber kan ey være stærkere.

Sedum, Telephium, St. Hans-Løg, hvore en Vandaaere bryder frem i Bakkerne, der fæster den sin Boe.

Erysimum, Barbarea, Vinter-Karse, bruges i Engelland til Salat.

Coreopsis, bidens. Siden denne Urte har meget tilfælles med Bidenti tripartita, tørde den og tiene til at farve guult med ligesom denne.

16. Paa sandige Steder.

Lathyrus, sylvestris, store gule holde Erter med smale Blade. Denne Plante voxer lige saa frodig i den ufrugtbare Sand som Erterne i den beste Jord, ja jeg har ikke allene seet den her voxer got paa Sandjord, men endog paa Kanten af de stejle Bakker Sonden for Errikøe. Jeg kiender altsaa ingen af vore Indenlandske Bæjter, som med større Fordeel synes at kunde dyrkes paa saadanne ellers ufrugtbare Steder; thi Urten er en behagelig Foder-Bæjt.

Ornithopus, perpusillus, siden Fuglesod, ligner sit Navn.

Carex, arenaria, vopet got i flyvende Sand.
 Elymus, arenarius, Marehalm. Det hvor-
 ved den hastigt og fiendeligst skilles fra arundine,
 arenaria, er, at dens Ur en et saa løs, men at
 den ligner en Rug-Ur; i Størrelse overgaaer de
 begge langt Korn-Arene. Stranden omkring
 Bnen er saa bevopen dermed, at den deraf sine
 Steder sees blaaeagtig, den fæster her som andre
 Steder Sandet, og gjør, at andet Græs tillige
 tør indfinde sig.

17. Paa Stranden.

Eryngium, maritimum, Mandstroe. I
 Anseelse af denne Plantes blaaeagtige Farve og
 dens piggede Blade og Blomster torde den for-
 riene Plads iblant de besynderligste Orangeries
 Gevorter, hvis den var fra Ostindien. Skade
 at det er en Indenlandsk Ur! Dens Røtte i
 Lægekunsten er bekiendt nok. Dens endnu spæ-
 de Blade syltede med Saltlage, kan spises, og
 de endnu spæde Stilke smage, efter Linnæi Ord
 bedre end Asparges.

Triglochin, maritimum, Atriplex, portula-
 coides og arenaria, peploides, ere Urter som gjøre
 det Næg fedt som græsses ved Stranden af Ha-
 vet. Saaledes har jeg seet paa Herzholmen, en
 Mill fra Gladstrand, disse Urter være de fleste som
 vorte der, og hvortaf deres Røer bleve meget fede.

Chenopodium, maritimum, Salturt med
 glindsende Troe, bruges i Høsten at sylte.

Salsola, kali, stikkende Salturt, ligesaa.

Crambe,

Crambe, maritima, Strand-Kaal, bruges
efter Kalms Beretning i Engelland til Spise.

18. 3 Beltets Bænde.

Zostera, marina, gemene Tang-Bændler.
Tang opskydes i Mængde langs med Stranden,
men bruges ey til Giøde, skiont den strax udbre-
det og nedpløyet gjorde god Tieneste deels forme-
delst dens vedhængende Salt, deels ved dens
Forraadnelse.

Fucus, ferratus, stor Strand-Klever, hører
og hid til bemeldte Brug.

Fucus, filum, Strand-Rokke-Snorer, ere
rodfastede meest paa smaae Flintestene.

Conferva, reticulata, Silke-Bandmuus.
Det Slags som trækkes op af Parken, har jeg
her seet bredet ud over visse Bexter, for at hindre
Fuglenes Anfald.

Til Slutning maae jeg erindre, at i hvors
vel mange Fordomme og Uvisheder i vore Tider
ere udryddede af Plantelæren, er der dog en tem-
melig Deel tilbage deraf i adskillige Skrifter, der-
hen regner jeg den Mening, at alle Urter havde
deres store Nytte i Lægekunsten, hvis man vidste
det, uden at betænke, at en Urt kan være merk-
værdig alligevel den ey er medicinsk, ja visse Urter
synes at være frembragte af Skaberens mere for
deres egen Skyld end for Menneskets; dernæst
mangler der endnu meget i at Urternes Kræfter
ved nøagtige Erfaringer alle ere bestemte. Me-
get som ellers berettes om visse Urters Nytte i
Huus-

Huusholdningen, behøver endnu Experimentet; saaledes skriver en om een Urt, en anden om en anden, at bruge i Steden for den Chinesiske Thee, og endnu veed man ikke hvilken af vore Urter der smager best til det Brug.

§. 10.

Uf Egnens tamme Dyr erindres her fornemmelig den ægte Danske Hund af det store Slags, saaledes, som Haller beskriver samme i hans Natur-Geschichte der Thiere Cap. 2. pag. 482. Det er just dette Slags Bønderne holde heromkring, de have kort og sort Haar samt stærke Lemmer, dernæst er Stoveren, *Canis sagax, auriculis pendulis*, i størst Mængde, men faa af dem ere afrettede. Uf Mopsarterne har jeg ingen seet her, derimod desflere af de smaae Spanske Hunde (*Canis meliteus*) og af Bandhunde, hvis Haar er som Uld.

Uf det Slags graae Katte, som Pontoppidan melder om i sin Danske Atlas, er her en Deel, de adskille sig fra de andre graae Katte derved, at foruden det de ere større, ere deres Flammier lysere. Næve indfinde sig undertiden paa Marken, de man ey tragter efter Livet, eftersom de jage Markmusene bort og beinægtige sig deres Kornmagaziner, derimod ved Striv renser man hist og her paa Marken adskillige skrækkende Positurer op for dem. Det næste Sted herved, hvor Ulve indfinde sig, er Anticæ, 2 Mile herfra.

Brokke

Brokke har deres Tilhold i Bakkesiderne, s. Er.
 i Holed. Odderen opholder sig langs med
 Strandkanten Norden for Byen, og gaaer un-
 dertiden op i Graverne. Merkeligt er det, at i
 de Svenske Afhandlinger en Maade læres, at
 afrette Odderen til at fange Gist med. Zideren
 gior ofte Skade her, det har været den Nat, at
 een har uddruffet over 20 Høns-Eg. Løfat-
 ten opholder sig mest i Marken. Markmuus
 (Mus tenestris) ere her paa Marken i stor Mæng-
 de, de giøre der underjordiske smaae Korn-Maga-
 ziner, hvor de giemme deres Forraad af Korn til
 Vinter, Åpene legge de ret ordentlig med Stilkene
 opvendte, paa det Bædsken maae løbe fra dem;
 det er utroelig, hvilken Mængde Korn disse Muus,
 efter Beretning, her skrabe sammen i deres Hul-
 ler; de ernære sig deruden af Hyben, af hvilke
 man seer i Krattene smaae Dyrger uden Kiernes-
 huse, hvilke de har fortæret. I Haverne anfal-
 de de mest de spæde Erter, naar de neppe ere to
 Fingre høye, saa man undertiden maae sette Erter
 paa nye. Endog i Frost har jeg seet dem løbe
 paa Marken. Muldvarper giøre ikke mindre
 Skade her, helst paa Fælleden, skönt Marken
 og Haverne ere og hiemsøgte af dem; nogle brug-
 ge her at nedgrave Slynder-Hoveder i deres Hul-
 ler, hvorved de skal begive sig bort, men om dette
 endog holdte Stik, udryddedes Muldvarperne
 derfor en, langt bedre giøre de, som grave dem
 fra deres Huller, naar de lade sig see, som best

steer ved Solens Opgang, deres Skind lønne Umagen, men dertil udfordres et hurtig Haandslag. Tilforn har Bildsviin været i Trelde Skov, nu er der ingen. Hjorte og Raadyr har hidindtil været i temmelig Mængde baade der og i andre nærliggende Skove, men da efter den nye Forandring med Jordgodset der ere bleve flere Jægere end Dyr, maae de sidste endelig forsvinde. Harer indfinde sig rit paa Boldene.

§. II.

Af Fugle merkes: den sædvanlige Ugle, Strix, Ulula, lader sig ofte høre her i Byen med mange foranderlige Lyd. Falco, chrysaetos, Land-Ornen, de saavel som andre Korfugle slaaes op paa Horte med udspilede Vinger, for at jage andre fra Husene. Lanius, garrulus, Siden-Svanz, fortjener en af Linnæo det Navn Lanius, da den lever af Bær allene. Kragerne opholde sig i Mængde langs Stranden, jeg har en merket at de har søgt Kornagrene for Fødens Skyld; thi der er altid et eller andet Udsæl, som de kan ernære sig af, og giøre de sig og derved fortiente: de spises her baade som Steeg og i Suppe. Skader ligesaa i Suppe, som er sund. Andre Steder i Jylland er saadant en uhort Sag. Nøden, den største Læremester i Huusholdnings-Kunsten, har vel givet Anledning dertil.

Svaner og Bildgæs indfinde sig i Ransfjorden. I Beltet sees foruden de sædvanlige Bild-

Bild-Ænder, Anas, Platyrhyncos, Stof-Anden,
og Anas Tadorna, **Grav-Gaasen.** Havlandet
kaldes her et Slags Vandfugle, som sees paa
Havet imod ont Beyer, de og Havdukke-
re, (hvis Navn efter Linnæum jeg ey kan vide)
saae jeg engang seyle paa Høiden af Endelave
og Trelde, skiont Havet ey var stille. Af Storke
er her i Byen kuns et Par. Vaafuglen taaler
gandske got dette Steds Vinter-Kuld, sørger og
gandske got for sig selv; det gaaer med den, som
med Ralkunen, den er kuns kjaalen medens den er
liden. Agerhøns findes paa Marken i temmelig
Mængde. Ligesaa Stilliger, hvoraf mange fan-
ges her med Fugle-Eim og afrettes til visse Øvel-
ser i Buret. Lærkerne indfinde sig tillig paa Fora-
aaret i stor Mængde, men om Efterhøsten seer
man gandske faa af dem; det er Spørsmaal,
hvor de da blive af? Linnæi Motacilla, alba, kal-
des her Havre-Sæer, fordi Havre saaes paa
den Tid, da den lader sig høre. Dens Rost er
som naar en Sav files, eller og naar Indbild-
ningen kommer lidet til Hielp, lader den de Ord
høre: **Slid din Tid, med mange Gientagelser;**
nogle vil have til, at bemeldte Lyd er ikke andres
end Spurrernes, som paa den Tid af Aaret for-
andre deres Rost.

Parus, Major, Musvit, eller som den her
kaldes: **Muskovt,** er en af de første Fugle som,
næst Lærken, lader sig høre. Nattergalen høres
undertiden her i Byen slaae Slag i Slag, den

gior ikke lidet til Sommerens Behagelighed i mange af de smaae Riobstæder.

Stærer ere i store Flokke i Dalene paa Byens Mark, men endnu i større Flokke ved Ransfiordens Bredde, de flokkes mest om Efterhøsten. Biber ere derimod noget rare her. Terraø, Coturnix, Bagtelen indfinder sig her visse Aaringer, men ikke hvert Aar, det er ellers en rar Fugl i Danmark.

I Frelde Skov have en Mængde Snepper, her kaldet Bald-Snepper, ellers Snarrer eller Gr aantroster, Turdi pilares, nogle snart saa store som Duer og af lekker Spise. Ca! Ca! Ca! er den sædvanligste Lyd, som den gientager iblant andre Forandringer. Herfuglen, Upupa, Epops kaldes her Hukkerten, er den utretteligste Fugl i Skoven til at synge. Skov-Skaden kan kaldes denne Egns Papegøye. Den store Guulspurre, Emberiza, Citrinella, faaes og i Mængde i Skoven. Hvad ellers Spurrers og visse andre Fugles Fangst angaaer, see derom § 36. At tale om flere Fugle, s. Ex. Soelforter, Heyrer og Brokfugle, der her gives, som og om andre, der kunns stryge over Egnen, blev for videløstlig.

§. 12.

Af Fiskene i Bøttet merkes: Delphinus, Phocena, Tumlere, Marsviin, paa Norst: Nissen, er omstændelig beskrevet i de Trondhiemske Samlingers 2den Deel No. 17, er det Slags, som

som mest gives her. At den spyer Bandet igiennem det Hul eller Fistel den har oven i Hovedet, er bekiende, men dog ikke merket her; den ligger ligesom Sælhunden gierne paa de store Stene der er nær ved Bandets Overflade. Efter almindelig Sigende her er den døv om Sommeren og blind om Vinteren. Om dens Fangst see §. 36.

Dzolphius, Delphis, er en anden Art Marsvin adskilt fra den forrige derudi, at den er mere langstrækkende i Kroppen.

Sælhunden indfinder sig mest ved Trelde Næs, og der efter Storm legger sig gierne paa de Stene som titte op af Bandet, bliver en efterfat.

Muræna, anquilla, Aal; heraf haves følgende Forandringer:

1) De sædvanlige.
2) De med store Hoveder, kaldet her Bredpander.

3) De kortere og tykkere, kaldet Klep.

4) De kortere og mindre som findes i Søer. I Almindelighed er her i Havet store Aal, jeg har set een veje 6 Pd.

Accipenser, Sturio, Stor. Denne Fisk, hvoraf een gjør et heelt Bogklæs, er fangen ved Trelde for nogle Aar siden.

Gadus, Barbarus, smaae Torst, faaes i Mængde her, den siges her at være best i Riødet udi de Naaneder, hvor Bogstaven R findes, og da disse ere Vinter, Naanederne, var det naturligt

at sige, at Torffen er usmageligst om Sommeren.

Cottus, Scorpius, Ulken, æder andre Fisk, i hvor liden den er selv; til den Ende har Naturen forsynet den med piggede Finner. Den fanges her ved Skibbroen paa samme Maade som af Drengene ved Lange Broe i Kiøbenhavn.

Glynder kaldes her Pledder, som ellers er et Holsteensk Navn, andre sige, at det er kun de smaae Glyndre som kaldes saaledes; men om disse altid ere saa smaae, er Spørsmaal.

Lax gaar undertiden op i Ransfiorden, men Orrederne ere sammesteds sædvanlige, og har man deraf engang fanget een af et Lpds. Begt. Hornfisk kaldes her Horngiver, og faaes sine Tider i stor Mængde. Silden som faaes i Beltet, helst ved Striv, falder liden, men feed og velsmagende, et mindre Slags kaldes Rager.

I Holm-Søe, en Miil herfra og andre ferske Bænde, faaes i sær Aborrer og Giedder. Af sidste Slags har man engang faaet een i Ransfiorden paa 15 Pd. Sudderne fra ovenmeldte Søe har formedelt sin Fasthed i Riødet og sin Størrelse overgaaet sig selv; sært nok er det, at denne Fisk er underkastet Flod af Maanedes-Tider, (fluxu menstruali) den roder sig ned i Dundsødet og lever mest deraf; det at den ved sin Sliimagtighed skal være sund for Karperne i Dammerne, modsiges her af en erfaren Mand. Karudser taale den strengeste Kuld, de gule ere de beste.

Glisten,

Stiren, Cyprinus, Wimba, seer bedre ud end den smager.

Der gives ellers i nogle Bække og Aaer heromkring et Par Fiske, som fortjene en nøyere Betragtning:

1. Salmo, Thymallus, Stalling eller Spelt, paa Tydsk Utsch v. Utsch, er en velsmagende Fisk, og strider med Forellen om Fortrinet, som den og opholder sig i samme Baae, ved Halen have dens Skæl en Guld-Glands, og dens Svømmesfinner ere blaaeagtige med røde Prikker. Hr. Capitain Zeilman i sin Beskrivelse over Skads Herret beretter at have fundet i dens Bug smaae Steene, Cancerem, pulicem og Steenhusene af Insecten Phryganea.

2. Cobitis, Barbatula, Smertling, Faldes ogsaa Grundling, skient sidste Navn egentlig tilkommer en anden Fisk, findes sielden, dog formedelsst dens sunde og gode Smag værd at formere, hvilket skeer ved at gjøre en Grube i en Bæk efter den Maade som læres i Jablonskys Lexicon og i andre Tydske Forfatteres Landhuusholdnings Skrifter. Denne Fisk opholder sig her i rindende Bække, er fortagtig paa Rygg og med smaae Pletter og paa Bugen hvid.

Hummer, Røger og Krebs ere ikke rare, de sidste findes og i Graverne, men der faae de et deres rette Smag, men blive fortagtige og modrige. De Muslinger her gives, ere meget store og gode; jeg har fundet Skaller af dem paa høye

Banker, mueligt at viffe Fugle har bragt dem
 did og der fortæret det Indvendige. Asterias,
 rubens, Søestierne ere her omkring i Mængde,
 den suer sig fast ved døde Kroppe.

Medusa, aurita, Brændeboble, Hav-Spye,
 et underligt Dyr, svømmer som et Gelee paa
 Vandet, er rund, et Quarteer bred, og har
 neden under en Deel concentralske Linier ligesom
 et Spindelvær. De kastes i Mængde op paa
 Stranden af Bølgerne; ved at indtørres faae
 de en Violet-Farve.

§. 13.

Hugorme opholde sig mest i Frelde Skov.
 Staalorme har jeg seet her krybe paa Baden.
 Blod-Igler opholde sig mest i Graverne. Li-
 max, ater, den gemene Sneal, anfalder her i sær
 de spæde Roer og Røddikker; det beste Raad
 imod dem er, at stænke Kalk- eller Sæbe-Vand
 paa dem om Morgenen tilig, da de krybe mest
 omkring.

Uf Insecterne her i Egnen merkes:
 Scarabæus, melolontha, Oldenborren, har i nogle
 Aar været rar her; at den ellers i Jylland underti-
 den er i Mængde, har man Beviis nok paa. 1758
 bleve hele Skove Osten for Aalborg saaledes
 overvældede af dem, at de midt i Junio stode
 mestendeels bare fra Lov, de grønnedes igien paa
 nye sidst i Julio.

Scarabeus, auratus, den vægte Spanske Flue, opholder sig under Dyrger af afluged Ukrud, og naar den har faaet Binger, er den gierne hos Dionblomsterne, ingen Smaragd har prægtigere Farve.

Coccionella, 7 punctata, Marthons, har jeg seet her temmelig sildig Aars endnu at krybe omkring paa Urterne. *Chrysomela, oleacea*, Jordloppe, hoppe høyt formedelt deres tykke Baglaar, ere her til stor Plage i Haverne; nogle stroer Afte over Bederne, men det gjør Jordlopperne kun liden Skade, andre stærke Sidelage paa Bedene, hvilket skal være befunden endnu bedre, et Decoctum af Tobaks eller Bahmadblade skal være bedre end Sidelagen; mange faaer de Urter, som Jordlopperne ere mest efter, sildigere end ellers, da der sildigere paa Aars ere flere Urter at være af for disse Insecter; de pleje ellers ikke at fortære mere end de første Ordblade af den endnu spæde Plante. Allers sikkerst handle de, som saae Froet i Kasser, som ere opstillede paa Væle en Alen fra Jorden, og saasnart det er oprundet og har skudt 4 Blade, kan man uden Fare plante de saæde Sager om i frit Land, og dette bruges meget her.

Curculio, granarius, Kalender, gjør undertiden den Skade her paa Kornet paa Løfterne, i sær tilforn paa Proviantgaarden. Hr. Etas Raad Hofman har befundet følgende got imod dem: Man lader Løftet gjøre vel reent og lader samme

toe, derpaa legger man nyt Høe derop, og lader det ligge fra Høsten af indtil Mortensdag, da man giver Qvæget samme, hvorpaa man igien lader Løftet gjøre reent, og derefter giemmer sit Korn der; i hvor meget end Kalenderne har været der for, skal de dog ikke komme igien.

Curculio, Paraplecticus, er den for Hestene fadelige Insect som findes i Urten Phellandrio.

Ceramix, ædilis, Sommermanden, er et Slags stor Skarnbasse med Horn, som ere længere end Kroppen; og som staae bag ud. Den boer i Barken af Træerne, hvorfra den gjør sig Bey lige ind til Marven, hvoraf Træet bliver svagt, og snart brækkes af en Blæst, ja desuden doer ud.

Dytiscus, Piceus, den store Band-Kalb; skiont den opholder sig i Bandet, har jeg dog fundet den langt detsfra paa den høye Mark. Det er slutteligt, at den har vildet flyve fra et Band hen til et andet og er bleven træt paa Beyen; i Fiske-Dammene sætte de sig paa Fiskenes Dyne og æde sig ind i dem, hvoraf Fiskene faae Convulsioner og døe, for Qvæget ere de ikke saa farlige som de smaae; thi de kan ey saa lettelig sunkes; arstigt er det, at disse Slags Insecter aander igiennem Bagdelen.

Forficula, auricularia, Drevvift. Om disse Insecter krybe ind i Ørnene paa Folt mere end andre, er uvist, i det mindste er intet Exempel derpaa i de Medicinske Erfaringer, men det er vist,

vist, at den skaber Blomsterne, i sær Regliferne; man kan fange dem i en Kiste, hvor der er lagt Klover af Orne, hvis Fet de søge. Græshopper ere her gandske faa af, ingensteds derimod har jeg seet flere og af flere Slags end i Lolland, det maae og hede her: Non omnis fert omnia tellus. Gaarekryllinger skal, efter gemeen Mands Sagn, betynde Liig hvor de første Gang lade sig indfinde, den Lyd de give fra sig, skeer ved det de gule Bingerne imod Kanten af Bryster.

Cimex, oleraceus, et Slags Beggelus, som jeg har fundet paa Træerne, store og af smuk Farve, nemlig blaaegrøn i Bunden og tre røde Pletter paa Vingedækkeren foruden den fjerde paa Bryster.

Aphides eller Bladluus, nogle af dem have Binger, og andre ikke, de sees paa de fleste Slags Træer og Planter, og dog er et Slags Træ eller Planter Bladluus anderledes end en anden, men det som endnu er underligere, de undsfange baade ved og uden Sammenblandelse, hvilket Reaumur har ved Experimenter beviist. Hvor er Skaberen ikke stor saavel i det Allermindste som i det Allerstørste! Bladlusene odelægges best ved at stænke Vand paa dem tilig om Morgen, dette hindrer, at Plantens Bødste ey ved Luftens Tørke om Dagen bryder ud; thi just denne Bødste er det, at de bevingede Bladluus søge, og hvor de finde den, det formere de sig.

Papilio, Brassicæ, de hvide Sommerfluer, som tilforn har været Raal-Orme, saa edelige gende disse ere Nord i Jylland, saa fielden har jeg seet dem her i de to Aar jeg har været her.

Papiliones, argus, argiolus og Rubi, ere de tre Slags Sommerfluer, som mest lade sig see her, og findes mest paa Brambær- og Torn-Buskene; det første Slags har blaae Vinger, hvoraf det bageste Par har neden under en Jerns farved Rand, og oven paa blaae forsolvede Dyrne.

Libellula, grandis, den store Guld-Smed. En god Ven berettede mig, at have seet den i Skoven ved Østved at æde Træ med Graadighed, saa man baade kunde see og høre det, da den ellers en er bekiendt for at anfælde andet end Vand-Insecterne.

Libellula, virgo, er en af de skionneste Egens Insecter, og dens Skionhed falmer ikke efter dens Død.

Vespa, vulgaris, deraf har jeg seet en heel Sværm i et huult Træ i Trelde Skov.

Apis, tenestris og lapidaria, er to Slags Humler, den første kiendelig af dens gule Belte og hvide Kumpe, den anden af dens rødbrune Kumpe.

Formica, herculanea. Denne store Myre har jeg fundet i Trelde Skov. De sædvanlige Myrer er her mere næsevise end jeg har seet dem at være paa noget andet Sted, i det de krybe

omkring paa Bordene, i Skabe og Bindver, især indfinde de sig i Hobetal i Sukkerdaaserne, hvor de vide i Sukker-Candi at giøre Huulheder som ingen skulde giøre dem efter.

De sædvanlige Fluier har formeret sig her i Anledning af Forandringen med Jordgodserne her omkring; thi ved det nogle her af Byen har taget imod deres Fiender i Kierven af de Jorder de har kjøbt, er Fluierne bragte herind i Mængde med Kornlæssene; saaledes ere de Fluier som saa meget plage Forstæderne omkring Kiøbenhavn mest bragte derhen med Høevognene.

Myg er mig her bleven berettet at kunde fordrives af en Stue paa følgende Maade:

Man sætter et par Pilegrene i Hjørnet af Stuen, da Myggene allesammen skal begive sig paa dem, og man kan da saa sagte kaste Grenen ud af Bindver.

Lepisma, Saccharina, den forsvævede Mol, findes ofte i Husene. Den er kommen fra Amerika til Europa, og er nu en Indføding.

Acarus, Siro Scabiei, gjør de saa kaldte Ringorme, hvormed undertiden mange ere her incommoderede.

Monoculus, Pulex, hvis Beskrivelse kan sees i Langes Afhandling om Kiøbenhavns naturlige Bande, findes her i søde, heldst staaende Bande i saadan Mængde, at jeg i en Cubik-Tomme Band fra Blegdammen har talt over 10.

Ell Slutning vil jeg opholde mig noget noge ved en Insect, som ikke er merkværdig ved dens Kæthed; (thi det er ikke altid merkværdigt, som er rart), men ved dens Mængde, ikke ved dens Nytte, men tvertimod ved dens Skade, som og er nyttig at vide, saasandt som det er en Fordeel, at lære at Kiende sin Fiende.

Linnæus kalder den: *Phalæna, Neustria*, og giver den følgende Characterer, *Phalæna, Bombyx* elingvis *alis reversis flavescens*, *fascia grisea sesquialtera*, *subtus unica*. Larva *subpilosa*, *lineis albis, rubris, cæruleis*. Paa Dansk: den urungede Natfugl med tilbagevendte Binger, blegrødgule i Bunden med Ever-Striber af dybere Farve.

Paa Tydsk kaldes den Ringel-Raupe, med Tilnavn die gefellige gestreifte. Paa Fransk, la chenille à livrée, det Tydske Navn er taget af dens Maade, at legge Eg paa, og det Franske af dens sribede Faver, som Orm. Men uagtet at denne Insect er her i Danmark i stor Mængde, hvor der ere Frugt-Træer især her paa Stedet, saa har den dog ingen Dansk Navn. Bel kalde somme den Træ-Orm, men dette Navn kan passe sig paa mange flere Insecter, Ringorm er noget andet; Træ-Ringorm var maaskee det passeligste Navn. Jeg har aftegnet den efter sine Forvandslinger Tab. II. 6 undtagen Puppen, som er glemt, og det efter Reaumur; hvad Beskrivelsen angaaer, Da synes mig ikke at kunde giøre bedre end ud-
 Drage

brage følgende af Kösel Jns. i Phal. 2 t. 6 med liden Forandring.

Saa snart Ormene ere ved Solens Varme udflekkede af deres Eg som findes paa Grenene af Frugt-Træerne og hvori de have lagt i Vintertene, hvilket skeer først i May, sætte de sig sammen med Hovederne i Bæret i Svælskinnet, og omgive deres Hvile-Plads med en stærk Bæv, de gaae da en længere fra hinanden efter Føden end det de ere hønlige nødde til. Naar de nu, som andre af deres Art, skal aflegge deres Hud, rykke de tæt tilfammen og ere i hele to Dage gandske ubevægelige, bliver een foruroligere, er hele Hoben i Bevægelse og staaer ligesom for een Mand; efter at hele Ynglen har huddet sig, vælge de en nye Plads til Ophold, og de gamle Huddet blive hængende i forrige Spind, efter den sidste Huddelse skilles de gierne ad og søge hen til andre Træer, hvor andre Insecter en ere. De vove hastig til en Længde af to Sommer, og i steden for at de i Begyndelsen vare sorte at ansee, saae de nu et prægtigt Eiverie paa, Hovedet og Halsen bliver blaaegraae, men den øvrige Krop overdraget paa langs med mange lige og smale Striber, ligesom Eiverie-Snorer, hvoraf den, som gaaer over Ryggen, er hvid, de andre snart blaae, snart guulrøde og derhos indfattede paa langs med fine sorte Stræger, og er hele Ormen derhos besat med sortegraae Haar, der staae som i Busker. At Ormen medens den er liden, er sort, er kuns
så

Saa til Anseelse; thi ved Forstorrelses-Glas sees de samme Farver paa den, som siden sees med blotte Dyne. Imod Forvandlings-Tiden, efterat den brav har gjort sig til gode med Træets Blade og Blomster, slaaer den sig endelig fra Berden; til hvilken Ende den opsøger sig en Krog paa Træet, eller den folder nogle Blade-Spldse sammen med stærk Spind, der væver den sig ind som en Silke-Orm, det Underste af denne Bæb er saa stærk af den Slutten, Ormen har berødet den med, at der skal stor Magt til at rive det i Snykker, da det ryger bort som Stov. I denne dobbelte Spind ligger Ormen nogle Dage uforandret, undtagen at den bliver kortere og tykkere, men endelig legger den sin hidindtil havde Bælg af og bliver til en Puppe liig en Musin, over en halv Tomme lang, af sorteblaae Farve, men der hvor Fodderne ere forborgne, er Farven bruun, nu har den ingen anden Følelse til Anseende, end at den slaaer lidt til Side med Enden naar man rører derved, ligesom et Barn i Svøbet. Efter tre ugers Forløb begynder den først at arbejnde sig ud af sit Huus, men det blev den umuelig, hvis den ikke, ved at give en findende Materie ud af Munden, lettede Arbejdet; thi samme Materie gjør Egget eller Huset blødt paa det Sted Puppen vil trænge igiennem, saa den med Hoved og Fodder ligesaa let støder sig ud som igiennem vaadt graae Papiir, og saaledes fødes til Berden paa nye. Saasnart den nu er

Kommen ud, sidder den stille til hen mod Aften, bredende imidlertid sine hidindtil i Folder sammenlagde Binger og Fodder ud for at faae dem smidige og flyver bort om Aftenen for at søge sig en Mage, hvori Hannen er langt begierligere end Hunnen, de findes omsider, de parres. Otte Dage efter Parringen legger Hunnen Eg, og opsoger dertil en tynd Green, ved hver Eg hun lader falde, rykker hun lidt fremad og tillige lidt til Siden, for at legge det andet Eg, hvorved den uden Hielp af Mathematique beskriver et Slags Spiral-Linie begyndende fra neden. Egene glindse som de vare laqverede, ere graae af Farve, saa store som Senopzkorn, og sidde fast til Træet og imellem sig selv ved en linig Materie, midt paa den everste Glade af hver Eg viser sig en liden dog en dnb Grube, hvilket er den Punct, hvorigiennem den lille Orm til næste Foraar æder sig igiennem, dog er paa nogle Eg i Steden for en Grube en liden Forhøyning. see Fig. 6. c. Efterat Træ-Ringormen saaledes har anbetroet dens Efterkommere til Naturens Tars og Omsorg, endes dens korte og foranderlige Liv til Nytte for de Dyr, som dens Krop igien skal tiene til Føde.

I deres vinged Tilstand er Couleuren hos begge Køn bleg-rød-guul, begge have 6 Fodder, da de som Orme havde 8 Par. Forskiellen er, at Hannen har 2 smale mere dnbfarvede Tvær-Striber, men Hunnen har imellem bemeldte Tvær-Striber en plar rødagtig bred Stribe paa

Alle 4 Binger, dog er paa Under-Bingerne den Farve blegere end paa Over-Bingerne, Hunnens Solchorn ere desuden ikke saa Fiædermæssige som Hannens, dens Laar ere ikke heller saa besatte med Duun, dens Bagliv er tykkere og længere.

Tab. II. 6. viser følgende Figurer til dens Oplysning.

- a. Ere Eggene i naturlig Størrelse.
- b. Samme at see ved Forstørrelses Glas.
- c. 2 Eg saaledes som de ere sammensatte, hvoraf de smaae Ender sidde fast i en Timig Materie, b og c ere deri adskilte, at c viser Huset, som omgiver b. c er lige saa meget forstørret som b.
- d. Viser hvorledes Grenen er belagt med Eggene i en Spiral-Linie.
- e. Viser et Stykke deraf forstørret.
- f. Viser Ormen strax efter at den er udflekket.
- g. Viser samme i sin fulde Væxt, Puppen og dens Huus fattes her.
- i. Viser Hannen, og
- h. Hunnen alé i naturlig Størrelse.
- k. Hunnens Bug opskaaen at man kan see Eggene, hvoraf de som sidde næst ved Udgangen, ligge i Råd efter hoerandre.

Denne Insect gjør her mere Skade paa Frugt-Træerne, helst Æble- og Pære-Træer, end noget andet Sted, hvor jeg har været. Røsel raader at man 1) skal lære Folkene at kiende Eggene, 2) at man da afbrøder Grenene hvorpaa

de sidde, og brænder dem, og endelig at man søger de tykke Grene, hvor de har deres Spind, og med en paa Enden af en Riep bunden Klud gnier dem ihjel paa Stedet; ved Røg falde de vel ned, men derved brække de en Halsen, men krybe snart op igien. Pupperne maae man en helligt skaane; thi een Kand bringe 300 Eg til Verden. Her i Fridericia tager man dem en bort, forend det mestendeels er for sildig.

§. 14.

Vi har betragtet Egnens naturlige Herlighed, vi vil nu see hvorledes Menneffene her have deelt sig den imellem og betient sig af samme; vi betragte da først Fridericia Grund og Marks Størrelse og Inddeelsninger, hvorved Kertter Tab. I. none maae esterses, og da beløber sig

Fridericia hele Bye, Mark og Jord til 38196238 \square Allen eller Halvdelen af en \square Mill, deraf har Naturen situeret omtrent en 8de Deel i Dale og Moser, en 100de Deel under Vand, og Resten til tørrt Land.

Kunsten har gjort følgende Inddeelsninger udi ovennævnte Tal af \square Allen:

3461850 lagt ud til Bye og Fæstning.

26614800 til den egentlige Mark, og

8119588 til den øvrige Jord.

Uf følgende skal vises en endnu nøjere Inddeelsning, hvori Fridericia har meget forud frem for de fleste Riobstæder, hvor man har ingen Kort over Markerne, men man holder sig til det uviste

Begreb af Hartkorn. Vi vil først og fornemmelig opholde os ved den egentlige Mark Tab. I. 2. 2. 2. 2. Samme omgiver Byen mod Nordvest, og er igjen ved en Jordvold, som her betegnes med Prikker, afdeelt i den egentlige Mark som er næst Byen, og Koblerne, K. K. For denne Inddeelning skede, løb Agrene lige ud fra Sonden til Norden i saadan Længde, at jeg ey veed lige dertil, Lodderne eller Jordsparterne vare da en tredie Deel større, nemlig i alt en Tonde Hartkorn. Denne Mark i den egentligste Mening bestaaer af en fin Leer forbedret ved Arbejde og Giøde og hviler aldrig. Hver Lod i den er tæppet for 5 Skp. og 1 Sk. Hartkorn, og er der i alt 174 Lodder. I Kortet udgivet 1665 sees de fleste Bnggepladser beregnede med et vist Tal, som svarer til samme Tal satte paa Lodderne i Marken, hvilket giver tilkiende, at man havde da tillagt visse Grunde i Byen visse Grunde i Marken, men nu regnes det ikke; thi nogle Grunde i Byen har nu hele 5 a 6 Lodder, andre derimod ja de fleste slet ingen, sædvanligst har en Borger 2 Lodder, om Agerdyrkningen er hans Sag. Efter en paa tvende Maader gjort Udregning af hvad 1 Lod kan være i \square Maal baade for og efter Koblernes Separation, har jeg befundet at 1 Lod var tilforn 150000 Kvadrat Alen eller 12 Tønder Land, nu 100000 Kvadrat Alen eller 8 Tønder Land. Er altsaa 2 Lodder mere end nok til at underholde en maadelig Familie i det ringeste

ringeste med Foden. Bemeldte Mark har igien 3 mindre Inddeelninger: hvad der er Besten for Igum Bey Tab. 1. D. kaldes de brede Ugre 126 i Fallet, hvoraf 10 og 10 ere indbefattede mellem hver Parallel-Linje paa Kortet. C. kaldes de smale Ugre, som ogsaa ere 126. En bred og en smal Uger gior en Lod Jord. B. som paa Kortet betegner den Plads, hvor ellers det specielle Kort over Fridericia Egn er affat for at spare Rummet, er det man kalder Oster-Marken, og er deelt i 48 Lodder, hver af 2 Ugre.

§. 15.

Rytter-Koblerne k. k. k. udgior en tredie Deel af Dnens forrige Mark eller eiter \square Maal 8530000 \square Alen, eller 853 Tonder Land, er taxeret for 73 Tonder Hartkorn, 2 Skp. i Sk., og deri blev 1764 i alt saaed 914 Tonder Korn, disse Kobler ere 3.

1) Tredde Kobbelen grændser til Tredde Skov og Iggeskov Mark. Lods Ejerne i den rette Mark kiopte den 1765 af Kongen, saa at nu hver har $\frac{2}{3}$ mere til sin Lod, og blev da deelt i 96 Dele fra Sonden til Norden a 26 $\frac{1}{2}$ Alen bred og ongefær 450 Alen lang eller 2925 \square Alen eller ongefær 2 $\frac{1}{2}$ Skp. Land. Hele Kobbelen er taxeret for 46 Tdr. Hartkorn, 2 Skp., 2 Sk., 2 Alb. Mod Nordost er den noget overloben med Krat. 1765 blev der saacet 465 Tdr. Rug, men man fik neppe Sædefornet igien, og efter Officierernes holdte

Journaler importerte den kuns 4 a 500 Rdlr. aarlig. Grunden er noget leetrig og derhos slytlig, skulde den blive god, maatte der efter Hr. Etats-Raad Hofmans Forslag først saaes Havre og Kvever. Siden Byen hidindtil har havt Mangel paa Høebiergning og Græsning, maatte den mest bruges til at slaae Høe og toyre Heste paa.

2) Brestrup Kobbel er Besten derved, staaer for 9 Edr. 2 Skp. 1 Sk. 1 Alb., og blev 1765 besaaet med 53 Edr. 2 Skp. Rug og 121 Edr. Havre. Grunden er bedre end i Trelde Kobbel, selgelig bedre til Agerland, hvis man en hellere bortseer samme til Cavalleriets Heste og anden Græsning.

3) Stoustrup Kobbel grændser til Stoustrup Mark mod Besten, til Brestrup Kobbel mod Norden, til Fridericia Mark og Hannerup Krat mod Osten, og til Fuglsangs Skov mod Sonden, staaer for 17 Edr. 5 Skp. 1 Sk. 1 Alb. Hartkorn, og blev deri saet 1764. 164 Edr. 3 Skp. Rug, 110 Edr. 4 Skp. Havre. Et Stykke deraf kaldes de 16 Agre, og kan bortlejes til Græsning for Cavaleriet, Resten til Byens Riber. Ved at kiebe denne Kobbel skient dyre, har Byen nu sine Enemsker indsluttede.

Det var det Aar 1719 at Kongen kiebe disse Kobler af Byen, og lod dem indgrøfte til Cavaleriets Hestes Underholdning, see herom S. 17.

§. 16.

Vi gaae nu videre til Byens øvrige Grunde, og da maae man først merke:

A. Have-Pladserne Tab. I. E. E. hvorom meldes §. 76. og Tilage B. i den første Deel, formere alle tilfammmentagne en Figur som de 3 Sider af Randen paa en Drekkant og indtage en Grund af henved 1300000 \square Alen eller 130 Tonder Land, Grøfter og Vene uberegnet, og da der er 11 Hoved-Afdelinger, kan hver regnes noget paa 10 Tonder Land. Vi ville nopere bestemme hver Hoved-Afdelings Størrelse og Inddeeling, hver Hoved-Afdeling skulde efter første Plan deles af i 40 Have-Pladser, see E. e. e saaledes, at 10 Have-Pladser kom paa hver Side, de Have-Pladser som vare paa de korteste Sider bleve derved mindre end de andre, saa at hver af de 20 større Have-Pladser blev 120 Alen lang og 40 Alen bred, eller af Indhold 4800 \square Alen, de 20 derimod hver Halvdelen mindre, nemlig 80 Alen lang og 30 bred af Indhold 2400 \square Alen, hvilket gør for hele Hoved-Afdeelingen i alt 144000 \square Alen. Hensigten med disse 440 Have-Pladser var denne, at ingen Haver serover skulde tage Pladsene bort i Fæstningen, og at derimod ingen reelle Huse skulde bygges i Vene for Fæstningens Forsvar. Paa nærværende Tid ere kun 5 Hoved-Afdelingerne indgrøftede, samme bleve 1719 ved de Reformertes Ankomst

deelte tværs over paa langs, hvoraf Lodseneerne i Marken fik den ene halve Deel og de Reformerte den anden, see Bilage B. 1ste Deel. De 4 Hoved- Afdelinger Besten for Byen ere formedelst den vanstelige Beliggende af Mose og Bakker ey indgrofede, den østerligste kaldet Kalsofts Have- Plads bortlejes Agreviis. Tab. I. F. Resten er herlig dyrket deels med Hvede, deels med Tobak. Langs med den udvendige Side af Have- Pladserne gaar en Strimmel Land ongefær 40 Ellen bred, som er inddiget til begge Sider; man kaldet samme Pfortene, jeg havde tænkt dette var et Endst Ord, men jeg har siden fundet samme Navn i en skreven Beskrivelse af Grinaae tillige visse Jorder sammesteds. Bemeldte lange Stykker besaaes som den anden Mark; nogle vil sige, at derigiennem tilforn har været alfar Bey langs uden om Have-Pladserne, som der er endnu mod Osten; andre sige, at de bleve indrettede for at lukke de syge Creature ind udi, saa længe deres Sygdom stod paa; maaskee de tillige vare en Art af Græs-Haver.

B. Nyemark, Tab. I. A. siden den er senere optagen til Brug, er den ey saa god som den store Mark, hvorfor der vøxer mindre Hvede, den lejes bort Agreviis.

Reformert Mark Tab. I. 1. 26. er ongefær 30 Tønder Sædeland, hviler aldrig, der dyrkes alle Slags Korn og Jordsfrugter, Hvede, Tobak, Patater, Roer, Bng, Kaal &c. vøxer af med
hver-

hverandre, hvilket er ikke et lidet behageligt Syn, andre Steder i Byen selv er det ikke rart at see temmelige Strykker Korn- og Tobaks-Land.

C. Byens Fælled til det Danske Sogn er Sletten, Norden for Kongens Port. Tab. I. G. Imellem Marken og Strand-Bakkerne er en anden Slette, kaldet Harringen, her er mager Græsning. Til det Tydske Sogn horer Fælleden uden for Prinsens Port. Tab. I. H. som formes delst den megen Færstel og den bestandige Hvile er og meget mager. Handerup Krat Tab. I. M. bruges derfor ogsaa til Græsning.

D. Engbund have*s* i Dalen h. h. h. kaldet Høled, saa og af nogle Enge ved Errisøe, kaldet Lang-Engene, foruden de som ere i Byen, om Fuglsangs Skov see §. 26. I den Nordost Hjørne af Trelde Kobbel see Tab. I. 2. 3. 2. 17. ligger en indgiærdet Plads ongefær 400 Alen lang og bred, paa hvilken staaer et Skovhuus, samme Plads regnes for $3\frac{1}{4}$ Td. Udsæd og et Læs Høe, men siden den for det meste bestaaer af Krat, vil den ved Rydning blive langt fordeelagtigere, den nu værende Ehere deraf fik den af Byen for 135 Rdlr. imod at den skulde igien afhandiges til Byen, i Fald Rikshærens Familie vilde abaliencere samme, sault at Eheren selv skulde holde Grofsterne og Gicrterne ved lige.

§. 17.

Rettighederne paa omtalte Jorder og deres adskillige Priser fortiene en særdeles Betragtning;

vi vil først tale om den egentlige Mark, og da har samme de samme Friheder, som andre Kjøbsteds-Jorder, allene der gives af hver Lod Jord 4 Mk. til de Lydske Præster, da saadan en Lod er kun taxeret for 5 Skp. og 1 Ft. Hartkorn, og indeholder dog over 100000 \square Allen eller 8 Tønder Land, kan man sige at Hartkorns-Taxten er her lav, helst siden at Jorden saa anseelig er forbedret, at den Jord, som for 1720, da de Reformerte kom herind, neppe gjeldte 100 Slettedaler, er bleven solgt tilsidst for 800 Rdlr., hvilket er næsten det samme som 1200 Rdlr. for en Tønde Hartkorn, og dertil er vel neppe Lige i Danmark. Medens jeg har været her, er en Lod bleven solgt for 440 Rdlr., ellers er den ordentlige Priis 350 Rdl.

Den Reformerte Mark maae aartlig svare 60 Rdlr. til Magistraten, og neppe indeholder 30 Tønder Land, men anseet dens Frugtbarhed, er ovenmeldte en taalelig Afgift.

De øvrige Marker lejes mestendeels bort, see §. 29 første Deel. 3 Rdlr. er den ordentlige Lene af en Ed-Land. Der ere de som give 10 Mark til Lene af en Skippe Sædeland, derimod gives i Naboelauget kun 1 Rdlr. for 6 Aars Brug af en Skippe Land.

Med Koblerne har det en langt anden Værdi end med den øvrige Mark. For 1719 havde Byen den med den samme Nødtighed som Resten, men siden blev de kjøbt af Kongen og afskaaren fra den anden Mark, og blev Byen

Der,

derfor givet 90 Rd. par Td. Hartkorn (30 Rd. par Lod) og derhos Frihed for $\frac{1}{2}$ Consumtion udi 20 Aar.

Paa Auctionen i Eolding 1765 kiøbte Bnen dem igien af Kongen, givende 100 Rd. for 1 Td. Hartkorn af Freide og Brestrup Kobbel, men 320 a 350 Rdlr. for Tønden af Stoustrup Kobbel. Efter Auctionen skænkede Hans Majestæt Bnen den halve Skat af Jorderne i 3 Aar. Ulf saa er det med Rytter-Koblerne som med andet Jorde-Gods, som Kongen har solgt ved bemeldte Auction, sølgelig maae deraf udredes aarlig for hver Tønde Hartkorn 1) næsten 1 Rdlr. til Magistraten (60 Rdlr. i alt). 2) 2 Rdlr. og derover, Rente af den halve Kiøbe-Sum. 3) Skatterne 3 Rdlr. ongefær, om Præsterne skal have noget med, veed jeg ikke, det anførte udgjør over 6 Rd., naar nu sættes (hvilket for det meste er skeet) Kiøberen maae laane Pengene og forrente dem, og dernæst gjøre Bekostninger for at sætte Jorden i Stand, uden at høste Frukten deraf i de første Aar, saa er han i det mindste i de første Aar for saavidt ret farlig deran. I Anledning heraf maae jeg gjøre en Betænkning over den excessive høye Priis Jordgodset heromkring steg udi paa ovenmeldte Auction. Vel er det sandt, at Mængden af alle Jordelene i Landvæsnet samlede paa et Sted forhøyer anseelig et Steds Priis; saaledes blev 2 Gierdingkar Skuld ved Honneberg Ladegaard paa ovenmeldte Auction optraabt for 300 Rdlr.

a Lon-

a Tonden, og løb op til 3210 Rdl. par Td., hvilket kom af den Forvestier og Skov der var, af dets Høbjergning af 70 Læs Høe, af dets Beliggende ved Fiorden &c., men at en Bønsdegaard, hvortil en er andet end den blotte Kornmark, og samme maadelig nok, bliver betalt med 300 Rdlr. par Tonde Hartkorn, er meget at undersøge, med mindre man kan faae 2 Korn til at vore der, hvor tilforn stod kun et, men som de fleste af vore Landsmænd see af saadant, saa kan det ikke være Hensigten med det dyre Kieb, lige saa lidet som man ved eget Tab vilde giøre noget til Landvæsenets Forbedring og Bøndernes Lyksalighed. Efter det jeg paa adskillige Steder i Riger har lagt Merke til, giver et Stykke Jord af 48000 □ Alens Indhold, eller en Tonde Hartkorn af 4 Tønder Udsæd af beste Art dyrket paa beste dog sædvanlige Maade en mere til Indtægt end 20 Rdlr., 10 Rdlr. kan man eller regne at være den sædvanlige Indtægt af en Tonde Hartkorn, man tage Middel-Tallet 15, maae dog deraf giøres 8 Rdlr. til Kongen og Geistligheden &c., resten 7 Rdlr. Renten af 175 Rdlr., da man maaskee har givet 200 Rdlr. og mere for Jorden, dette er at forstaae, naar man en selv er Bonde, den som selv er Bonde, er ikke lykkeligere ved sit dyre Kieb; saaledes er der f. Ex. en Bonde i Errisjøe Bøe som maae give 25 Rdlr. i halv Rente af Kiebe-Summen til Kongen, 45 Rdlr. i Skatter, 12 Rdlr. til Præsten &c., i alt 86 Rdlr., og avlede

1765, som dog var et got Aar, kun 12 Traver Rug, 26 Traver Byg, og 14 Traver Havre, tager man derfra Tienderne og Sæde-Kornet, skal han neppe af Resten udbringe de 86 Rdt. Læseren forlader mig denne Digression, som Materien gav Anledning til.

§. 18.

Da Marken bestaaer mest af en fin Leer, som giver mest i Kiernen, ligesom Mulden giver mest i Straae og Græs, saa har Naturen giort en Deel til Jordens Godhed, jeg siger en Deel; thi før man brugte nærværende Behandling med Jorden, gav den ikke mere af sig her end i Nabolauget, ja var virkelig værre end Jorden paa Igelskov og Brestrup Marker efter gamle Folkes Tilstaaelse; man brugte da før 40 Aar siden den samme Omgang med Marken her, som paa ovennævnte Dyes Marker, endnu bruges, nemlig Jorden bruges 6 Aar og hviler i 6 Aar. Første Aar saaes Boghvede, andet Aar Rug, eller man tager 2 Kiærve Rug, tredie Aar saaes Byg, fierde Aar ligesaa, femte Aar Havre, det siette Aar gaaer med, naar enten 2 Rug-Kiærve eller 2 Havre-Kiærve har Sted. Men siden 1720 bragte de Reformerte en anden Omgang paa Banen, som i sær adskilte sig ved Jordens flittigere Bearbejdning og Tobakspantningen. Jorden holdes bestandig under Ploven og Harven, saa længe den er frie for Sæd, 2 Gange om Forsaaret

aaret og 2 Gange om Efteraaret, de fleste harve den skarp over efter hver Plojning, ligesom der var saæet Korn. Ordenen i Algerdyrkningen her paa Stedet er da paa nærværende Tid, som følger:

1ste Aar plantes Tobak, hvortil giødes.

2det Aar Hvede.

3die Aar Byg, hvortil mestendeels giødes.

4de Aar Havre, derpaa begyndes igien med Tobak.

Nogle saae Havre 3. a 4 Aar on suite.

En anden Orden:

1ste Aar om Efterhøsten giødes Jorden til Tobak og sælles for Vinter.

2det Aar plojes igien om Foraaret og harves nogle Gange, derpaa plantes Tobak.

3die Aar Vinter-Hvede.

4de Aar ligesaa.

5te Aar Byg, hvortil giødes.

6te Aar Byg uden Giøde.

7de Aar Havre.

8de Aar Bikker eller Erter som smuller Jorden saaledes til den paafølgende Tobak, at den en behøver at sælles, men kun bestilles med een Plojning.

Andre Ordener:

Man planter Tobak i 2 Aar, 3die Aar saaes Hvede, og derpaa begynder man med Tobakken igien, dette skeer helst hvor Jorden ligger Stykkes viis, som i Byen; undertiden saaes 3 Aar efter hverandre Tobak for der saaes Hvede.

§. 19.

Af Giøde er Heste og Koemøg den sædvanligste, Gaaremøg er kun lidet af, da Gaarene holdes lidet inde, og samles en i Fjold paa Marker. Et got Læs Møg koster her fra 24 til 48 E., sædvanligst 2 Mk., og bruger man 50 til 70 saadanne Læs til at giøde en Tonde Land; da Giøden her er baade kostbar og nødvendig, er det ikke at undre, at man her engang har ført Proces om en Møgdyngge. Man kjører Giøden ud en allene om Foraaret og Efterhøsten, men endog midt om Vinteren, naar det er Tøvever, og legges den ofte først i store Høbe førend den spredes. For ellers at formere Giødningen uden at den derfor skal blive kostbarere, anlegger man uden for Byen ved allesteds store Møgdyngger, som man blander med gammel Halm, Af-fald af Diger &c., alle Ting som ellers intet duer, duer her, endelig skiuler man dem med gammel Halm, som gior at Krafen en dunster bort, disse Høbe giores deels strax for Høbjergningen, deels om Efterhøsten, de hvile i det mindste et Aar førend man bruger dem, i hvilken Tid de undergaae et Slags Giæring, og som det hedder, brændes sammen. Den berømte Home paa staaet, efter Grunde og Erfaringer, at hvis Giøden exponeres Tid efter anden Lufsten før den kommer i Jorden, vilde den, saa at sige, imprægneres mere, end naar den ligger længe stille i Høbe, og at det har sig med samme som med Salpeters

Jorden; her i Landet bruges ey denne Maade, men fortiende at prøves. Torve-Smul bruges i Haverne for at løsne den stive Jord, men i anden Jord brugt er den tværtimod skadelig; thi for sig selv er den ustrugtbar. Aske er her kun en Have-Giødning. Mose-Jord opspades og torres af de Reformerte til deres Tobaks-Mistbænte. Den ved Sæbesyderiet udkastede udludede Potaske har Hr. Kammer-Raad Richter engang søgt paa en Alger, som sidste Aar bar Bikker, da man giødde et Stykke deraf med bemeldte Aske til Vinter-Rug, Jorden var noget leerig, men Fordelen deraf var ey fiendelig, at ville derfor forkaste Sæbesyder-Asken, var ubetænkt; thi en anden Jord og Sæd torde deraf have got. Hav-Sang bruges her ikke til Giødning. Ingen betiener sig af de Mergel-Arter her findes omkring, helst i Strandbakkerne, det er vel ventileret, men ey kommen til Virkelighed; nogle sige, at Opkiørselen faldt for besværlig, men er der ikke Opkiørsel eet Sted, saa er der paa et andet. Her findes virkelig alle Slags Giøde-Mergler, see Bilage B. 5. det kommer kun an paa, at kiende og bruge dem. Man veed nu i Jylland, at Mergler kiendes af deres Giærning med Suurt, endnu et bedre Kiendetegn er det, hvis de svolmer strax op i Vandet og falde ned igien som smaae Sand-dynger, men at bruge dem ret, maatte best læres af Erfaring. Den graae lidt Sand-blandet Mergel, Bilage B. 28. fortiener mest at merkes

forme

formedelst dens Mængde og dens Godhed i Henseende til leerrig Jords Forbedring. Den findes i en stor Kloft i Strandbakkerne Norden for Byen, hvor der falder Opkiørsel.

Nogle henregne Jordens nu værende Frugtbarhed til den Giøde, den fik siden 1720, efter hvilken Tid megen Høe og Halm er bragt til Fredericia til Cavalleriet, men jeg holder for, at mange Kjøbstæd-Jorder blive mere giødede; thi Haverne og Tobaks-Landene faae vel her meget, men det øvrige desmindre, andre henregne Jordens Frugtbarhed til Tobakspiantningens Indførsel, da Jorden derved bliver gjort løsere, og selv ved Tobaksstenglerne giødet foruden det sædvanlige, hvorudover Hvile-Aaret ey behøves. Men jeg holder for, at begge Dele tilsammientagne ere endnu ey tilstrækkelige; Jordens flittige og idelige Bearbejdning giør meget, om ikke det allermeste, dertil; thi ingensteds har jeg seet en frugtbare Mark her i Danmark, men jeg har og ingensteds seet en Mark saa meget og idelig at holdes under Arbejde, naar alting ellers kunde være lige baade i Henseende til Jord, Giøde og Kornart, dette maatte ogsaa hos os bevise, hvad Tull, du Hamel og de nyeste Engellske Skribenter vil forsikre om den Rette, Jordens mere end sædvanlige Bearbejdning vilde forskaffe et Land. I det nypperlige Skrift, et Engellsk Selskab har udgivet om Landhuusholdningen, hvor alting smager af den sande Erfaring, hedder det:

Naar

" Naar man pleyer en Iord 2 eller 3 Gange
 " over det sædvanlige, gjør samme lige saa god
 " Tieneste, som om den var giødet, og Omkost-
 " ningerne ere kun en Femtedeel imod Giødning-
 " gen", og paa et andet Sted i samme Skrift
 hedder det: " efter de beste Forsøg, som meget
 " ofte ere igientagne, har man fundet, at 7aa 10
 " Stykker Iord, af eens Art og Størrelse, af
 " hvilke det ene er dyrket efter den gamle Maas-
 " de, (med enkelt Bearbejdning og sædvanlig
 " Giødning) og det andet efter den nye Maade,
 " (med flere Bearbejdninger paa sine Tider og
 " Maader uden Giøde) har det sidste Stykke
 " båret 3 a 5 Gange saa meget som det første."

Saaledes skrive de nyere i Frankrige og Engel-
 land. Derimod skrive de Nordiske Oeconomis-
 ter, at jo mere en Iord bearbejdes over det sæd-
 vanlige, jo mærrere bliver den. Her som over-
 alt i Danmark tænkes saaledes: jo mere en Iord
 bearbejdes uden at Giøde kommer dertil, jo mere
 forærmes den, saa at den tilsidst ey uden ved me-
 gen Giødning eller lang Hvile kan forbedres.
 Skulde Erfaringen ved rigtige Experimenter
 komme overeens med disse Maximer, maatte man
 snart falde paa de Tanker, at jo nordligere man
 kommer i Europa, jo mere maatte Giøde og jo
 mindre maatte Bearbejdning have Sted, og
 derimod jo sydligere man kom, jo mere maatte
 Arbejde have Sted, men Giødningen være min-
 dre nødvendig. I hvorom alting er, maatte

man

man her i den Sag giøre lige saa grundige Experimententer, som de der ere giorte i Engelland og Frankrige, Tingen er det vel værd. Paa dette Sted synes Bearbejdningen at love noget, liget det som Fremmede har tordet bevise, helst om det er sandt, som mig her er bleven forsikret, at det er den Jord paa Marken, som aldrig hviler, skiont den i Mandes Minde ey har været giødet.

§. 20.

Siden Jorden her af Naturen er noget haard, burde man pløye mindre Furer end sædvanlig skeer, eller og bruge de Slags Plove som have mere end een Plovskæere; men her som overalt i Danmark bliver hver Egn ved sit Slags Plov til alle Slags Jord, da man med Rette burde have et Slags Plov beqvem for et Slags Jord, og et andet Slags til en anden Jord; for at faae saadant i Brug, maatte de beste af de nyeres Opfindelser af Agerdyrknings Maskiner gøres almindelig bekiendt for dem, som havde Venlighed og Eyst til at prøve dem. De fleste Bønder vilde det maaskee være for bekostelig at faae mere end een Plov, derimod kunde Proprietairer best begive sig af dermed; at giøre Experimententer i Agerdyrknningen for en som boer paa Landet, synes mig at være baade en anstændig og fornøvelig Tidsfordriv. Her er Beskrivelsen af Fridericiæ Plov, see Tab. II. 1.

Plov-Nasen er her som sædvanlig paa andre Steder. De fleste Reformerte brænde overalt deres Plov-Nase uden paa, hvorved de holde længere ud i Lusten; thi formedelst det idelig Arbejde i Marken, er Ploven kun lidet under Tag; Strygbrettet (Fig. 1. og 2.) som her kaldes Muldbrettet, er forsynet med et Stryg-Træ b. som med den forreste Ende rører ved Strygbrettet, og er dertil befæstet med en Nagle, men med den bageste Ende staaer ud. see Fig. 3. Samme Træ skal tiene til desbedre at kunde twinge den haarde Bund, her er; thi den skyder Furterne vel fra sig, og smulner dem noget tillige. Muldbrettet har Huller, for deri at stikke den Træenagle som er imellem Muldbrettet og Stryg-Træet op eller ned, ligesom man vil have det sidste højt eller lavt. Men Muldbrettet har overalt den Fæh, at den slæber for megen Jord med sig hvor Jorden er løs. Plovs-Hovedet Fig. 1. og 4. a. gaaer mod Enden ud som en Cylinder, og er omfattet med en Jern Ring for Styrke Skyld, da Plovstiæren, hvis Stikkelse sees Fig. 5., er deri heftet. Samme Plovstiære er stad og snart lige tyk overalt, uden der hvor den skal være skarp. Kniven har samme Snit som sædvanlig.

Holde-Træet Fig. 1. c. er af eet Stykke med Opstanderen, undertiden dobbelt, undertiden og, som mest bruges, enkelt, hvilket sidste er mere beqvem for den som fiører tillige. Dette var Plovens bageste Deel, hvad den forreste angaaer,

da sees samme for sig selv Fig. 2. Hiulene giore eet med Axelen, saa at naar Hiulene gaae omkring, gaaer Axelen med; Kobbersticket viser samme i c. c. ey tydelig nok. Axelen b. b er saa rund, som om den var drejet, den er oven paa halv omgivet med Plov-Sliven a. a. som med en halv udhulet Cylinder, dog gaaer den dybere ned paa begge Siderne imod Enderne a. a. hvor Jernkramper omfatter baade Axel og Slive. I Sliven, som er ubevægelig medens Axlen gaaer omkring, er Dragetøyet som sædvanlig tilsat, og oven paa er undertiden 2 Jern Opstandere d. d. oprenste med Huller i det overste, hvorigiennem Tommen løber, som er meget tienlig for den som skal baade holde paa Ploven og føre den tillige. e. er Enden af Plov-Nasen.

Ploven slæbes i Marken paa et tvækløst Stykke Træ. For Resten er dette Slaas Plov bragt herind af de Reformerte, og bruges ikke her omkring. Saaledes har man for Exempel ved Eolding baade Plovskiceren og Plovlobet af eet Stykke Jern, da derimod her kuns den underste Kant af Muldbrettet er beslagen med Jern. Ved Brestrup er Ploven atter anderledes. Trumle bruges her kuns lidet, maaskee af Frygt for at Jorden ey derved skal blive for sammenspækket, Harven derimod desmere som altid har Jern-Tænder. Om Esterhøsten pløyes paa de Steder af Ageren, hvor det er fornøden Bandsfurer paa Siden af Ageren, hvilke ere at ansee som

som Vandrender. Da Agrene ere her paa Marken overmaade lange, plojer man dem ey heelt ud, paa det man kan faae des flere Furer expederede med en Dags Arbejde. Man plojer dybest, naar man sælder Tobaks-Land, paa det at Tobaks-Stilken med sin Rod kan komme oven paa Jorden, for det at raadne. Man plojer gemeentlig med 4 Heste, underriden og kuns med 2, og fiører den oftest Ploven tillige som holder paa. Folger nu enhver Sædeslags Behandling.

§. 21.

Her dyrkes paa Marken kuns Vinter-Hvede, da Sommer-Hvede vel er prøvet her i Begyndelsen, men er ey funden fordeelig. Her gives 3 Slags Vinter-Hvede: 1) Det lodne Slags, som er bragt herind ved de Reformerte. 2) Det skiæggede Slags, her kaldet Høg-Hvede, er ey befunden at være saa god som den lodne. 3) Den glatte, som er den beste. Disse Navne ere tagne af Apenes Egenstaber. Endskiont nu disse 3 Slags Hvede har i Begyndelsen været saae de hver for sig, saa ere de dog nu saa sammensbandede, at der ikke er en Hvede-Alger, hvor jo alle 3 Slags findes iblant hverandre. Man saeer Hveden efter Tobak, og det er her en saa vigtig Maxime i Algerdyrkningen, at nogle holde for, at Tobaks-Planningen i Henseende til Hvede-Sæden var af stor Nytte, om man end solate Tobakken for halv Vard, skiont dette er noget for-
mege

meget sagt, er det vist, at Tobakken forbereder Jorden meget til de. paafølgende Hvede-Sæd, til den Ende Tobaks-Landet pløyes strax op efter at Tobaksbladene ere afbrykkede, og bearbejdes derefter vel med Harven, da man omtrent først i October saaer Hveden. Naar Hvede-Sæden sidst i Julio har sat sin Kieme, er den nogle Aar f. Ex. 1764 og 1765, her underkastet en Tilfælde, som jeg ikke veed hvad jeg skal kalde; thi efter de nyere Skribenters Beskrivelser af Sygdomme og Misværet paa Kornet, er det hverken Brand, Rust eller Meeldug, man seer nemlig uden paa Hvede-Arene noget gult Stov, som smager bitter, Kiernen som nu allerede havde naaet sin fulde Størrelse, men ingenlunde sin Haardhed, bliver befængt i det øverste af bemeldte Stov, samme har da den Virkning, at Kiernen paa en Tid af een eller to Uger svinder ind til en tredie Deel, og dens Mærk bliver blaacagrig; efter bemeldte Tid giver Kiernen sig ud igien og saaer sin forrige Størrelse, og den gule Stov, som var uden paa Aren, bliver sort. Hveden kommer sig, altsaa igien, dog har jeg siden fundet iblant det indhøstede Korn de Aar, hvis Kieme gandske vare og forbleve indsvundne. Man bruger ingen Middel derimod. Naar et Aar tager et andet med sig, kan man efter en Tonde Udsæd avle 9 Tonder; en vaad Efterhøst gjorde, at man 1765 en fik saa meget; jo gulere Hveden er, jo bedre, og jo blaacagtigere, jo sletttere. Den Hollandske Hvede

giver en saa meget i Meel som den fra Fridericia, doo ere der de Aar her, at 1 Skp. Hvede giver 3 Pd. Meel mere end ellers. Det er ellers en Fejl her, at man for hastig vil have Meel og Brod af Hveden, da den Hvede, som er vel conserveret en temmelig Tid, er bedre, og ved det at Fugtigheden da mere er uddunstet, affondres Klidene under Stenene bedre fra Melet. Saa bruge selv den Hvede, som de avle, men forhjelpe sig med got Indst Rug-Brod.

§. 22.

Her havest 2 Slags Byg, det 2 radede og det 6 radede; det første Slags er det beste, men her staaer begge Slags i Fleng. Man giøder til Byg om Baaren, hvis Jorden en er desbedre, undertiden tages 2 Klærve efter hverandre, og saaes samme gierne efter Hveden. Siden Marken ligger hønt, gier Vinden ofte Skade paa Bygget, saasnart det første Bindstod har boyet ders Loy, tager den anden Aret ofte teent bort. Nogle Reformerte nedpløye Bygget, eller som de kalde det i Siælland, freyer det, men det maae vee 4 a 6 Dage før sædvanlig Tid; thi det bliver længere i Jorden end sædvanlig. Vinter-Byg har vel nogle prøvet her ligesom ved Beyle, siden det er Meel-rigere og af stærkere Bæft, men de har dog ikke fundet deres Fordeel derved, mest fordi man en har fundet overkommene saa meget Arbejde om Efterhøsten. Sædvanlig avler
man

man her det 8de Korn. 1764 fik man efter 8 Tønder Bngs Udsæd 52 Traver, hver given de 9 og en halv Skieppe i Korn.

Her dyrkes Kunns Vinter-Rug, men det synes som Fridericia Mark deels er for god, deels for stiv og kold til den Sæd, helst om Sæde-Rugen er kommen fra sandige Egne; i sær har det sig saa med Trelde Kobbet, som nærmer sig mest til sin første naturlige Tilstand, samme blev for et Par Aar siden besaaet med Rug fra Hede-Eggen, og man folgte Sæden saaledes som den stod paa Marken fort for Hesten for 14 Mark Traven.

Her saaes Rugen tidligere end i Naboelauget, hvor der er sandig Jord, der den saaes tidligere, at den kan skyde sig noget i Benret forend Varmen kommer, som ellers vilde brænde den. Man saeer gierne Rug efter Bikker. Efter 1 Tønde Udsæd saaes sædvanlig 4 a 5 Tønder. For Brød og Halmens Skyld (somi den beste til Foering) maae her Kiøbes meget mere end her avles.

Havre saaes enten første Gang paa en marker Jord, som man vil forødre, eller efter Bng, eet til 3 Aar efter hverandre, man holder det her for skadelig at saae enten Bng eller Havre strax efter Plønningen, gemeenlig gjør man sig Regning paa det svvende Korn efter en Tønde Udsæd.

Erter saaes gierne efter Havren og for Tobakken. Man har 2 Slags deraf, hvoraf hver saaes for sig selv. 1) De med røde og mindre

Blomster kaldes ellers Svine-Erter, de smag ikke saa gode som de andre og blive sildigere moedne, de bruges allene til Fode for Creaturene.

2) De med hvide Blomster som bruges til Spis-

Bikker saaes her i Mængde og i samme Orden, som Erterne, de trives best paa tørkendet Jord, undertiden saaes de mængdet med Havre paa sidere Jord. De Bikker som dyrkes i Byen op klæres efterhaanden til grøn Foder meest for Hestene, Kiærnene grottes til Vinterfode for Svinene, hele gives de Fiedet-Creaturene, og Julinen bruges til Vinterfoeder for Nøgget.

Boghvede saaes i den allerringeste Jord, hvilken den smulser.

Hamp avles en og af Hør kunns gandske lidet, men desmere derimod i Naboelauget, helst siden Hørret fra Riga er bleven dyrere, jeg tænker at Danmark kunde producere lige saa god Hør som Lissland, i det mindste er hverken Grund eller Klima deri til Hindet; thi her findes paa mange Steder her i Landet den samme Grund som den Grund er, hvorpaa Hørret vover i Lissland, og Klima er en her strengere end der, ja endog i Finland, hvor det er langt koldere, er der den Bonde, der kan avle 70 a 100 Lpds. Hør, efter de Svenskes Beretninger.

§. 23.

Høsten falder her noget sildigere end i Naboelauget, uden Eriwl forindelft den noget koldere Jord.

Jord. 1765 begyndte man først at høste den 20 Augusti, og at føre Kornet hjem den 3die September.

Boghveden ligger længe paa Marken efter den er høstet. Erter ere snart det første som høstes, og snart ere de det sidste. 1765 vare de det sidste, da deres første Blomster bleve fordervede af Væde, og de maatte skyde Blomster paa nye, ja de fan endnu en 3die Gang blomstre efter at deres Blomstre ere de første gange fordervede. Æerne ere overalt forsynede med Tær, som samler Straaet. Hos Bonderne i Naboelauget sættes paa Algeren 3 Kiærve sammen i Hob, i hver Kiærv 2 Mege, da der ellers i Jylland ere 3 til en Kiærv, men da man paa Fredericiae Mark en brøder sig om Tiendetagere, binder man Kornet snarere i uordentlige Sæmpær; forend det nye Korn kommer ind, bringes det gamle Halm i Stak af de Reformeerte, og fientes da et Gierde tør deromkring. Aldrig saa snart er Kornet inde, forend man hører Vænlene gaae lystig snart overalt, til Tegn, at de fleste Algerdnrkere her leve, som det hedder, af Haanden i Munden: og ønskede de at de strax kunde ruffe Hveden bort for Rug og dens Halm bort for Rughalm, da Hvedebrod er ikke deres Kost og Hvedehalmen duer lidet til Høer og lidet til Tag, thi den raadner hastig i Enderne, da derimod Ruahalm i begge Henseende er bedre: de Rigere holde fremmede Tærkere fra Nordvest-Kanten i Jylland,

Byland, dem man giver 4 a 5 Sk. for Tonden at tørste, foruden Kosten, derhos 3 Sk. for at gjøre en Trave Taghalm og 2 Sk. for Traven af andet Halm.

§. 24.

Man haver her Hoe-Bund baade i og uden Byen. I Byen havet samme, deels paa Boldene, deels midt i Byen: Græsset af Boldene horte for Commandanten til, som han solgte for 6 Sk. a Lpd., nu lejes det bort, deels til Græsning, deels til Hoe-Slet, man kan paa Boldene aarlig slaae 2 gange Hoe. 80 Rdlr. betalles for i aarlig Leye af Græsningen langs med og uden for Graverne eller i Contrascarperne: Græsset paa de ubeboede Gader og Pladser er aarlig lejet bort for 16 Rdlr., den Eng som er Sonden for Sæbeshyderiet, kaldes Magistrats-Engen, fordi den horer dem til, de øvrige side, Enge imellem Bagergaarden og Reformeert Mark eller der hvor den projecterte Canal sees i Kortet, lejes bort til Hoe-Slet, som skeer sammesteds 2 gange om Aaret. Prisen paa Engbunden kan nogensledes stattes af det Stykke Sonden for Sprøntehuset, som indeholder 14000 □ Alne, og giver i Leye 3 Rdlr. om Aaret. I Byen havet og Enghaver, hvoraf tages grønt Foder til Hestene. Uden for Byen havet det næste og beste Eng i Holed, det er den Dal som gaaer igiennem Byens Mark; de Lodder Jord som stode dertil, har deri
 hvoer

hver sin Deel, ongefær 2 a 3 Læs for hver Lod, en vis Mand, som har 2 Lod Jord, som stode dertil, avlede af sin Deel i Holed 11 Læs. Ellers har hver Lod Jord sin Deel af Lang-Engene ved Errizæe omtrent et Læs Hoebund par Lod: man overlader Engene gandske til Naturens Dykning. I Høe-Slettens Tid gives Folkene et got Tractement efter en gammel Skik. Skafstet til Høeleerne, som her bruges, er saaledes dannet, at Enden deraf gior en Bugt i Høyden, hvilken Bugt hviler paa den venstre Arm, midlertid den høyre bevæger sig, og da den høyre Haand tør ikke ved at gribe langt ned, fordi Holde-Pinden stikker høyt op, gior det, at Slettemanden en behøver at giorre en meget krum Rng: Høegevæsterne, see §. 9.

§. 25.

Klever dyrkes her med stor Fordeel i Eng-
Haver; men det er ikke længe siden dermed er be-
gyndt, ey heller er den endnu dyrket i de rette
Enger eller paa Marken. Hr. Stats-Raad Hof-
man har ladet Klever saae med den Fordeel, at
han har ladet den slaae 4 a 5 gange hver Som-
mer til 3 Riser og 3 Heste; intet, har han sagt,
er fordeeltigere, den er ved god Grode i 5 Aar,
da den staaer det sidste Aar urørt til Frøe; men
det har da og været den røde ægte Hollandiske
Klever, som overalt i Europa foredrages al an-
den Klever, saa at man i Frankerige selv fore-
drager

dre jet det Hollandſke Klevetfrø: for det ſom avles i Normandiet. Provoſt Byders ſkriver, at Klevet kan med Fordeel ſlaaes 3 gange om Aaret; og det i 3 Aar, menes dermed den Fæmerte Klevet, for man love ſig mere af den Hollandſke, dog Engellænderne ſkrive ikke om ſtorre Fordeel af deres røde Klevet, ſom de dog holde for lige ſaa god ſom den Hollandſke, hvilken Opmuntring til Klevet-Vol paa et Sted ſom har vtiſt endnu ſtorre Fordele deraf! den kommer beſt fort udi vaade Sommere; i hvad veyeligt det end bliver, ſaa er det beſt at ſaae den paa afhængende Pladſer, thi de holde ſig gierne i en middelmaadig Fugtighed, Muld og løs Leer-Jord er den beſte. Man ſaaer med Fordeel Klevet og Havre tilſammen, helſt i den Jord, ſom man vil forbedre, men en Vikker med Klevet, thi Kleveten vil da gvaæles af Vikkerne. Man affiæret Kleveten her med Segler og giver Qvæget det grønt i Stalden: hvad andre vildvopende Urter angaaer, ſom kunde tiene til at dyrkes i kunſtige Enge, derom ſee §. 9.

§. 26.

Den næſte Skov her er af nogen Anſeelse, ſom dog en hører Byen til, er Treide Skov, Tab. I. 2. 13. ſom tilforn har ſtrækket ſig videre end nu, dog er den endnu ſtor; ved den Rebning ſom ſkede i den 1765, blev den befunden at være 6160 Alen lang og næſten halv ſaa bred, den er over en halv Mil lang og en Fierdingvop bred; hidindtil har den

den været deelt af allene i Øster- og Vester Skov, hvoraf den første er 3270 Alen lang efter forde- meldre Rebning, og den anden 1980 Alen, men da Skoven, undragen en Selvejers Part, blev kjøbt 1765 af Kongen, lod Rieberen afdele saas vel Øster- som Vester-Skoven i visse Dele, saa at hver Gaard- og Huusmand i Trelde fik sig et Stykke tildeelt i hver Skov, i Forhold af det ham med Rette tilkom, hvorved de kom ud af det Fælledsskab de hidindtil havde staaet i Henseen- de til Skoven, hvilken Fælledsskab akid er skades- sig. Hr. Kammer-Raad Richter der, som Riis- bere af Trelde Bye og Skov, foranstaltede denne Deling, maae heri erindres med Betsømmelse, helst da ham deri har mødt adskillige Vanskelig- heder, deels kunde Bønderne af Mangel paa Indsigt i Landmaaleriet ey overtendes om Deling- gens Rigtighed, deels vilde de ikke miste det, som de uden anden Hævd havde indtaget af Skoven og ryddet op til Ugerland, hvilken Oprydning de ansaae som en Forbedring af Grunden, der bur- de lønnes med Grunden selv. Tilforn gav Trel- de Skov baade Sommer til Bygning og Træ til Brænde, nu siden de ranke Træer ere rare, sælges Træerne mest allene til Brænde. Store Ege-Træer ere nu rare at finde, derimod er Grun- den i Skoven desmere overløben med Riis-Vær- ter, helst Torn, at man har ont for at komme frem hvor ingen Vej er, samme tiener ey allene til Gierder, men har endog til Dato forskaffet

de

de Fattige i Fridericia Brændsel for intet. For at bære saadant Riis-Brænde magelig, binde de samme paa Enden af 2 Kieppe, som de siden legge paa Skuldrene, saa at Hovedet er imellem Kieppene. Forend Trede Skov blev solgt, hug Bønderne af Skoven alt det de kunde overkomme, hvorved Prisen paa et Læs Brænde falt fra 5 Mk. til 3 Mk., hvilket Brænde bestod af de tykkeste Stammer, og paa een Dag talte man over 400 Læs Brænde som kom ind af Prinsens Port, Bøndernes Hensigt var at giøre alt det i Penge, som de kunde faae, for at kiøbe dem selv, men dette var jo ikke andet, end at sælge noget af sin Eyendoms for Koverkiøb, for at kiøbe Resten dyre, det der dog ey lykkes dem. Det er ellers mærkeligt, at den Deel af Skoven som horte til en Selvener-Bonde, stod hidindtil best freddet, endstkiønt den ey var indhægnet. Fuglsangs Skov tilhører Fridericia Magistrat, som deri har hver en Skov-Skifte, den er en matriculeret, og kan neppe regnes for en Skieppe Skov-Skyld, den er got freddet, og har Skov-Fogden derfor af Magistraten sin Gaard fri for Landgilde og andre Rettigheder.

Ung Skovs Opvæxtning er ingens Handtering, og at plante Skov endnu mindre, de Træer her plantes, til Lye for Husene, ere mest Æske-Træer; for at faae dem til at vore i Tykkelsen, bruge de Reformerte den Waade at riise Barken op paa Stammen fra det øverste til det nederste

paa

paa 4 Steder enten i lige Linier eller i Slange-
linier. Paa Boldene ere ingen Træer plantede,
lige saa lidet som paa Marken, hvor de vilde give
god Eye for Soel og Bind. Efter at et Veste-
Træ havde staaet paa Bolden i nogle Aar, hug
en Tyve-Haand det af, for at giøre en Kaffel-
ovn engang varm dermed.

Man tillader mig her at giøre en Anmerkning
over vor Forhold med Skovene i Sammenlign-
ning med det vi paa nogle Aar har skrevet om
deres Fredning og Plantring. Imidlertid de
Lærde har skrevet og en stor Konge har prøvet,
opmuntrer og belønner, sælges Jordgodserne saa
dyre, at Kloberen seer sig ey holden ved Riøbet,
med mindre han maae forhugge Skovene, hvis
Ruin ey erstattes ved det lidet som af nogle saa
Liebhavere kunde plantes; det er og en Sand-
hed, at jo mere Skovene tages med, jo dyrere
bliver Brændet, og jo dyrere det bliver, jo for-
deeltigere er det at sælge Resten af Skoven;
man kan da gierne heri agere Spaaemand, og
ikke allene sige forud, at Brænde-Prisen vil stige
tiltids saa høyt, at man ey allene vil finde bedre
Regning ved at brænde andet end Træ, men
endog at der vil komme en Tid, da ingen Skove
vil blive i Danmark, uden dem Regieringen ta-
ger i Beskyttelse. Hvad Skov-Plantning an-
gaaer, da holder jeg for, at, naar jeg undtager
en særdeles Lyst, ingen skulde vilde paatage sig
samme, med mindre at de enten har saa stor Sam-
vittighed,

vittighed, at de en synes deres Efterkommers
maae formedelst nærværende slette Huusholdning
lide Nød, eller saa stor Kierlighed for Fæderne-
landet, at de ved deres Glid i levende Live vil
giøre den got efter deres Død, eller og at de saae
saa usædvanlig tilig Forstand, at de plante Træer
i deres Ungdom, for at have Gavn deraf i deres
Alderdom. At plante Træer, er altsaa ikke alle-
neste smuk og nyttig, men endog en virkelig Pligt
i Sædelæren, og burde samme, hvor Sæderne
en agtes som Pligter, paabjædes i Lovene snart un-
der Titel af Erstatning, snart under Titel af Straf:
Forsfatterne af et Engelsk Skrift om Landhuushold-
ningen, har om Træplantning følgende Tanker:
"Folk bekomme først i en vis Tidspunct af deres
"Liv den rette Indsigt i disse Ting, men da have de
"ikke mere Haab at leve saa længe, at de kan nyde
"Frugterne deraf. Men om dette end ey skede,
"hvorfors vil de unddrage deres Arvinger saa-
"danne Fordele? er der vel et lettere Middel
"for at samle en Capital til sine Børn: det er
"virkelig saa let og saa vis, at man gjør sig
"skyldig i en Forbrydelse, hvis man forsømmer
"det, og saavel Nationen som Familien lider
"under saadan en Forsømmelse, og paa et and-
"det Sted: at plante Træer til Bygnings-Tøm-
"mer er en Sag, hvormed man igien kan forso-
"ne sine begangne Excesser hos Efterkommerne".
Saadanne Sandheder ere af det Slags som
vanæres ved at prædiktes meget, saalænge de ey
practiceres.

§. 27.

Man indhægner her til deels med Jordvolde med Graver til Udkanten og med Riis lagt oven paa, dog er denne Maade ey endnu mere brugelig ved Eolding. Mere brugeligt er det med Torves Diger forsynet med Grøst paa den ene Side, under den øverste Lage af Torv er lagt et Lag af Riis, hvis Grøne staaer skak ud over Grøsten; paa den anden Side er Jorden kun noget opkastet til en Skraahed, men saa snart et Creatur bliver Steilheden vaer paa den anden Side, gaaer det tilbage. Opstalten af denne Indhægning sees Tab. II. 3. B. og Giennemsnittet b.

Nogle har for det tredie opreyst nogle Riis paa den flade Jord hæftet paa Skraas til nogle Kieppe, som staae i Jorden, det giærder kun for et Aars Tid, da det siden kan brændes. Creaturer som ey endnu har brude igiennem Giærder, prøve ey paa at bryde her igiennem, i hvor let det end er for dem. 4) Riisgiærder bruges her meget høye omkring Haverne, Krat og Skove indhægnes med dem allene, der gaaer meget til at holde dem ved lige, hvortil jeg ey ret veed Aarsagen, 20 Læs Riis udfordres til Giærdernes Reparation omkring den liden Fuglsangs Skov; hvor Bækkene har en sandig Jord at gaae igiennem, borderer man dem paa begge Sider med et lidet Giærde af Riis, som hindrer at Sandet ey forstopper Bækken. 5) Levende Giærder kun de her have overalt, da Skovens ere fulde med

Tjørne, men saa deraf sees omkring Haverne og slet ingen paa Marken. Ikke desmindre har man de levende Stærder af hvid Torn her i Byen, som har nok saa deres Eige i Landet. Den skionske Tornhække som omgiver den Reformerte Kirkegaard, har Hr. Hollard, Reformeert Præst, ladet plante 1746. Dens Strækning i Omkreds er næsten 400 Alen, kostede 10 Rdlr. at plante, og for at holde den aarlig klippet og i smuk Stand, gives aarlig 8 Rk., det varede 6 Aar forend den fuldkommen kunde hegne. En Tornhække, $3\frac{1}{2}$ Alen høy, tæt bevoren og smuk besklippet, sees omkring Sal. Rector Botchers Have, som plantede den; hans Minde grønnes derudi længe efter hans Dod. Omkring Dansk Kirkegaard, har man for 4 Aar siden plantet en Hække, men den kan endnu ey hegne. 6) Plankværk kan ey vel staae for Tyve, med mindre det er nær i Syne; et artig Slags deraf sees et Sted om en Have, samme er $2\frac{1}{2}$ Alen høy opført af Bredder, paa den overste Kant er mod Haven lagt en Række af Bredder, som formere en Art af Halb-Tag, paa dem er et Lag Riis befæstede, ved det at en Lægte er lagt langs over dem og naglet fast til sidstbemeldte Bredder, Toppen af dem vender ud ad og gjør at det er temmelig ubeleglig for Tyve at klavre over, om ingen skal kunde høre det, Opstalten af dette Plankværk sees Tab. II. 3. A. og Giennem-Snitten b.

Ved alfare Byene ere vel nogle Hytter opret-
 tede af Torv, for derfra at vogte Marken, men
 nu har de sielden Beboere, men derimod lønnes
 en Mark-Mand for at vogte Byens Mark og
 tage fremmede Creaturer op, han faaer derfor
 af hver Lod Jord 6 Sk. om Aaret og af hver
 Have-Plads 3 Sk. foruden af Nyemark. Paa
 den Reformerte Mark i Byen vogtes sidst paa
 Sommeren 2 Maaneder om Natten, en hver
 Bogtere faaer 2 Mk. om Ugen, og staaer 3 Ti-
 mer Vagt hver Nat, sidste Vagt er om Mor-
 genen fra Kl. 5 til 8.

§. 28.

Tobak er Fridericiae beste Product, folgelig
 udgiør den vigtigste Artikel i dens Deconomiske
 Beskrivelse. Tobakken er af den Art, som Lin-
 naeus kalder Nicotiana, Tabacum, foliis lanceo-
 latis, og ellers den, som plantes meest i Europa.
 Procanxler Pontoppidan i hans Theatro Daniae
 skriver, at Fridericiae Tobak en viger den Hessiske
 eller Pommerske, det var værd at vide om den
 en var bedre end den der avles i Sverrig. Man
 har ellers og plantet her et andet Slags Tobak,
 som her kaldes Brasiliæ-Tobak, men i Sver-
 rig: Tyrkisk Tobak, det er Linnæi Nicotiana
 rustica foliis ovatis floribus obrufis, samme har
 mindre, rundere, lodnere og ujevne Blade,
 ere derhos fettige at sole, og ey saa lysgrønne
 som den forrige, noget sees endnu plantet her,

men ikke nær saa meget som tilforn, af Marsag, fordi den (efter de Reformertes Sigende) har en alt for bitter Smag, og derhos trækker en aparte geil Smag til sig af Gjødningen, man bruger den derfor kun til Snuus-Tobak, mere taler jeg ikke om dette Slags Tobak, skiont man i Sverrig skal have fundet sin Regning ved samme frem for den anden.

Tobaks-Frøet avler man selv, men der ere de Nar, at det en bliver moedent, thi det moednes meget sildig; saaledes var det 1765 en endnu moedent sidst i October, ja jeg saae endnu Blomsterne paa mange Planter, desuagtet blev dog Frøet moedent forend Vinteren kom. Men 1764 fik man slet intet moedent, man kober da Frøe fra Hamborg, givende 1 Rdlr. for Pundet. Med 4 Lod Frøe kan, naar det lykkes, 2 a 3 Tønder Sædeland være forsynet. Frøet saaes i Mistbænke den 18 eller 20 April.

Allerede først i April tillaves Mist-Bænke paa følgende Maade: man udvælger en Plads i Haven, hvor der er Lue for Norden-Bind, og hvor der er Soelskin fra Kl. 8 om Morgen til Klokker 5. Der forhøyes Grunden til henved $\frac{2}{3}$ Allen, undertiden kun 1 Quarteer med Hestegjøg; man omfatter samme med Bredder satte paa Ranterne, saa deraf blive Mistbænke 2 a 3 Allen brede og 15 til 20 Allen lange, forend Barren gaaer af Hestegjøget fyldes deroven paa med 1 Quarteer høn god fin Jord, samme Jord bestaaer

flaaer af Muld-Jord blandet med Kiærjord, men den Jord som kommer overst, saavel som den, der skal bedække Froet, er mere videløstlig præpareret, nemlig: man tager til et Læs Kiær-Jord, et halv Læs fin Muld-Jord og et halv Læs af det, som findes under hule Pile og andre forraadnede Træer, man lader det ligge nogle Dage paa Gaden imod Solen for at tørres, imidlertid røres det flittig omkring, man sigter det igiennem en Sild, og kaster det bort som en vil gaae igiennem. Tobak's-Froet maae, førend det flaaes, legges i en Lerrets-Pose i lunket Vand, hvor det ligger en Dag, og derefter henges bort en 3 a 4 Timer, at Vandet kan gaae derfra; man legger det i Sengehalmen under Dynen hvor man lægger; Froet eftersees Aften og Morgen, og skulde det blive for tørt, flaaes lidt lunket Vand derpaa i Posen, og omrøres med en Finger, hvilket continuerer Aften og Morgen indtil Froet begynder at udspire saa meget som en Knappenaals-Hoved er lang, da det maae flaaes, men mange iagttage ikke saa mange Omstændigheder; den 18 eller 20 April er Tiden at flaae Froet i Mistbænkene, man blander Froet med tør Sand, at det ikke flaaes foruevnt, man bedækker Froet med en Tomme tyk Løv af den sigtede Jord, derpaa skal man have Matter tilrede, sammentrufne af Rug Straae, jo længere Straae jo bedre, sammensyet en Finger tyk med Senlgarn, med disse Matter bedekkes overalt de til-

faaede Alst-Bænke og blive de liggende 48 Dage, hvorpaa eftersees om Planterne ere opkomne, siden legges Mattrerne ey over uden om Matten, og naar det er koldt Bøyr, naar Solen skinner maae de være borte. I tør Bøyr vandes Klokken 10 og Klokken 3, ellers kun om Aftenen, og det med en Band-Rande, jo mere de være til, jo mere Band skal Planterne have, endelig naar de har faaet 2 a 3 Blade og ere henved 3 Tommer høje, maae de optages til at plantes om, da de største tages først.

Den Jord man vil plante Tobak udi, har gemeenlig sidste Aar baaret Hvede, og plantes siden 2 a 3 Aar med Tobak, hvorpaa igien saaes Hvede. Reichart i sin Land- und Garten-Schatz 4de Deel pag. 127 siger, at Tobakken udtarer saaledes en Ager, at den bliver næsten uduelig til Korn-Frugter, dette modsiges altsaa her af Erfarenhed.

Jorden fældes for Vinter, til Foraaret giødes og pløyes den igien, samt derefter harves nogle Gange. Man giøder her med bare Røsmøg, men man giøderielden mere end det første Aar, og dog er det andet og tredie Aars Tobak i Almindelighed bedre. Naar nu den spæde Tobak skal omplantes, tages den op og legges smuk ordentlig i en Kuro, efter at Rødderne først ere vædede, og dækkes derpaa Kurven til med et Klæde for Solens Skuld; man kører Kurven fra Haven i Marken paa en Hiulbor, og en anden

gaaer bag efter med Spade. Naar de nu ere komne paa Algeren, graver Karlen Jorden tværs over Algeren i en Linie, men lader en Alen imellem hver Linie, hveranden Linie graver han efter Snoer, og hveranden efter Dyeshn, alt for fuldkommen at løsne Jorden, den anden Person, som er et Fruentimmer, ligger paa Knæ imellem de gravede Linier, havende sit Forklæde og Skjort bunden sammen og tilbage med en Snoer, paa det at hun en, ved at krybe frem, skal beskadige de Planter, som hun har allerede sat; hvor hun vil sette en Plante, smulner hun først Jorden med Hænderne, hun gjør derpaa et Hul med den højre Haand, og med den venstre tager en Plante af sit Forklæde og sætter derned, hvorpaa hun klapper Jorden omkring med den højre Haand. 2 a 3 Qvarteer Mellemrum lades imellem hver Plante i een og den samme Linie, og sædvanlig maae to Fruentimmer plante, naar een Mand graver. Skione nu denne Plantning er langsom og møjsommelig, har jeg dog ofte hørt den gaae syngende for sig. Plantningen skeer almindelig sidst i May, undertiden og før, man ventet derpaa Regn af Himmelen, bier den for længe, maae de Staffels Planteurer plante paa nye igien, som det skede 1764. En Uges Tid eller to derefter hakkes Jorden op for at udrydde Ukrudet imellem Planterne, dette skeer med en Jernhakke, hvoraf Bladet er dannet som et Hierte, 4 Dage derefter skal Planterne hyppes, det er,

P ,

Jorden

Jorden hobes op omkring dem med Haffken, dog en saa meget, som pleyer at skee med Hvidfaals-Planterne, ved denne Lejlighed udryddes Ukruset paa nye, og de underste Blade af Tobaks-Planten tages bort, dette igientages gierne engang hver 14 Dage, om man kan overkomme det. Ongefær sidst i Junij koppes Tobakken, det er: naar Hiertet i Planten lader sig tilshyne, og Planten ellers har 8 Blade, brækkes Hierte-Skuddet af, eller rettere nappes af med Fingrene, derved faaer Side-Bladene, som det kommer allene an paa, desmere Væxt siden, derefter voxer i Planterne imellem Stenglerne og de store Blade nogle Spruter eller mindre Blade, kaldet Gies-Blade, hvilke ligeledes med Fingrene skal afsnappes, dette skeer 2 Gange, og dette Arbejde kaldes at giese Tobak. Derimod de Planter, som skal staae til Troe, hvilke haves kun paa Tobaks-Plantagerne i Byen, lades gandske uvorte, saa at intet uden nogle af Side-Bladene tilsidst tages bort, paa det at Stenglen desmere maae voxer til at sætte Krone. De Tobaks-Planter, som en vil lykkes, rykker man gandske op, og i deres Sted sættes Raal, for at vinde Jorden.

§ 29.

Tobakkens Brækning maae gaae for sig saa snart de nederste Blade (Sand-Blade) blive gule, det er ongefær sidst i August eller først i September, og gaaer snart en heel Maaned bort dermed;

Bla-

Bladene brækkes af fra Toppen ned efter med
Hænderne, Sandbladene bliver hengende alle
liggende ved Stænglerne indtil videre; de de samme
kes for sig selv. Enhver Tobaks-Planke giver 2
naar den ene tager den anden med sig, 8 a 9 gode
Blade, Resten, som er mestindeels Stiesblader
bliver siddende, skont de ofte udgør lige saa stor
en Hob eller Volumen som de rene Blade. Beg
har intet Creatur feet og de uden Gætt; som
dog er vife synderlig Appetit der ved. Saa snart
Bladene ere afbrækkede, legges de i smaae Hobe
ved deres Stængler; og naar saaledes en Ager er
overfaren, bindes de strax sammen med Siv eller
det Glasse Rosenkrans, s. 9. og des i Bundter saa
store, at man tager dem under Armene, hvorefter
de læsses paa en Bogn og føres hjem. De
maa da ligge under Tag 24 Dime før end de
trækkes paa Snorer; men man legger ikke Bladene
op til Beggene for at de skal svæde ud, som
bruges paa andre Steder. Derpaa saa snart
stee kan (da Matten tages til Hjeld og andre gode
Benner tager Haand i med) trækkes Tobaksbladene
med en stor Naal paa Seglgarns Snore
hvor 5 Qvarter lang, bier dette Arbejde som
længe, brænder Tobakken for stærk an og bliver
mør, derefter hænges Tobakken under Taget ved
Snore-Enderne paa korte Pinde, som ere slagne
Lagterne, der skal den nu vindtørres, hvilket skal
des Rostning; til at befordre dette, ere mange
Duffhøller paa Taget; jo flere jo beder, disse for

meres ved at tage Tagstene gabe i Beyret hiff
 og her. Når Tobakken saaledes haver henge
 en Maaned Tid, kan den tages ned, den legges
 nu i Lav (pappes) men en far at dampe, som det
 sker andre Steder, men ser strax at bindes same
 med Bunder, da 16 til 18 Snorer gaar paa
 et Bundt, dog er det undertiden fornøden, at
 man pakker dem om igien, eller i det mindste los
 ner dem, at Raagheden fuldkommen kan dampe
 bort, i sær naar Luften er længe fugtig, Taagen
 gior her den største Skade; thi den trænger sig
 ind igiennem Lufthüderne, endelig legges Tobak
 ken hen til Glemme paa et tørt Sted 3 Bunder,
 eller Knipper højt den første Maaned og siden 5
 Knipper højt. Forst i December er gjerne den
 Tid da Tobakken saaledes henlægges, hvor den
 bliver liggende til Transport-Tiden eller Foraa
 ret kommer, imidlertid ser man dog Tid efter
 anden til den efter Fornødenhed. See ellers
 Bilaget Lit. D. angaaende den paabødne
 Raade i Tobakspantningen. Hvad Sandblat
 tene anbelanger, saa samles og trækkes de paa
 Gnøer for sig selv, samt medhandles som den
 øvrige Tobak. Kleingods kaldes den Tobak som
 er retet, baade Sandblade og Kleingods betales
 Luns med 3 Rdlr. Centneret, da derimod den ret
 gode Tobak betales med 4 Rdlr. Centneret; det
 er ellers at merke, at den anden Affnit eller Tobak
 af den Jord, som Aaret forher ogsaa var beplan
 tet med Tobak, er bedre end den tredje Affnit,

og den tredje bedre end den første. Om Tobaks
 Lens Transport see første Deel S. 53. og 57.

Saa snart Tobakkens Blade ere afbrykkede,
 kan dens Stilk nedpløyes, dog komme de fleste
 op igien ved Harven, og rodner ikke gandske for-
 end om 2 a 3 Aars Forløb; Tobakken kan man
 dog siige giøder Jorden hvor den vover, det første
 Aar efter Brækningen ved de forraadnede Blade
 og deres Saft, og de andre Aar ved de forraade-
 nede Stængler, ikke at tale om, at Jorden for-
 bedres ved det den løsnes af Tobakkens endnu vop-
 ende Rodder. Linnæus beretter, at man i Skaane
 har brugt Tobaksstilkene at brænde og derved af-
 faage Maden, men at Maden har smaget ilde
 deraf. Planteurerne her paa Stedet bruger dem
 og til det samme, men de finde ikke at Maden har
 faaet Smag derefter; det maae da uden Tvivl
 komme af det, at de dække Karret, saa at Røgen
 af Tobaksstilkene ey kommer dertil; nogle har
 her brugt dem at roge Sild med, da Sildene
 først maae have havt en Nattes Frost, og vædes
 de først til dette Brug. Fattige betiene sig af
 Asken deraf i Steden for Sæbe, og kan ingen
 Afke, efter deres Sigende, bedre dertil bruges.
 I Almindelighed holdes for her, at paa et Stykke
 Jord af en Tonde Udsæd kan avles 800 a 1000
 Pd. got Tobak. Dette kommer nogenledes
 overeens med det man avler andre Steder: saa-
 ledes er ved Nestved i Sælland paa et Stykke
 Jord af 14 Tonder Udsæd avlet ordinair 10000

Pd., det er 714 Pd. paa en Tønde Land, folgelig
 mindre, derimod er mig i Gottenborg i Søverrig
 bleyen berettet, at sammesteds var paa 56 $\frac{1}{2}$ Td.
 Land avlet 67356 Pd. Blade, det er 1193 Pd.
 paa en Td. Land, folgelig var her mere, saa Mid-
 del-Tallet bliver 900 Pd. ongefær paa en Tønde
 Land. Fridericia Tobaks-Plantage er Mode-
 ren for de andre her i Danmark; og de som ere
 anlagte i Siælland og andre Steder, ere dette
 Sted forbundne deri, at den rette Omgang med
 Tobakken i Henseende til Landets Clima er dem
 viist og lært af Fridericia Planteurer, og disse
 har igien lært af nogle og fyrrethve Lars Erfar-
 ring; thi det er ikke at tvivle paa, at de jo har
 maattet ændre en Deel af den Plantnings Maa-
 de de bragte først herind med sig fra Tndskland,
 som vores Clima en har villet antage. Vel ere
 de Reformerte de, som her exprofesso begive sig
 af med Tobaksplantning, dog plante andre og,
 hvilket er dem tilladt, naar de ere fattige og holde
 sig den paabudne Maade og Orden efterretlig.
 Bønderne heromkring plante undertiden Tobak
 for at forbedre deres Jord, og, efter Sigende,
 roge selv deres avlede Tobak uspundet blandet
 med den, som de kobe. Men med alt dette ere
 de Reformerte Planteurer i Fridericia de ordent-
 ligste og flittigste saavel i Tobaksplantning som i
 al anden Jorddyrkning, da mange af de andre
 komme enten bag efter eller i Utide med deres Ar-
 beyde, og passe kunns paa, at det kan gaae snar-
 fra

fra Haanden. De Planteurer, som en selv
 have Jord, lene Jorden paa den Raade, at
 Jordeperen, imod at laane Jorden og Losterum
 til Tobakkens Siemme same Bogn og Heste til
 at fiore den hjem og til Stranden, faaer den
 halve Deel af den avlede Tobaks Værdie. De
 ere rige Planteurer, som, foruden selv at eye deres
 Jorder de plante, holde et Par Heste paa Stald.
 Men i Almindelighed ere de saa rige, at de har
 deres nodtørstige Udkomme, et fornøyet Sind
 og mange Børn, som med Alderen letter dem
 deres Arbende. Men saa ubilligt som det var at
 misunde dem deres Lyksalighed, saa snart kan
 den giores til intet ved at sette for let Priis paa
 deres Arbende, som er i sig selv mopsommelig
 overalt kan man en nok opmuntre Tobaksavl-
 ingen, saasom en betydelig Green i de Steders
 Næring som enten en har synderlig Seylads,
 som Fridericia, Nestved &c. eller og som ligger
 langt fra Søen, som Viborg, Ringsted, Sla-
 gelse &c., at derved den Næring til deels kan er-
 stattes, som de i de Catholiske Tider havde af de
 Geistlige. Vor Clima er ikke derimod, kan de
 Svenske plante Tobak ved Gottensborg og i Fin-
 land, kan vi bedre giøre det her, og hvad de
 Svenske præstere ved Lund i Skaane, det præ-
 sterer man ved Fridericia i Jylland; saadan en
 Avlings Drift er en frugtbar Capital, og man
 maae heller tænke paa at bevare saadan en Skat,
 end jage efter andre i det Uvisse, og hvad kunde

Det hjælpe, om man vilde falde paa at plante
 Silleer af Morber, Træer, for at befordre Silke-
 Væven, imidlertid at Humle-Haverne ved Bøyle
 for det meste ere nedlagde, og Tobaks-Plantag-
 serne ved Fridericia staae færdige for at gaae under.

§. 30.

Der ere saa Steder i Riget, hvor der av-
 tes saa mange Patater, som her. Man seer de
 flest paa den Reformerte Mark, hvor de ud-
 giøre smaae Agre, her er 2 Slags, 1) De med
 hvide Blomster og hvidagtige runde Rodder,
 undertiden af en Røves Størrelse, de ere no-
 get sødse og vandagtige af Smag, men de ere
 de beste til at lave Stivelse af. 2) De med Bio-
 sette Blomster og aflange Rodder af samme Far-
 ve, mindre men længere end forrige, de smager
 bedre end forrige Slags, snart som Castanier.
 Begge Slags bære her undertiden grønne Bær
 af Størrelse som Kirsebær, hvilke aldrig moede-
 nes, til et Beviis, at Urten har sin Oprindelse
 fra et andet Klima, disse Bær ere ellers Tegn
 af Pataternes Frugtbarhed under Jorden. Man
 gjør her kort Proces med deres Plantning, og
 erer samme som følger: Man udvæger de mindste
 Patater til Plantning, og er det kuns i Rods-
 fald at man betiener sig af de store, de man da
 tierer i Skuffer, saa der kommer et Dyr paa
 hvert. Omkring først i Maj plantes de. 1765.
 Side 100. Det 8de. Maj. Jordru som det
 bræ

bruges, har sidste Aar enten baaret Hvede, Erter, Boghvede eller en anden Sæd, som ey hardeer Jorden, Vinteren tilforn er Jorden bleven sællet, for Resten ey harvet, den giodes ikke, med mindre den trænger høylig dertil: naacder nu skal plantes, gaaer Ploymanden foran og med Ploven aabner en breed Fure, en anden følger tæt efter og legger en Patate efter den anden i Furen i ja vel $1\frac{1}{2}$ Alen imellem hver, den næste Fure, som Ploven gior, bedækker den med Patater besatte Fure, i den tredie Fure legger man igien Patater, ligesom i den forste, som igien den fierde Fure bedækker, i den femte Fure legges atter Patater, og saaledes bliver man ved, endelig harves Jorden meget vel over.

Bed St. Hansdags Tider hypper man omkring dem ligesom omkring Raal, da man med Fornøielse siden faaer at see, at de Patater, som man i Begyndelsen havde tænkt at være satte alt for langt fra hverandre, nu brede sig saaledes ud, at de skiu'le den hele Jord med Grønt, nogle hyppe dem ikke engang. Man lader dem blive saa længe i Jorden, som man tør for Frosten; thi de vinde derved i Størrelse, men kommer haard Frost i det samme, blive de gandske fordervede. 1765 tog man dem op den 4 October: ved at rode omkring i Jorden efter Pataterne, bliver Jorden saa bearbendet, at Plov og Harve deri ey giorde nær saa god Tieneste. Om Vinteren giemmes de i Kielderne i Sand. 1765 giorde

giorde jeg følgende Jagttagelse af hvor meget et Stykke Jord kan give af sig her, naar den er plantet med Patater.

Jorden indeholdte 240 □ Allen, bestod af leret Jord, men forbedret ved sædvanlig Agerdyrkning, den bar 1763 Tobak og 1764 Hvede. 1765 blev den beplantet med 1 Sk. af de smaae røde Patater, gav igien 5½ Skp. Patater, det er 22 Fold. En Buxk havde ofte 10 a 16 Patater ved Roden. Nu er 240 □ Allen næsten $\frac{1}{8}$ af en Tonde Land eller $\frac{1}{3}$ af en Skp. Land, havde man da i Folge heraf 38 Skiepper Patater af 1 Skp. Land. Den nyeste Priis paa Patater er her 12 Sk. Skp., bliver det næsten 5 Rdlr. en Skieppe Land og 40 Rdlr. at en Tonde Land besat med Patater kan give af sig, hvilken Fordeel er al Vre værd. cf. S. 17. Hr. Provost Lyders beretter i hans Skrift om Ager-Academiets Orden og Tilvæxt Litt. S. at han har avlet 10 Tonder Patater paa een Skieppe Land, men han har og brugt en saa meget desto større Umage udi alle Ting, og paa den Maade har man overordentlige Exempler endog i Sverrig (see de Svenske Handlingers 9de Tome) og i Norge, som jeg har selv seet. Men jeg vil gaae det extraordinaire baade af Arbejde og Indtægt forbi, og Pataters Plantning er efter det ovenansførte af kiendelig Nytte nok. Det er den Plantneur som har avlet 12 Tonder Patater, de fleste spise de selv, de øvrige enten sælge de eller fede

Sviin

Svin med, til Brød, Stivelse eller anden Brug bruger endnu ingen dem her; deres øvrige Brug og Nytte har kommet Bønderne i Naboelauget til at plante dem ogsaa.

§. 31.

Kap-Saat er tilforn dyrket her langs uden for Graverne paa Contrascarperne, altsaa paa en Jord, som er mere tør end gemeenlig udfordres til den Sød, ikke desmindre har den voret der meget hyppig, saa man efter 1 Fierdingkar skal endog have avlet 12 Tønder, siden Olie-Møllen standsede, blev samme Avl nedlagt, men atter siden Møllen igien kommer i Stand, foretages igien. Man holder for, at Byen feyler Gjøde til Kap-Saaten, hvilket foruden at Straaet duer ey til Creaturene, vilde gjøre sammes Avl mindre fordeelagtig, men derimod er at erindre, at man ey kunde klage over Mangel paa Gjødning, naar man brugte Mergel, samt ved Blandningen formeerte Gjødningen uden at forværre den, Hvede-Sæden har got af det Jorden først har baaret Kap-Saat, i sær naar Jorden er for geil, og Kap-Saat voxer got efter Hveden igien; hvad Straaets Uduelighed til Foer angaaer, da erstattes samme ved den Nytte som de udpersede Rager af Frøet kan give ved det man kommer varm Vand paa dem, som deraf faaer en Melagtig Substans, og tiener derover til en god Drif for det spæde Qvæg.

Det var værd at prøve, hvad Lykke man havde i at dyrke den Chinesiske Kap-Saat, da den voxer og trives vel i Sverrig, som Omgangen dermed vises i de Svenske Handlinger 1764 fjerde Qvartal: den er federe end den ordinaire Kap-Saat, og dens Olie skal endog tiene til Maden. Eigeledes stod til at forsøge, om den ordinaire Kap-Saat som saacs i Julio, skyder igien frem strax efter Vinteren, og om den, som afficiæres i Junio, giver nye Side-Stud om Efterhøsten; skeer begge Delene, som det skeer i Engelland, har man strax for og efter Vinteren (Eider, da frisk Grønt savnes) det friskeste grøne Foder som Faar og andre delicate Creaturer vil æde.

Humle seer man sædvanlig ikke uden paa Gærdene, hvilken de fleste holder for lige saa god som den, der voxer op med Stænger. Humle-Avlingen vilde maaskee distrahere fra andet Arbejde, men det er at undre, at Humle-Avlingen tager saa stærk af paa andre Steder, hvor den i gamle Dage, da man skrev mindre og udrettede mere, udgjorde et stort Nærings-Middel, saaledes ere Navnene kunns tilbage af de fleste Humle-Haver ved Beyle og Eolding, og saaledes viser den Grund-Tegning af Beyle Bye, som er i Resenii Atlas en heel Rad af Humle-Haver, som nu ey ere til. To Ting hindre Humle-Avlingen i Jyskland, den ene er Bindenes Streifen paa de Steder som ey har Eye af Bierge og Skove; thi

Baars

Naar Binden bestadiger Dynnene, og Sommers Binden Rodderne. For at hindre at Humle Stængerne ey skal give efter for Binden, har jeg her seet Toppene af Stængerne hæstede til horisontalliggende Stænger og det Korsviis, hvilket syntes mig meget nyttig. Den anden Hindrer for Humle-Avlingen er Mangel af suffisante Stænger. Merkværdigt er det hvad Bichmanhausen i hans oeconomische Allerley skriver pag. 99 til 107, nemlig, at man kan lede Humle-Rankerne saaledes omkring smaae Stænger, at de gaae baade ned og op, uden derfor at tabe af deres Godhed og Frugtbarhed, holder det Stik, saa kan Humle gierne plantes paa de Steder, hvor der er Mangel paa sædvanlige Humle-Stænger og hvor der ey er Ene for Bindene.

Blant Planter som recommanderes at plante paa Riobstæd-Jorder, er Safran en af de merkværdigste, jeg har seet den her i Haverne, uden at nogen kiendte den. At Safran kan vore i Danmark, er der ingen Tvivl paa, men at den virkelig sammesteds tilforn er dyrket i den Mængde, at man har gjort et Nærings-Middel deraf, det er vel kunns saa som veed, og dermed har det sig saaledes: Hr. Berendtsen, en habil Gartner, anlagde for en 30 Aar siden en sinuø Have paa venstre Haand saa snart man kommer ud af Riobenhavns Bester-Port, som jeg eyer Grund-Tegningen af, samme var af ham beplantet med de rareste Frugt-Træer, men nu gandske forfalder

fra det den var, da jeg kiendte den; samme Mand var saa curieus, at han ved en Persons Hielp, som var fra de sydlige Lande, hvor Safran avles, plantede Safran, saa got og i saadan Mængde, at han havde en Afsæk derpaa, der var lige saa stor som fordeelagtig, han døde og hans Haands langer Døde, og dermed laae hele Safran-Plantagen. Imidlertid har jeg siden kommet over en heel Pose fuld af bemeldte Safran iblant andre Have-Sager, som Løvninger af samme Avl.

Her i Eanen har een prøvet engang at avle Majs eller Tyrkisk Hvede. 1762 udspirede af en Majs-Korn 5 a 7 Hoved-Ar, hver Ar paa 180 a 240 Korn, det er 14 a 1500 Korn af hver, som var plantet, og af 60 Korn Udsæd er avlet over en Skieppe.

§. 23.

Kaal og Roer ere her Mark-Frugter saavel som Patater, men Roerne er det ikke i den Grad, at man her som i Engelland enten skulde giøre dem til Overdrev for Creatureerne eller blot saae dem for at giøde Jorden med dem. De Botsfeldske Roer ere bragte herind ved de Reformerte, de ere i god Credit, de saaes ikke førend St. Hansdag, af Frygt for Jordlopperne, undertiden harvet man dem ned, ellers graver man Jorden for dem, og hakker den efter at den er besaaet, med en Risve, man bryder sig ikke om at lugge dem, saa man ey seer til dem førend de skal tages op, som skeer

fler 14 Dage, og længer efter Michaelis; thi de staae længst i Jorden af alle Jord-Frugter: de maae graves op, thi de sidde saa faste i Jorden, at man ey kan rykke dem op, sædvanligen ere de saa store, at to giøre et Pund, og gielder Skiepen deraf 24 Sk.

Den sædvanligste Raal er den blaae krusede med høn Stok, dernæst den grønne krusede: det første Slags er best til at giemmes ud paa Vinteren. De plantes paa frie Mark, deels paa Jord-Plæter ved Bøene og paa Ager-Enderne, som ellers ey nyttes, deels og paa brede Ager-Rene, deels iblant Tobakken, hvor den sidste er gaaet ud, og den Raal er da frie for Orme, endelig plantes Raalen og paa heel Ager som paa Amager. Paa alle disse Steder voxer Raalen vel ey til nogen Størrelse, men des delicatere er den, og overgaaer den deri den, som plantes i Haverne, hvor Gøden vel giør Raalen større, men tillige mindre sund og velsmagende. Om Vinteren sætter man ey Raalen sammen som ellers brugeligt er, af Aarsag, den da snart kan raadne. Naar Hvidkaal skal hyppes, legger man dem først noget paa Siden, derved skal Høvederne bedre skyde sig.

Blom-Raal-Froe saaes i Kasser som staae paa Væle, at ikke Jordlopperne skal anfælde dem, og ved St. Hansdags Tid plantes de om. Raal-Rabbi over og under Jorden sees og paa Refor-meert Mark, de sidste ere bedre at lave Brød til

af end Patater, efter de nyeste Deconomisters Erfaringer. Gule-Rodder saae man sildig, før at have de beste til Vinter, og Pastinacker lader man staae i Jorden Vinteren over, hvorved de blive meger store. Som en Merkværdighed maae jeg anføre dette, at en Gule-Rod vorte her engang igiennem et Hul i en Steen, som neppe var af en Synaats Bide, saaledes, at den ene halve Deel af Roden var paa den ene, og den anden halve Deel paa den anden Side af Steenen. Asparges ligge ikke her i ophøvede men flade Beder, før Vinteren affiæres Stilkene og legges over Bederne med Giøde oven paa. Erter stængles undertiden foruden med de vertical staaende Kæppe ogsaa med horizontale, som Krydsviis saaledes gaae imellem de andre, at de udgiøre en Stilladse til god Modstand for Binden. Florere-Bonner (*Phascolis Indicus*) saaes først efter St. Hansdag, da de slet ingen Kuld kan taale. Her er kun en Mand som ret gjør Profession af Gartneriet, og hans Debit er dog en stor; thi ligesaa vel man kan sige: lige saa mange Mennecker, lige saa mange Doctore, saavel kan man og sige om Indvaanerne her: ligesaa mange Bæsfiddende, lige saa mange Gartnerere.

§. 33.

Uf Frugt-Træer ere her alle Slags, men mest af Eble-Træer og det gode gamle Træer; dette sidste skal komme af det, at Zoderne giøre sig

sig en Sambittighed af at omhugge noget Frugt-
Træe, men overalt er det en god Gartner-Maxi-
me. I Landsbyerne her omkring, s. Ex. Jæ-
skov, Frelde, Gaarslev &c. gjøre Bønderne sig
god Fordeel af deres Frugt-Haver, de formeere
deres Træer allene ved Oculnering, som de kalde at
akelere, der er mangen en, som tager 20 Rd. om
Aaret af sin Frugt-Have. Podning bruges ikke
meget; thi podde Træer skal staae Fare for
Brand. Man planter Træerne om her om Baa-
ren, men sjelden om Esterhøsten, hvortil man
angiver den Aarsag, at Jorden om Baaren ved
Foranderligheden af Væde og Tørke bliver sat i
en Giæring, som gjør det lettere for de smaae
Rod-Trævler at aabne sig nye Ben, da den be-
standige Kulde og Suatighed om Esterhøsten gjør
Jorden for stiv. Det har hændet sig, at store
Frugt-Træer ere blevne klovede ad midt igennem
Stammen i en stærk Storm, saa at den halve
Deel laae bøyet til Jorden, hver Deel har dog
siden voxet ja baaret mere Frugt end forhen.
Et Mispel-Træe af en halv Alens Tykkelse blev
engang brækket tværs over af Binden, Eieren
hug det af 3 Alen fra Roden, belagde Hugget
med en Blanding af Leer og Kvæmøg, det har
siden skudt store Grene som bære megen Frugt.
Ofte falde Frugt af Træerne for Tiden; man
holder for her, at det kommer af Tørke, og
er Banding det beste Middel derimod. Brand
paa Træer har jeg ey merket her uden paa nogle

Vile og Riisværter som vore ved Graverne Nør-
 den for Byen, samme viiste sig engang derfor Des-
 stærkere; thi bemeldte Gæværter bleve paa en
 Gang midt om Sommeren saa sorte baade
 paa Stilke og Blade, som om de havde været
 overstrøede med Røynøg, Bladene vare derhos
 sammenkrumpne og ligesom forbrændte, nogle
 Dage derpaa indfandt sig utallige Bladlus
 (Aphides) overalt paa dem, om hvilke see §. 13.
 Det de nyeste Engellske Naturkyndige skrive, at
 Brand kommer af udissiperte Dunster, stadfæstes
 ved bemeldte Erfaring; thi i Graverne, som for-
 medelst de udgaacende høye Bolværker ey tillade
 Luften at stryge ret igiennem, kan ikke andet end
 samles raae Dunster, de der ved Solens Hede
 ligesom med eet antændes og forarsage den saa-
 kaldte Brand. Af usædvanligt hos Frugt-Træer
 er det at merke, at 1766 skød mange Træer
 Blomster paa nye, efter at de forrige allerede
 havde sat sig til Frugt, det skede omrent midt i
 Julio. Foruden det at et frugtbar Aar viser sig
 og paa Frugt-Træerne, er det at erindre, at de
 fleste Træer gierne kun hvert andet Aar giver
 noget anseeligt af sig. Saaledes gav et vist
 Æble-Træ 1763. 4 Tønder Æbler, 1764 neppe
 20 Æble, 1765 næsten 15 og en halv Tønde,
 1766. 3 Tønder. Skiont ellers 1766 var et
 frugtbar Aar for Græs og Korn, saa var den
 det dog ikke for Frugt-Træer, i sær Æbler og
 Bærer. Af Blommer derimod vare der mange.
 Maas

Maaskee Frugtbarheden af særdeles Aarsag viiste sig mere paa Blomster og Blade end paa Frugterne, men naar man end havde opdaget den Aarsag, kunde man vel ey giøre Rede for det at selv samme Aar en Deel Æble-Træer, helst unge, bare overflødig, som Aaret forhen bar kunns gandske lidet, dog maaskee hvert Træe har sin betynderlige Periodiske Til- og Aftagelse i Frugtbarhed.

Et Æble, vopet i Frue Obristinde Brinkes Have, blev vopet engang og besandtes af 2 Pd. Bægt.

Krigs-Frugt kaldes i Almindelighed de store Æble af halv syrlig Smag og affættes stærk til Norre-Zylland: efter dem komme Vinter-Cavillerne, i Mængde, saa og Log-Æblene, disse sidstes Pris var erer imellem 1 og 2 Mk. Gode Æble haves i Mængde paa Billeshauge. Citron-Æbler og Cantor-Æbler ere rare, foruden nogle andre, som man lader sig smage vel, uden at give dem Navn, i sær er et Slags meget gode, der ere som et Middelslags imellem Log- og Borstorfer-Æble, men de her vopende Borstorfer-Æble komme ey imod de Udenlandste: I fristaende Espaliers, haves Passe pomme rouges, Nonne-Titer, Sommer-Caviller, Engelste Pipins og Renetter. Hr. Hollard, som har været saa god at meddeele mig en og anden af sine Erfaringer, har forsikkert mig, at han engang fik Renette-Poder fra Frankerige, der siden meget

get vel har conserveret sig i deres Afkom, aller-
 eneste at Røttetterne med Tiden have mistet deres
 Graaehed. Af Væxer er her ikke den Overflø-
 dighed, som vel flere Sorter, men man kan
 ikke rette sig efter de Navne man her giver dem,
 da man nævner quid pro quo. Man har her
 Sommer- og Vinter-Chretiens, men foruden
 dem ere der og andre, som man kalder Bons-
 Chretiens, de man her kalder Keyserinder ere det
 ikke, som man har her og virkelige Keyserinde-
 Væxer: mange kaldes her Poire de gris, hvilket
 er et uret Navn, og skal være Beure de gris,
 det er en sildig moeden, men meget god Væxer:
 de første Væxer ere de smaae Sommer-Væxer
 (les sept en gueule) og Sukker-Væxerne, men i
 Almindelighed durr Sommer-Væxerne ikke me-
 get, men Vinter-Væxerne ere desbedre i Forhold
 med de sydligere Landes Væxer, iblant de rarere
 findes her, la virguleuse, Cuille Madame og oig-
 non musqué. Hr. Hollard har fra Hamborg
 men i sær fra Erlangen ved Nyrnberg faaet sig til-
 stiftet en god Deel fremmede Sorter, af hvilke
 de fleste ved forsigtig Omgang og god Exposition
 sær vel har reuseret. Nogle af vore egne har
 han befundet af særdeles gode og en noksom be-
 kiendte Egenheder; saaledes blev ham af en Bæ-
 get foræret nogle Væxer, der først besandtes efter
 Juut at faae deres Smag som var herlig, og
 kunde de glemmes til Pinke-Dag, des Aarsag
 begierde han nogle Poder af samme Træ, men
 Bage

Bageren lod vide, at han havde allerede sældet et Træ, hvis Frugter han ey kunde blive Klog paa. Af alle Træ-Frugter, her avles, er ingen bedre end Bergamotterne, helst Vinter-Bergamotterne, hvilke overgaae de udenlandske. Det var ellers ikke en liden Fordeel, om her midt i Landet blev anlagt en almindelig Træ-Skole, baade af indenlandske og udenlandske Frugt-Træer, som kundeournere hele Landet med Røder og Stammer: der er dog enten paa en eller anden Maade Hazard ved fremmede Træers Forfkrivning, og kunde man heri imitere den smukke Anstalt af det Slags som for nogle Aar siden er oprettet i Durlach.

Af Æble- og Nælde-Bæres-Træer haves nogle, paa hvis Frugter ofte prænumereres andre Steder fra. De lange Svedske-Blommer haves her i Overflødighed, men de moednes langsom, 1765 bleve de ikke ret moedne. De sorte Norbæres-Træer give altid moedne Bær, naar de kunns maae nyde Solen: ægte Castanie-Træer vore got og sætte Frugt, men samme moednes sielden: paa Hindsgavl og Fennoe, en Mill Synden herfra, haves disse Træer i temmelig Mængde, man forsikkrede mig og sammesteds, at man betiente sig af Frugten, men jeg tvivler paa at der dues noget de fleste Aar. I en Have har jeg seet et stort fristaaende Apricos-Træ, og et ligesaadan Persil-Træ, men de bare ingen Frugt. Kirsebæres-Træerne formeres her

her ved Affugning, Hund-Kirsebærerne legger man sig meest efter; for at jage Fuglene fra dem, har jeg seet en hænge en paa Pap afinalet og udfaaeret Høg i en Traad over i Træet, hvilket havde god Virkning. Den største Frugthave, som her er i Nærheden, er paa Billes-Hauge, og var der et Ensthuus som svarede til Haven, burde det kaldes Pomonæ Tempel.

§. 34.

Den smukkeste Ensthave i Byen er, Hr. Cancellie Raad Hvalsoes, i henseende til dens Varieteter, den har behaget mig som en større Elskere af det artige end af det prægtige. Haven synes virkelig en Fierdendeel større end den er, thi en indgaaende Vinkel (angle rentrant), tager den fjerde Deel bort, paa den ene Side er den bedækket med Røde-Træer, og inden herfor igien med Stikkelsbær og andre Klis-Bærter, paa den anden Side er en Hesselhekke og herinden for er en liden Træ-Skole, man tænker da at der er en stor Bosquet inden for, siden man seer en anden end Træer og Grønt. Blomster-Kabatterne ere i Midten besatte med smaae Espaliers, og Græsgangene ere besaaede med Klevet. Disse Træer har den Ære, at have deres Stammer omgivne med en Cirkel af Jordbær Buske, omkring dem falder Spadseregang, og samme er indhægnat med en Hække. Afrrart Blomster-Bær har her været gule Negliker og blaae

blaae Tulipaner: her findes en artig Façon af Urte-Potte af Sandsteen, som kunde passe sig til at staae paa et Postement: til en Zirat i Vindverne lader man Nasturtium Indicum løbe op omkring et lidet Espaliers i en Urte-Potte, og giver samme baade en smuk Skogge og en stor Zär. Jeg faldt engang paa at opelske Floreer-Bonier paa samme Maade, men jeg skar Hierte-Skuddene af, at de en skulde følge deres naturlige Drift strax at gaae i Høyden, de skød da fra Siden, jeg beskar Side-Skuddene som igien gave nye Side-Skud, og saaledes fik jeg dem til at holde sig smuk lave, da de ikke mindre gave overflødige Blade og Blomster: Orangeriet ere her ikke, den nærmeste skal være paa Hindsgavl, imidlertid har jeg seet et Lysthuus som i Rods-fald kunde tillige afgive et Drivehuus; thi i det ene Hjørne var en forhøyet opmuret Plads, hvor Træer kunde sættes enten i Casser eller i Jord, der under var et muret Rør, hvor Bærmen kunde have sin Gang, fra et ey langt derfra værende Fyr-Sted, som tillige kunde tiene til Cæmin for Bærelset, hvorudat havdes Udsigt baade til Gaard og til Have. Man bruger foruden andre, ogsaa det saa kaldte Corende-Træ, Ribes alpinum til Hække i Haverne, ligesaa Liguster, der længe beholder sin Grønhed; der blev en endnu bedre Hække af Tidsel-Tornen, Ilex aquifolium, see S. 8. men den vil ey forplantes uden af Bærene, og saaledes har man paa Grundet

ved

ved Bøyle faaet den smukkeste Hække af de Bær
 man har samlet i Trede Skov, det varede længe
 til den kom til nogen Højde, Bærene vil neppe
 nok komme det første Aar op af Jorden, med
 mindre man lader dem ligge en Maanedes Tid
 først i Klid, som man bestandig holder fugtig,
 hvilket er den berømte Newtons Invention efter
 Bradleys Beretning. Jeg har siden hørt i
 Sielland af en erfaren Gartner, at man kan
 forplante dem med Top og Rod, men Maaden
 kunde jeg ey faae at vide, jeg har ellers for
 søgt det med den nyeste Forsigtighed, men fors-
 gieves. Dette Steds Huusholdning i Planter-
 Riget, slutter jeg med følgende Anmerkning:
 1763 saae man Granfrøe i Leer-Jord, tæt
 under et høyt Plankværk hvor Osten-Sool ey kom.
 1764 havde de skudt Planter af $\frac{1}{2}$ Qvarteers
 Højde, jeg rogte dem derpaa med den Lykke,
 at de 1765 skød Kroner et Qvarteer højere end
 sidste Aar, og 1766 sadte de 2 Kroner over
 hverandre, da de ellers ey plene at skyde mere
 end et. Skiont Gran-Træer holdes for vanskelige
 at flytte, ere der dog nogle flyttede 3 gange om-
 fring i adskillige Jordarter uden Hinder i Borten,
 de vare da om trent $\frac{1}{2}$ Alen høje, ikkuns et gif
 ud af dem, mueligt ved det at Mødding-Band
 gif over Grunden, hvor den stod. Derimod
 er et fat her af bedre i bedre Jord og vel rogtet,
 men er dog gaaet ud, saa underlig teer sig Gran-
 træet i Dannemark paa de fleste Steder jeg har
 været,

været, saaledes har man paa Fredensborg forgie-
 ves søgt at faae Gran-Træer, de der dog
 vore saa frødig ved Friderichsberg. 1765,
 sidst i Junio flyttede man her en stor og gammel
 Vin-Ranke efter at man havde saaledes beskaa-
 ret den baade paa Rod og Top, at neppe en
 6te Deel var tilbage, den kom til at staae i Mid-
 dags Solen, der var ikke Liv i den; den første
 Maaned, men i Enden af Augusto stod den dog
 igien meest bedækt med Blade.

§. 35.

Hestene ere her ent:n meget maadelige, de
 der bruges til Rolle-Veste, eller meget gode, hvilke
 deels holdes til let Arbejde og Stats, eller ere
 Rytterheste, de komme, for det meste, fra Eg-
 nene omkring Liimfjorden, hvorfor og nogle
 her leve tildeels af Heste-Handel; heromkring
 faaer en Bonde to Rdlr. om Maaneden for at
 foere en Rytterhest om Vinteren, da den faaer
 Rug og Havre-Hakkelse, men ingen Havre.
 Ellers holdes de fleste Byens Heste hele Som-
 meren paa Stalden, hvor dem gives grønt Foder
 af Græs, Vikker og Klover. Foruden at Fæet
 vogtes paa Fælleden, seer man og enkelte Koer
 at staae i Tyre paa de Græs-Pletter, som findes
 langs med Gaderne, hvilke i alt nu ere levede bort
 for 16 Rdlr. aarlig Afgift, den Levende tager
 igien to Rdlr. for hver Koe, for hvilket han igien
 maae holde een der skal flytte Koerne. Boen
 holder ellers paa Fællederne henved 100 Stykker
 Rior,

Risør, og saaer Hyrden for hvert at vogte 24 Skilling om Aaret. De vogtes saaledes ofte indtil Mortens-Dag, før de tages hjem. Tre Potter Melk er det sædvanligste en Koe giver i de første Maaneder efter Kalvingen, og ere der de der kobe saaledes en Koe, at de lade Erfaringen gaae for en Deel af Betalningen. I en vis Huusholdning fik man et Aar fra Paaske til Allehelgensdag af otte Risør, 8 Eyd. og 4 Pd. Smør, og desuden 6 Rdlr. af Melken. Det er ellers at undre, hvorledes man ey ved den mavre Græsgang, der er paa Fællederne, har brugt den i Tydskland paa mange Steder brugelige Maade, at foere Qvæget paa Stalden med Klover, Vikker, Koer ic., og andre Havesager. Stude holdes ey uden det maatte skee af dem, der har paa de Kongelige Auctioner kobe Jordegods. Qvæg-Sygen har grasseret her ligesaavel som paa de fleste Steder i Landet, men det er særdeles, at i dette og forrige Aar, da Qvæg-Sygen længe har været her i Jylland paa en Mil nær, er den ey merket her, imidlertid har nogle til Præservation givet deres Qvæg en Blanding af Qvægets Blod og Salt, saa og Terpentin udi Ol. Af Blod-Alt døde en Deel Køer her 1766. Maaskee visse Urter var Aarsag dersil, som i dette Aar vorte frodigere end ellers.

Af Faar haves til det Tydske Sogn 140 og til det Danske 120 Stykker: til hver Sogns Folk holdes en Hyrde, som saaer 12 Skilling for Styk:

Stykket at vogte, de malkes en, som det dog skeer heromkring i Nærheden, de klippes ved St. Hansdag og Mikkelsdag, og er Ulden sidste gang best. Endeel ere hornede, men en saa gode, som de andre. De gaae endog ude om Vinteren, med mindre Sne eller stærk Frost gjør deri Hinder, men de drives altid hjem om Aftenen, endog hver Sommer-Nat ere de hjemme i Byen, Høe og Halm er deres Vinter-Rost, holdes ellers temmelig haardt. Sviin falde ikke saa store her, som Nord i Jylland, dog kan een gielde 6 Rdlr. man sparer en for dem af Erter og Bikker foruden Mast, men om Sommeren kan de kun lidet sørge for sig selv, da de en komme ud. Sias holdes her ikke, og Bier kan en vel holdes i Fred for Tøve, nogle Reformeerte have deres Biekuher i Huset om Vinteren, og sælge Honningens til Foraaret.

§. 36.

I Henseende til Fiskeriet, da haves her i Byen vel nogle smaae Parker s. E. ved Sprøngt-huset, som er 20 Allen lang og 15 bred, og har kostet henved 12 Rdlr. at anlegge, men de kan en kaldes uden Sette-Parker for nogle saa Retter Fisk. Besten for Byen imellem Bolværkerne 2 og 3 (see Kortet), er der en bedre Park, hvis Tillob haves fra et Kildevæld i Marken, og Aflob er til Graverne. I Graverne selv kunde være ligesaa mange Fiske-Parker, som der

er Bolværket, anseet at der mestendeels allerede ere Dæmninger over Graverne imellem hver Bolværk, og der virkelig er got Tillob og Aflob overalt: baade for at forstriffe Vandet og for at lade Graverne Skjæveviis udløbe, naar det gøres nodig, men man betiener sig ey deraf saaledes som Isee kunde; thi jeg troer ey at nogen ret Orden holdes enten med Fiskene eller Fiskeriet herudi, saa at s. E. een og den samme Dam er paa engang baade Yngle-Dam, Strække-Dam og Sætte-Dam: de Træer, som for gave Fiskene Skjgge i Heden, ere nu borte; om Vinteren vækkes for Fiskene, da man sætter Halm-Bisser i Hullerne, som ere giorte paa Jisen, og er det artig at see, hvorledes Fiskene ligesom kappes om at faae Luft, Hunde-Stegler, Aborre og Giedder ere de første, som søge Luft, saa Karudserne, men Karperne tilsidst, da det snart er forsildig at vække. Vel findes der Aal og Krebs i Graverne, men ingen af dem trives der ret-Raffen. Østers ere ikke her omkring, og det nærmeste Sted de faaes fra er Hoyer, da 100 betales her med 4 Mark.

Giedder fanges meest ved Treide og det med Kroge, de paa 4 Pund ere ikke usædvanlige. Ved Treide falder og mange Orreder, de faaes ved at lystre, det er, man gjør Tid paa en Jern-Riste om Sommer-Nætterne, da Orrederne søge Lyset, og man hugger dem med et Jern, saa snart man kan naae dem.

Silden holder sig meest op ved Striv, den fiskes her allene med Baad og det best i Næe, men formedelst Strommens Heflighed kan Silde-Garn en altid bruges endog nær ved Landet, og langt ude fra Landet kan Dybet en naaes. Olen af Silden koster 12 à 14 Stilling.

De Aal her faaes omkring i Beltet ere store sædvanlig paa 3 Pund, de faaes i Kuser, som ere opstillede ved Enden af Riisgierder som gaaer ud i Stranden, af saadanne Aalegaarde seer man 17 langs med Stranden i Erijsøe-Bugt til Kastels-Odden, en Aale-Kuse kommer paa 10 Rdlr. og varer to Aar uden Reparation; for at bruge den, lønnes af den som er Participant uden selv at være Fisker, en Karl udi Fiske-Tiden, som derfor faaer 2 Rdlr. og 2 Lispund Aal. Magistratens Rettighed derved sees af den 1ste Deel. Aale-Fiskeriet gaaer for sig ved Mikkels-Dag og fortsættes til Mortensdag, undertiden længere. Mikkels-Næe er den beste, især er det vel om Vinden blæser ud til Havet og Bepret er mørk: Aalene stryge i store Flokke, og retter deres Gang sig gierne efter Strommen. I de sidste Aar har dette Fiskerie en givet meget af sig, Aarsagen skal være, at Moderet ved Stranden er groet til, hvorhen Aalene tilforn søgte. I October 1765 kostede 1 Lispund Aal her halv tredie Mark, men for 20 Aar siden skal de neppe have kostet halv saa meget.

Skiong Marsviins-Jagten drives ved Middeldsart, made jeg dog, siden den høves saa nær, erindre lidet derom. Bemeldte Jagt foranstattes af den eller de i Middeldsart, som har forpagtet den af Kongen for 80 à 90 Rdlr. aarlig, den begynder strax efter Mikkelsdag og forsettes til alle Helgens-Dag eller til Frosten begynder, henved 30 Baade bruges dertil, som have Baade i mellem sig, hem de trække saaledes, at de begynde fra et aabent Sted i Beltet og trække mere og mere sammen hen imod tvende Doder, imellem hvilke og Baadernes Marsviine tilfodst indfribes som i en Tragt, imidlertid slaer man bestandig i Bandet med en Stang fra hver Baad, og endelig trækker man dem op paa Stranden i bemeldte Bugt, da man slaer dem ihjel med Prygler. Man begynder kedvanlig deels ved Middeldsart deels ved Steensderup og Bugten som Beltet gjør ved Sambork, i Spen er den beqvemste, hvori Marsviinen kan indspærres. Man jager dem først med de smaae Garn, men man tager dem siden med stor Baad: Denne Jagt i Bandet kan altsaa lignedes med Slap-Jagt paa Landet eller rettere med Bildsviins-Jagten. Et Marsviin vejer ofte 12 Lidspund, Interessenterne, som ere privilegerede i deres Forpagtning, gjøre sig stikkelige Fordele af Tranen og mange Fattige spise Kødets. I er omkring et god Lejlighed til Fugle-Fangst, dog skydes der flere end der fanges, saa som Agerhøns. Spurter og Stærter, er mig sagt at faaes paa følgende

gende Maader : Spurrer paa den Maade, at man om Natten holder en tændt Lygte; hvorpaa kunns dens ene Side er aaben, saaledes, at Skinnet deraf falder paa en hvid Bæg, man jager derpaa Spurrerne ud af deres Smut-Huller under Tagene, hvilke da flyve med fuld Drift imod den hvide skinnende Bæg, ved hvilket Stod de blive halv Sandsesløse, da man strax er tilrede med et lidet Garn udspilet paa en Siord, som man slaaer over dem. Stærer skal faaes heromkring i Dalene paa den Maade, at man Afrenen tilforn skyder nogle Biiber, dem man siden stiller op i Dalen, hvor Stærerne gierne ere i Selskab med Biiberne og ey flyve op forend disse sidste flyve op først, ved det nu de opstillede døde Biiber ey give dem nogen Signal, lader de Folk komme sig temmelig nær, saa man enten kan fange eller i det mindste skyde dem.

Hvorledes det har sig med Jagten paa Byens Enemærker, veed jeg ikke for nærværende Tid. Af det der 1765 blev budde 30 Rdlr. aarlig for Jagt-Rettigheden i Brilbye-Sogn, kan ongefær sees dens Bigtighed heromkring, skiont der 1765 indfandt sig saa mange Karpe Skyttere; herved falder det Spørgsmaal, om det i en Stat er raadeligt at give particulaire Jagt-Rettighed paa en heel Riobsted-Mark; hvilket jeg holder for bør besvares saavel af Sædelærens og Huusholdningens, som af Lovkyndighedens Grunde.

§. 37.

Jeg vil herpaa Fortelig berette, hvad Brug man her gjør af Stedets Jord- og Steen-Arter. De største Stene har Egnens hedenske Forsædte brugt til deres Begravelser og Offer-Steder, hvorfra de til Deels ere siden bortførte til Kirkers Bygning og i senere Tid til Huus-Bygning, til den Ende de fløves med Jern-Kiler og legges under Husene til Fod-Stykker, men de Stene Gaderne ere Broelagte med, ere komne mange Steder fra. Tilførn har her været to store Tegls Brænderier, et Nordost for Byen, et andet Sydvest fra samme, (see Kortet S. 5.) man sees nu kunns Ruderne af den første, og Leeret som bruges dertil; var No. 15. (see Bilaget) som mig nu er berettet, har Hr. Cammer-Raad Richter oprettet et nyt, ved Skov-Huset. (see Tab. 1. 2. 17.) Ellers stryges skionne ubrændte Tegl-Stene under Erijsøe Bakker ved Stranden af den Leer-Art 20 (see Bilaget). Man giver her i Byen 14 à 16 Skilling for 100, og bruges de ey allene til Bægge inden i Husene, men og i de udvendige Bægge i Bindings-Værk, man murer dem da med en Mortel af halv Kalk og halv Leer, og bestryger ellers Bæggen udvendig med Kalk. Anseet at her ere alle Slags fine Leer-Arter, kunde her gøres godt Pottemager-Gods, men til Kalk-Brænderie er der slet ingen Eylighed.

Torv høves, deels fra Erijsøe som er meget
soovlet, deels i Dalen paa Byens Mark, hvor
Tørvegrunden gaaer temmelig høyt op i Bakkes
Siden, den mangler kunns dette, at den er noget
løs, et maadelig Læs Torv kommer paa 2 Mark,
og maaler man dem undertiden med Tønde.
Jeg tvivler ikke paa, at jo en Deel af de i Bilas
get B. opregnede Jordarter havde god Nytte en-
ten til Balskning, Farve eller andet mere, men
det vilde komme an paa Prove.

§. 38.

I Bakkerne Norden for Byen, ligesaa i
Billeshauge Bakker, ja i Almindelighed paa
Strand-Kanten af Inland fra Aarhus til
Fridericia sees hist og her Alun- og Bitriol-
Jord, men ingensteds i større Mængde end paa
Biørnsknude og ved Fridericia. Paa Biørns-
knude fik man af sex Skiepper Jord 13 Pund
Kobber-Bitriol, see Acta Soc. Havn. Tom. VII.
p. 454, hvor tillige meldes om det Forsæt man
havde, at oprette et Alun-Berk ved Fridericia,
Forsættet kom til Virkelighed 1758, ved Doc-
tor Erichsens Bindskibelighed, og der blev op-
rettet et Huus tæt under den Bakke, hvor den
største Alun-Vare findes, men Huset er siden
taget bort, nogle sige formedelst at den overhæn-
gende Bakke truede den med Undergang. Ber-
ket har ellers lagt i nogle Aar, og det skulde være
besynderligt, om det skulde optages igien, imidlers
tid kan Alun-Jordens Gehalt sees af den liden

Prove jeg dermed har anstillet, §. 6. saa og af
 det derom er meldt i Adres: Aviserne for Aaret
 1763 nemlig: at i Steden for at " Alun Erzen
 " i Andrarums: Berck i Skaane koster meget
 " Arbejde at bryde ud og megen Brænde for at
 " brænde den beqvem til Rustning, saa er Aluns
 " Jorden ved Fridericia næsten strap beqvem
 " til at legges paa Rusten, end videre, at den
 " Norske Alun-Erz giver 15 Lod, den Svenske
 " 17 Lod, den Bornholmske 21 Lod, men den
 " Indske ved Fridericia 25 Lod ". Brændets
 Nærheder, efter nogles Tanker, Hinder i Alun-
 Berckets Drift her paa Stedet, men siden der i
 Bierg:Herred skal findes en større Mængde Alun-
 Jord end her, og Brændet tillige der ikke er rar,
 saa maae Brænde:Mangel en være den eneste
 Aarsag til Mangel af et Alun:Berck. Et Bitriol-
 Berck kunde vel og oprettes, men det fik samme
 Skiebne som Alun:Bercket, imidlertid kunde de
 Riisboller som findes i Leererne ogsaa tages der-
 til, saaledes samles Riisboller paa Schep:Den
 ved Themsen i Engeland paa den Leerige Strand,
 og bringes til London, hvor deraf er anlangt et
 heelt Bitriol:Berck.

§. 39.

Folkets Huusholdning her paa Stedet er
 meget adskillig, siden Folkene selv ere adskillige, de
 rarveligste ere de Reformeerte og de delicateste ere
 Joderne, disse sidste ere baade gode Bagere og
 gode Slagtere, til deres Høytider lave de adskil-
 lige

lige Hvede-Rager til, hvoraf de finageligste ere de, som ere bagte i Olie. Af Most driffes en Deel her, dog ey saa meget som i Fyen, men i Almindelighed er den ey klar, den beste Maade at clarificere den paa, er at komme god klar Suedker-Liim derudi, saa skal alt det tykke fleve ved Limet og giøre en Klump for sig selv, og Mosten kommer til at see ud som en ung Biin. Foruden de sædvanlige Most-Perser med en Binde den drens omkring ved et Bolt, har jeg paa Willeshauge seet en anden Art bestaaende af et udhulet Træ sat op til en Bægge-Stolpe, i hvilket Perser-Strangen sad med den ene Ende, Bunden i bemeldte Frug var dobbelt, da den øverste var fuld med Huller, hvorigennem den persede Saft løb ned. Det Ol her brygges med den Engelse Humle, er meget god, om Vandet og Medhandlingen gjør sit dertil, veed jeg ikke. De Kryder, man her kommer paa Brændeviin, ere Kummen, Ingefær og Peber, ligemeget af hvert, dertil kommer en Haandsfuld Rug og Humle, Anis bruges kun lidet; thi samme gjør Brændevinet blaffet. Undertiden destileres Brændeviin af Hyldebær og anden Frugt efter at de ere udpersede, som bliver ret god.

§. 40.

Bygnings Maaderne rette sig i Almindelighed efter Materialernes Kostbarhed. Før var Ege-Træ got Kiøb her, derfor staae i de gamle Bygninger Ege-Stolperne i Bæggene saa tæt

ved hver andre, nu er det Dyrete, derfor bruger man nu flere Fyr og Gran. Det er saa Guse, som jo har Udbygning eller Karnap paa Taget, derved faaas et Over-Værelse med smuk Udfigt, men Bygningen trænger derved oftere til Reparation. Den Civile Bygnings-Kunst kan gieme tage imod Forbedring; thi den har altid mere søgt at øhøve de Rige end at gavnede Fattigere. Man bruger her mestendeels Bippe-Brønde, men den Mechanicus vilde giøre sig fortent af Byen, der vides vife et Middel, hvorledes man kunde nyde gaa af en Nabets Brønd uden hans Ulejlighed, hvor Brønden haves i Gaardenes Grændse-Skiel, der kan en dobbelt Bippe giøre Gagen kar. For at spare Brønde ind i Kaffelovnene, som ere Bind-Dvne, bruge nogle den Maade at legge Teglstene med de brede Sider paa en Jern-Liste, som gaaer langs inden omkring i Kaffelovnen tæt oven over Døren, hvilende paa fire Fodder i Hjørnene, der lades $\frac{1}{2}$ Tomme Rum imellem hver Teglsteen. Men en endnu fordelagtigere Maade har Hr. Holland brugt. En Jern-Kist anbringes inden i Kaffelovnen paa samme Maade, som ovenbemeldte Liste, og der oven paa fyldes med Kampe-Steen af et Quarters Tykkelse lige til det overste, dog legges de mindre Steene overst, derefter settes den overste Deel af Kaffeloven paa. Ved dette Middel holdes en Stue tre gange saa længe varm, som ellers, og det med mindre Brønde.

§. 41.

Endelig tager jeg mig den Frihed, at erindre nogle Poster, hvori Landhuusholdningen her paa Stedet kunde taale Forbedring.

1.) Var det nyttig, om Træer bleve her paa Marken plantede i Alleer langs med Benene, som det først har været projecteret, de vilde Deels temperere Solens Hede og afverge de skarpe Vinde der tillige med Solen udtorrer formeget en høy og aaben Mark, de vilde og give Folk og Fæe Skygge for Solens Hede samt Bedækfelse i ondt Vænt, ikke at tale om den Zirak det vilde blive baade for Byen og Landet. Saaledes vilde en Allee imellem Kiøbenhavn og Roeskilde blive en af de smukkeste Foretagender i Danmark, den største alfare Ben Landet har, blev derved angennem, Districtet deromkring, der seer noget Heedemæssig ud, blev da smukt; vilde man fra en Distance til en anden oprette Cres-Monumenter for velfortiente af alle Stænder, kom selv Via Appia ved Rom ikke derimod, selv Konger og Dronninger lystedes ved at komme den Ben, hvad endten de reyste til og fra deres Residens, eller de forlod den ganske, for at samles med deres Fædre.

2.) Da Torne voxer her af sig selv, som Krat, var det en let Sag at lade dem og voxer i Gierdet ligesaavel paa Marken som omkring Haverne.

3.) Maatte man forsøge at dyrke visse Sædes
Slag, som maastee vilde komme fort her, og
tiene til en Forandring af Sæd i en og den sam-
me Jord; s. E. De Hollandske graae og de En-
gelske grønne Erter, der udkræver just saadan
Jord, som den Fridericiaë Mark bestaaer af.
Himmel-Korn, de Engelske Turnips, saavel som
andre Koer til Føde for Dvæget.

4.) At hans Majestet vilde allernaadigst
lindre det dyre Kiøb som i sær Stoustrup Kob-
ler kom Byen at staae.

5.) At Bondernes Tilstand heromkring blev
saadan, at baade deres og Borgernes Belgaaende
kunde bestaae sammen; thi for Auktionen paa
Kron-Godsset i Solding 1765, var Bondernes
Bilkaar bedre end Borgernes efter deres Maade,
men siden har Bondernes Skiebne temmelig for-
andret sig, og det er ikke altid godt for Borge-
ren at Bonden bliver ydmyget saameget som
Borgeren ønskede.

§. 42.

Endelig, som intet er fuldkommen, saa ere
og nogle Ufuldkommenheder i dette Skrift, som
en veldommende Læsere vil behage at undskylde,
dog vil jeg her fremsætte de Ting, som jeg siden
er kommet efter, henhørende til den første Deel.

§. 17. At i Raadstue-Kielderen boer en
Raadstue-Berient og fire Bøgttere, derhos ere
der tre Arrest-Kammere.

§. 26. At der ere tre Procuratorer ved Retterne, to boe uden Byen og en i Byen, som er Hr. Raadmand Lorenzen.

§. 27. At Ober-Retten holdes hver Torsdag Formiddag og Bye-Ringet hver Mandag Formiddag.

§. 33. At der 1767 brændte fire Huse af.

§. 47. At der skulde være dobbelt saa mange Indvaanere i Stæderne som paa Landet efter Brunkmans Sæning, kan en finde Bisald, men derfor kan den øvrige Beregning være rigtig nok.

§. 49. At der kun ere sex Smede og fem Bøvere paa nærværende Tid, men derimod foruden de opregnede Haandverkere, endnu to Bødkere, en Drejere, en Gibser, tre Hiulmænd, to Rande-Stobere, en Knapmager, en Kobbersmed, en Naalemager, tre Slagtere, to Tømsmestere, see Danmarks Handels-Spenl.

§. 57. At Mr. Stofken har Oplag af Tøbak. Det øvrige maae meest Tiden lære. Imens jeg skriver dette, torde endog de Forandringer skee s. E. i det Oeconomiske og i det Militaire, hvis Kundskab jeg savner; thi det er overalt med Beskrivelser (helst naar det gaaer langsom til med deres Publication) som det er med Bygninger, der begynde at trænge til Reparation i den ene Ende, imidlertid man endnu arbejder paa den anden. Mogle vil maafee holde det for alt for meget, at opholde sig saa meget ved et lidet

Sted som Fridericia, men de behage at betænke mine Aarsager som jeg allierforst erindrede i Bogen, og dernæst denne, at min Hensigt har og været dermed at forestille en Samling af alt det, der kan siges med Nytte om et Sted i Særdeleshed, saa at om jeg siden beskriver et andet Sted, kan denne første Forsøg tiene mig baade til Regel og Exempel. At jeg har betragtet Stedet i Henseende til de fleste Videnskaber som der finder noget for sig, kommer af min egen Smag, som finder oversalt noget for en hver Videnskab, desuden naar man fuldstændig vil beskrive et Sted, maae des skee ikke allene i Hensigt til Historien men endog i Henseende til Sædelæren, Løfkyndigheden, Mathematiquen, Natur-Historien &c. for Resten ønskede jeg Lejlighed til noye at kunde udstudere mit Fæderne-Land, jeg blev den derved mere forbunden end ved Fødselen, min Lyst dertil kan sees af det jeg Stykkeviis har samlet in obscuro, og da jeg nu skriver med Tids og Penge-Spilde, som skader nu, uden maa skee at recommendere siden, vilde jeg da skrive for Lyst, ja opofre min beste Tid og min sødeste Bequemmelighed, for virkelig at kunde tiene mit Fædreneland.

Bilage

til Denne anden Deel.

A.

Optegnelse af de merkeligste Veyrskiften
for de 10 Maaneder fra den første Sep-
tember 1765 til den første Augusti 1766,
taget af de meteorologiske Observa-
tioner, jeg har anstillet for hver
Dag i ommeldte Tid.

September 1765.

- Den 1ste Sept. var den varmeste Dag i
denne Maaned.
- Den 3die " regnede det meest.
- Den 8de " var her den stærkeste Blæst
af Nordvest, Veyret var
ellers foranderligt.
- Den 16de " var paa lige lang Tid den
stærkeste Regn, til Matten
renste sig en Storm med
Hvirvel-Vinde.
- Den 21de " var den koldeste Dag med
stille Veyr og overdragen
Himmel.
- Den 24de " stod endnu den meste Rug
paa Algeren i Riary.
- Den 27de " første Gang Riumfrost.

October.

Den 1ste October den varmeste Dag i denne Maaned med klar Beyr og Silinger om Estermiddagen. Biskerne vare endnu ikke tagne ind.

Den 8de : regnede det stærkest paa lige lang Tid.

Den 13de : merkedes til Natten Lynsild og Torden.

Den 14de : stærkest Blæst i denne Maaned med Hagel om Estermiddagen, Rugen var endnu ikke af Marken.

Den 17de : den koldeste Dag, til Aften saaes nu første Gang Taage, som ofte indfandt sig siden.

Den 30te : Riim og første Gang Frost til Natten.

Den 31te : var om Morgenen foldere end den 17de. En Regnbue saaes efter en Regn.

For Resten regnede og blæste det stærkere om Natten end om Dagen udi denne Maaned.

November.

Den 1ste Nov. var den stærkeste og længst vedvarende Regn udi denne Maaned.

Den

- Den 3die Nov. var den varmeste Dag. Alle Træer stode nu bare, undtagen Hvide Træer, Coccionella 7 punctata eller Mariehøns saaes endnu paa Urterne. Veyret var mestendeels klar, dog kom nogle Snees Fog, og var det den første Gang man fik disse Fugle at see.
- Den 4de var den stærkeste Blæst med stærk og bestandig Regn.
- Den 13de Længen, som i Dag begyndte, holdte ved til den 18de, og blev det da regnagtig. Mod Aften kom Vinde-ten for Alvor med Frost og Snees Fog, dog det var kun Signaler; thi til Natten klarede det op, og saae man da nogle Stierne Skud.
- Den 21de var ellers den koldeste Dag.

December.

- Den 3die Dec. første Gang Dag Frost.
- Den 12de saaes Nordlys. Det froes
-

Den 19de Dec. stærkeste Blæst med lide
Regn. Vinden Nordvest.

Den 20de " den varmeste Dag

Den 25de " om Morgenen tempereret
Luft med stærk Regn, jo
længere mod Aften, jo
foldere.

Den 30te " den koldeste Dag i denne
Maaned. Det Celsiuske

Qværsolv- Thermometer
viiste i Skyggen imellem
Kloffen 9 og 1. 3 Grader
under Frysse- Puncten.

Kloffen 12. inden for
Bindvet i Solens Straa-
ler 18 Grader over Frysse-
Puncten. Efter Kloffen
1. kom en tyk Taage, da
viiste Thermometret 4 Gra-
der over Frysse- Puncten.

For Resten var kun 6 Dage i denne Maas-
ned saa varme som den koldeste Dag i November.

Januarius 1766.

Den 7de Januar. og de 3 paafølgende Dage
var Frosten her saa stærk,
at Thermometret ingen Tid
viiste over Frysse- Puncten,
den 7de sneede det meget, da

Ther

- Thermometret viste $3\frac{1}{2}$ Grad under Frys-Puncten, men
- Den 10de Jan. var her for denne Vinter den strængeste Frost, dog gik Thermometret ikke under $5\frac{1}{2}$ Grad.
- Den 11te • blev Veyret saa mildt, at Thermometret viste 3 Grader varmere ude end inde; der kom nogen Taage.
- Den 18de • var den varmeste Dag i denne Maaned, Thermometret viste 12 Grader i Skyggen og 20 Grader i Solens Straaler.
- Den 22de • var her Taage og Tisflag paa eengang geleidet af en stærk Nordvest.
- Den 28de • var ligesaa tempereret som den 18de, dog skrev man fra Hamborg, at samme Dag havde der været en stærk Frost.
- Den 30te • var den stærkeste Blast.

Februarius.

- Den 2den Febr. havde man noget af alle Slags Veyr.
- Den 5te • var den koldeste Dag, nemlig $4\frac{1}{2}$ Grad under Frys-Puncten, i Kiøbenhavn var Kulden 9 Grader under samme.

Den 9de Febr. lod Verken sig første Gang høre.

Den 12te havde man her om Aftenen et særdeles Syn, i det Maanen skinnede bestandig ligesom igiennem et sort Floer, der havde trakt sig over den vestre Kant af Himmelen.

Den 19de den stærkeste Blæst i denne Maaned, sammt var ved Kolskolle i Sicilland, efter Hr. Regiments-Skriver Dahls Beretning, saa stærk, at den kastede Bøgne over Ende.

Den 23de den varmeste Dag med klar Venr. Thermometret viiste 12° Grad over Fryse-Puncten, men 28 Grader inden for Bindvet i Solens Straaler, Verkerne sang som midt om Sommeren, og Myggene svors med i Læe. Februarus viiste selv sine Piler, da den ellers hos os overlader det til Martius, og lovede, at der ikke skulde blive derved.

Den 28de Man saæde tilig Have-Froe i aaben Bed bedækt med Halm om Nætterne.

Mar:

Martius.

- Den 1ste Mart. Korveten i Haderne grønnes
 Des, og man bestar Træerne.
- Den 7de : var den varmeste Dag. Thermometret viiste 13 Grader.
- Den 10de : var næsten ligesaa, dog var
 Matten for og nogle Verefter
 Mattefrost. Daphne Laureola
 her kaldet Spansk Veber, skid
 sine Blomster.
- Den 13de : Matten for froes det Fingre
 til Jis.
- Den 14de : var den stærkeste Blæst. Vlo-
 ven gif nu paa Marken og Si-
 kkegarnet i Bandet.
- Den 16de : Thermometret viiste 13 Gra-
 der, og Veyret var klart til
 Klokken 5 om Eftermiddagen,
 da der kom en stærk Taage fra
 Nordost saa kold, at Thermo-
 metret sank derover til 5 Gra-
 der over Fryse-Puncten.
- Den 20de : var den koldeste Dag.
- Den 25de : om Morgenen var Jorden be-
 dækket med 3 Fingre dybt
 Sne.
- Det blæste ikke synderlig i denne Maaned.

Aprilis.

Den 7de April var den koldeste Dag, det regnede lidt, men blæste desmere: to Dage før var det deyligt Vær, da Froerne første Gang lode sig høre.

Den 11te om Morgenen Taage, Eftermiddagen stille og klar, men Natten og Dagen derpaa var den stærkeste Blæst i denne Maaned fra Nordvest.

Den 15de Boldene vare saa grønne, de kunde blive. Storcken kom: Gafran floredede.

Den 17de den varmeste Dag. Mod Aften saaes Lynet, og Torden høretes langt fra. Giøgen lod sig høre.

Den 25de nu stode alle Træer grønne. Tolen var rød som Blod ud paa Eftermiddagen.

Majus.

Den 5te Maji var den største Blæst, det var koldt derhos, da Dagen forhen havde været meget varm. Eulipantene sprang ud

Den 10de havde man baade Regn og Sne.

Den

Den 11te Maji var den koldeste Dag.

Den 18de : var den varmeste Dag: man
saaede Boghveden som den
sidste Sæd.

Den 25de : det pladsregnede om Formid-
dagen. Man gisdede og pløye-
de endnu til Tobak.

Overalt var denne Maji dette Aar det som
April plejer at være, nemlig af foranderlig Beye.

Junius.

Den 2den Junii var den største Blæst, som
dog snarere var en frisk Vind
imod anden Blæst at regne.
Stikkelsbærene vare nu moede-
ne. Man omplantede Kaal.

Den 9de : var den stærkeste Varme, om
Eftermiddagen trakke Jorden
Skjer op rundt omkring;
Thermometret viiste 30 Gra-
der. Man plantede nu Tobak.

Den 15de : var den koldeste Dag. Ther-
mometret viiste 15½ Grad.
Roserne sprang ud.

Den 18de : var en stærk Torden om Mor-
genen tilig, det tordnede og
næste Dag regnede det stærk.

Den 28de : om Morgenens faldt en usæd-
vanlig tyk Taage.

Observationerne for Julius og Augustus ere
 mig frakomne. For at gjøre en Ligning imellem
 de meteorologiske Observationer med det Celsiske
 Thermometer som jeg brugte og med det Reau-
 muriske som bruges paa Kunde Taarn i Kiøben-
 havn, maae merkes, at der gaaer 5 af de Celsi-
 ske Grader paa 4 af de Reaumuriske, og at
 der altid er 1 a 1 $\frac{1}{2}$ Grad foldere so
 Alen i Været end nær ved
 Horizonten.

B.

Fortegnelse paa de Jord-Arter, som findes nær omkring Fridericia, hvorved er at merke a) at i Steden for at melde de Latinske Navne efter Wallerii, Cronstedts eller andres Mineralogier, har jeg blot citeret Wallerium, hvor det kunde passe sig, b) at de Jord-Arter, hvis Steder ey meldes, findes i Bakkerne langs Stranden Norden for Byen.

NB 5. betynder uvisse Species.

1. Egentlige Jord-Arter.

1. Kulsort Jord, Norden for Bolværket & see Tab. I. W. sp. 4.
2. Fin sort Jord som Renrog sp. 71.
3. Skivrig Jord af destruerede Gørdarter, seer ud som Bark.
4. Graaagtig, som trækker Fugtighed til sig, og deraf bliver meget tung.
4. Sortagtig Allinhaltig Jord. W. sp. 180.

2. Løv-Arter.

5. Svovled Løv fra Eriboe. sp. 5.
 6. Reen Løv med mange Drepler fra Høled.
 7. Sandagtig Løv eller Hede-Jord. sp. 6.
 8. Beeg-Løv fra Østved. sp. 205. v. 5, 3.
3. Sand

3. Sand-arter.

9. Fijn Sand, Lag om Lag med andre Jord-arter. sp. 35?
 10. Glånner-Sand fra Trelde. sp. 40.
 11. Rød Sand ved Stoustrup. sp. 39, 2.
 12. Sammenlevende hvid Sand deels haard deels los. sp. 74.
- Flere Arter see No. 13.

4. Leer-arter.

13. Graae meget fin skivrig Leer. sp. 18, v. 21.
14. Incarnatbrun af samme Slags. sp. 18.
15. Meget fin Blaaeer. sp. 17.
16. Samme brøkkende i Tærninger.
17. En incarnat Bolus fra Billeshauge Dal-fer. sp. 23.
18. Grov feed brun Leer.

5. Mergel-arter.

Som alle bruse med Skedevand.

19. En Perlesarved Art af leerig Consistenz. sp. 30. 4.
20. Blaaegraae lidt Sandblandet fra Eriboe.
21. En fin incarnat Art fra Billeshauge. sp. 29?
22. En meget fin brunrød.
23. Dito Vaille Couleur.
24. Dito fortegraae.
25. En grov brun Mergel. } W. sp. 30
26. Dito hvidagtig
27. En blaae fin Mergel.
28. En graae Sandblandet.

6. Kriid-Arter.

29. Gemeen Kride i Boller udi Leeret. sp. 10.
30. Lac lunæ; sammenholdende Bergmeel.
sp. 11.
31. Ditto løs med indblandede vegetabiliske
Frevler.
32. Hvidagtig Kalk-Jord. sp. 13.

7. Uviffe Jord-Arter.

33. En blaaegraae Jord-Art som smulner.
sp. 32? bruser med Skedevand.
34. En Jord lignende det saa kaldede Engelsk
Jord.
35. En let blaaegraae Jord med Himmels-
blaae Puncter, bruser ey med Skedevand.
sp. 24?
36. Løs Leer, som Meel. sp. 24? bruser ey
med Skedevand.

8. Ofker-Arter.

37. Gul haard Ofker. sp. 262. 1.
38. Ditto finere med sorte Pletter.
39. Løs bruunrod Ofker. sp. 262. 3.
40. Grov Ofker liggende Lagviis.

9. Selenit - Arter.

41. Selenit-Chrystaller. sp. 492. see Fig. 2. b
Fig. 11. 1.

42. Dito meget subtile som Naale.
 43. Dito af Pyramid = Figur.
 sp. 49. 3.
 44. Dito sammensvorne som JulegranArbende.
 45. Dito sammensatte i Stierner, findes i
 Mergel-Arterne, 22, 23, 24.

IO. Salt = Arter.

46. Hvin Alum-Jord, indsluttet som Boller i
 den grovere. No. 4.
 47. Skiveragtig Alum-Jord. sp. 181?
 48. Graae Jord = Art, indeholdende baade
 Vitriol og Alum.
 49. En hvidere af samme Art.
 50. Bruun leerig Jord meget Vitriolhaltig.
 sp. 177.
 51. Vitriol næsten gandske reen fra Jord.
 sp. 174. hvid og foriblandet, derhos Alum-
 haltig.
 52. Vitriol vorvittret af Svovel = Kies, fra
 Billeshauge

II. Erß = Arter.

53. Kies = Rager og Boller, findes i Leers
 Arterne 13 og 15. sp. 216.
 54. Kies angesloget paa andre Steen-Arter
 ligesom Glitter.
 55. Kies af Stalactiust Dannelse Leverbryun.
 sp. 218?
 56. Kies granuleret meget genegen til Forvi-
 ring.

57. Marcasit eller Kies: Kristaller Sammensvorne. sp. 217. 1, 12.

58. Hvidagtig Kies med Ruspletter. sp. 215. 1. eller rettere sp. 277. som svarer til 152. 1. a. i Cronstedts Mineralogie, hvilken er altsaa Kobberhaltig. Det Stykke jeg af det Slags har seet i Mineral-Samlingen paa Charlottenborg, er bemeldte her fundne gandske liig og er tagen i Fahluns Kobber-Miner i Sverrig, nemlig i Kong Carl den Tolvtes Klost i den store Kobberbergs Grube.

59. Jern-Mys i Sag med een af Jernokker sammenbunden Sand under Bækkerne Besten for Snoghon sp. 261. 3. og 260. 3. som og ved Billeshaug.

12. Steen-Arter.

60. Quarz i løse Steene.

61. Grov dunkel Flint. sp. 80. 6.

62. Flint ligesom cristalliseret omkring en hær: det Leer-Art.

63. Rødbrune Steene overdragne med en Hinde af glindsende Staal-Farve.

64. En saa subilmængdet Graae: Steen, as den seer ud som Skiver. sp. 157.

65. Skiver: Steen, meget lod. sp. 70. 1.

66. En grov haard Kalk: Steen. sp. 41 v. 76.

13. Forstenede og figurerte Arter.

67. Steenhardet Blaaelst. sp. 25.

68. Træe, som seer ud som skivrig Kul. sp. 325.
69. En Mergel: som imod Overfladen er forstenet | og forestiller der mange smaae Borter.
70. Dito, hvis Borter ere klarere og kantede:
71. Forstenet Gleen af et Træe ormstungen og besat udvendig med mange smaae Knuder, Steen-Arten er en Flint.
72. En Flintagtig Steen, hvis Profil forestiller en Stjerne ligesom Antimonium stellatum. see Fig. II. 5. d.

14. Sammenbørne Jord: og Steen-Arter.

73. En Steen dannet som en dobbelt Tobaks-Dose, ved det 3 adskillige Steen-Arter ere sammensatte, er fundet paa Havbunden. see Fig. II. 5. c.
74. En Steen formeret af en Okkeragtig Materie, som Lag om Lag omgiver hverandre.
75. Indvendig hule Stene, Skorpen er udvendig Okker, inddendig en Jernfarvet Steen-Art, Huulheden er opfyldt med en fin Jernfarved Jord, sp. 457. 3. som tørde være Smergel. sp. 263. 2.
76. Dito besat udvendig med smaae Stene. sp. 459.

77. En Pasta af Olfen, Leer, Jord, Stene og Selenit-Druser i hverandre.
78. En grov Sandsteen, smulende, gandske sort.
79. Sand sammenklebet af en guul Jernokker. Sp. 260, 3.
80. Dito finere.

Alle disse Jordarter har jeg prøvet i min Siemme, Ordenen hvorefter jeg har specificeret dem, er forstaaeligst for de fleste.

C.

Calendarium Geoponicum Fri- dericianum

eller

Den Orden i Tiden, som her tagttages i Henseende til Arbejdet paa Marken og i Havenne, hvorved er at erindre, at som et Aar ikke er som et andet, saa kan hvert Aarnds Tid saaledes som den indfalder et Aar en være en Regel for flere Aar, imidlertid kan efterfølgende ansees som en Giennem=Snit af 10 Aars adskillige Erfaringer, siden jeg har raadfort mig med de deri Erfarne. Fra 1ode December til 1ode Martii er intet at bestille paa Marken, uden at man tiorer Giøde ud i Tøveyr, skover i Januario, og at man i Frostveyr er flittigst i at tærstke Hveden, som paa en anden Tid en er saa god at faae ud af Aret.

Den 1ode Martii. Man bgyndet nu at anlegge Misthønske til Havenne.

- Den 20de Mart. Gode flores ud i Have og
Mark paa det flittigste.
- Den 22de * Møven begynder nu at
glide.
- Den 24de * Frugttræerne beskiæres.
- Den 26de * man saaer i Mistbænkene,
men begynder nu først at
tænke paa Tobaks-Mist-
bænkene.
- Den 30de * Støder repareres.
- Den 2den April man præparerer nu To-
baks-Jorden.
- Den 5te * man beskiærer Cornhøllerne
og graver om dem.
- Den 10de * nu podes og omsættes
Træer.
- Den 15de * Have-Bederne tilsaes nu
efterhaanden.
- Den 18de * Tobaks-Frøet saaes i Mist-
bænke.
- Den 20de * Kvæget slippes ud.
- Den 25de * nu, om ey før, saaes Ertes
og Bikker.
- Den 30de * Havren saaes.
- Den 2den May nu omtrent er Byg-Sæ-
den.
- Den 5te * Digerne grøstes og forbe-
dres.
- Den 10de * Potater settes.

- Den 15de May Boghveden saaes og Bygget trumles.
- Den 20de " nu omplantes Tobakken.
- Den 25de " Sæde-Tiden er forbi.
- Den 5te Junii Tobakken hoppes og Saarene klippes.
- Den 8de " Raalen plantes om.
- Den 12te " Lortv skieres.
- Den 20de " Borfeldske Koer, Floreers Bonner ic. saaes.
- Den 25de " Lortv skieres hjem.
- Den 30te " Tobakken koppes første gang.
- Den 4de Julii Tobakken gieses første gang.
- Den 8de " renses Lader og Stalde, og Møgdøngerne uden Byen formeres ved deres Affald.
- Den 15de " begyndes Hoe-Sletten.
- Den 20de " gieses Tobakken igien.
- Den 24de " Hoe skieres hjem.
- Den 30te " Bygninger repareres.
- Den 4de August. man begynder nu at brække Tobak.
- Den 10de " man høster Rugen.
- Den 15de " Bygget høstes.
- Den 18de " Hveden begyndes at høstes.
- Den 20de " Havren høstes.
- Den 22de " man begynder nu at skiere Kornet hjem.

- Den 25de Aug. Boghveden og Erterne høstes.
- Den 1ste Sept. Endnu brækkes Tobak og strax kløres hjem.
- Den 8de • Vloven begynder nu at gaae igien, og Vleken lader sig høre.
- Den 12te • nu er Kornet glerne i Huus, dog er
- Den 15de • Boghvede og Erter endnu paa Ageren.
- Den 20de • man er meest i færd med at tage Frugterne af Erterne.
- Den 25de • man fører Giøde ud og pløjer til Vinter-Sæd.
- Den 1ste Octob. Efter Sletten foretages i Byens Enge og paa Bolden.
- Den 5te • man begynder at saae Rug.
- Den 10de • ligesaa at saae Hvede.
- Den 15de • Have-Rodder tages op.
- Den 18de • Vinter-Frugten tages af Erterne og Pataterne af Jorden.
- Den 25de • de Botfeldske Roer graves op.
- Den 1ste Nov. de svagere Creature tages ind.
- Den 10de • man fører Giøde paa Asparges og visse andre Bede.

- Den 15de * alle Creature tages ind, und-
tagen Saar.
- Den 20de * endnu vedholdes med Vins-
ter-Sæden.
- Den 1ste Decemb. Saarene tages ind. Fos-
balken tages ned af Rust-
ningen og
- Den 10de * henstables for at glemmes
til næste Aars Transport.
- Den 20de * nu sees ingen Agerdyrker
længere paa Marken.

25(0)17

D.

Udtog af et Reglement for Tobaks-Planteurerne i Guidericia.

1. Ingen maae tage sig mere Tobak før, end han ser, han kan overkomme at plante.
2. Al Tobak maae være plantet i det seneste 8 Dage for St. Hans Dag.
3. De Jorder, som giødes til Tobak, skal continuerlig 3 Aar i Rad beplantes med Tobak, uden derimellem at saae noget Slags Sæd, paa det en allene første Affnit, som er den flækste, men endog anden og tredie, samt flere efter Jordens Bestaaffenhed, som falder langt bedre, deraf kan erholdes, og da sidste Aar til visse $\frac{2}{3}$ af første Affnit eller Afgrøde er leveret, saa kræves billig, at til næste Aar leveres lige Quantum af anden og tredie Affnit; thi af dette Aars Afgrøde bliver en mere af første Affnit end $\frac{2}{3}$ imod $\frac{2}{3}$ af andet og tredie Affnit af Magazinet imodtaget.
4. Ingen maae brække Tobak, før den er fuldkommen moden, og ingen Planteur maae understaae sig, at brække mere paa en Dag end som han efter 24 Timers Forsøb, naar den grønne Tobak Natten over

har faaet sin Luuke, Barne og Hede, strax kan begynde at trække paa Snor og saad ophængt, siden Tobakken, ved længere at henligge, brænder for stærk an, bliver mør og kan rage Skade.

5. Hver Affnit maae trækkes paa Snor for sig, og hver Affnit ophænges for sig selv i Røstningen.
6. Naar Bladene ere tørrede, maae de saaledes nedtages, dog en inder end efter haanden strax kan pappes og bindes i Bunde, hvorved observeres, at hver Affnit bindes i Bunde for sig selv, og maae inder bindes uden i Bænk, og hver Bænk bestaae af 16 Snore.
7. Derefter sammenpaffes hver Affnit for sig selv, at den kan komme i Barne og danne ud, i hvilken Tid den flittig paapaffes, omvendtes og ompaffes, saa tit det gøres nodig, indtil den har uddampet sin Raahed, at den med Sikkerhed kan henstables, indtil den af Magazine imodtages, da hver Affnit afleveres for sig selv.
8. Saasnart Tobakken er nedtagen og bunden i Bunde, skal Mantenerne i det seneste inden November Maanedes Udgang indseveres til Magistraten Forregnelser paa hvor mange Bunder de af hver Affnit fra Røstningen har nedtaget, hvortil de
foare

svare til Afleveringen skeer, og i Rods-
sald bekræftes det med Eed.

9. Ingen af de Blade, som nedfalde fra
Rustningen, maae føres i Pap, og bin-
des i Bunde, da ingen Pap af løse Bla-
de i Bunde bliver antagen, dog kan de,
hvis de ere gode, vel tørrede, og en-
nugne, antages blant Sandblade og
Kleingods.

10. Ingen maae plante Tobak eller forestaae
nogen Tobaks-Plantage, med mindre
de grundig forstaae det, hvormed Magi-
straten har Indseende, dog bliver det de
Gamte af Garnisonen, Enker og andre
Fattige tilladt at plante Tobak i deres
Haver og Jordsmaal ved deres Huse,
saa længe de holde sig denne Roylemest
esterrettig.

End (0) End

Ind

Indholden af Kobber- Tavlerne.

Tab. I.

1. 1. Byen i sig selv. Har Dal og Bogstaver for sig selv.

2. 2. Marken.

3. 3. Fridericia Egn.

NB. Dette lille Kort har jeg affat accurat paa Oster-Marken B. for at spare Rummet.

Bogstaverne paa Marken er:

A. Nye-Mark.

B. Oster-Mark.

C. De 125 smale Agre.

D. De 125 brede Agre.

E. Have-Pladserne.

F. Kartoffels Have-Plads.

G. Fællod til Dansk Sogn.

H. Fællod til Tysk Sogn.

I. Høled, Dal og Eng.

K. Rytter-Koblerne.

L. Nye Hannerup-Mark, nu Rytters Kobbel.

M. Hannerup-Krat.

N. Stykke af Magistrat-Jord, siden udlagt til Rytter-Kobbel.

O. Fuglsang.

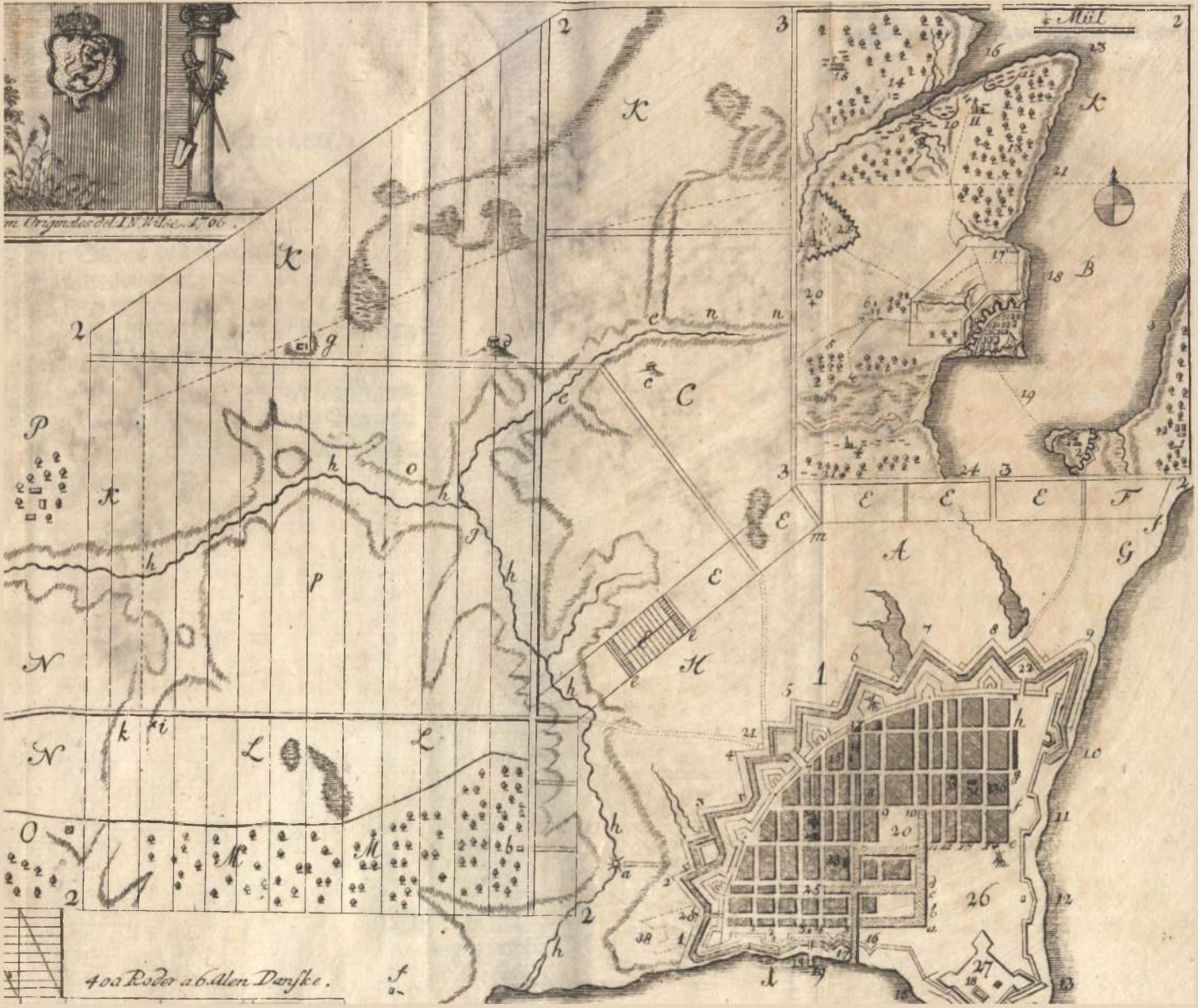
P. Kobbel-Gaardene.

Q. Stoustrup.

De mindre Bogstaver samt Tallene forklæ-

res i Brevet selv.

Tab. II

in Originales del LV. Vol. L. 96.

400 Roder a. Allen Danske.

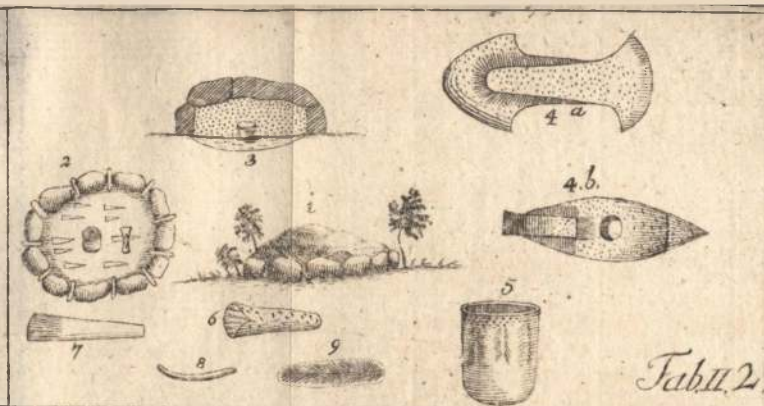
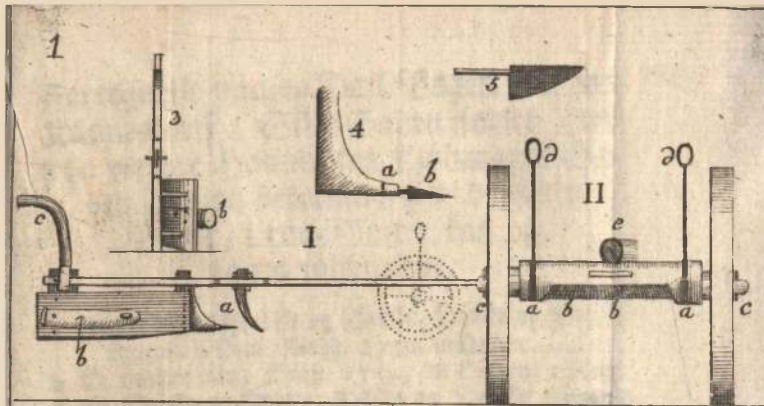
Tab. II.

1. Fridericiæ Møv.
2. Steenhøjen og dens Antiquiteter.
3. Indhægninger.
4. En Ur: *Gentiana, Campestris.*
5. En Kline ved Storden.
Offer-Stenen ved Drestrup.
Figurationer af Sene.
6. Insecten: *Phalæna, Neustria.*
7. Prospecten af Fribergete at see fra Castellet.
8. Grundteigning af et Bolværk.

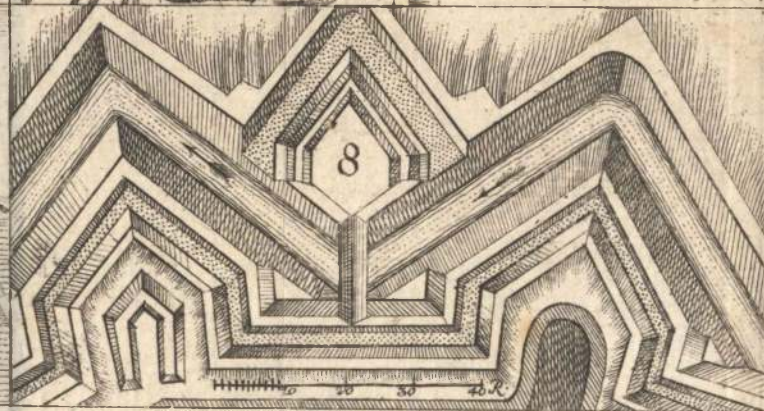
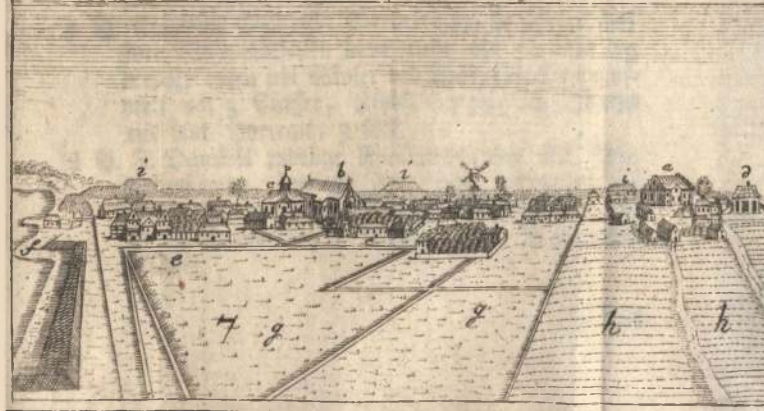
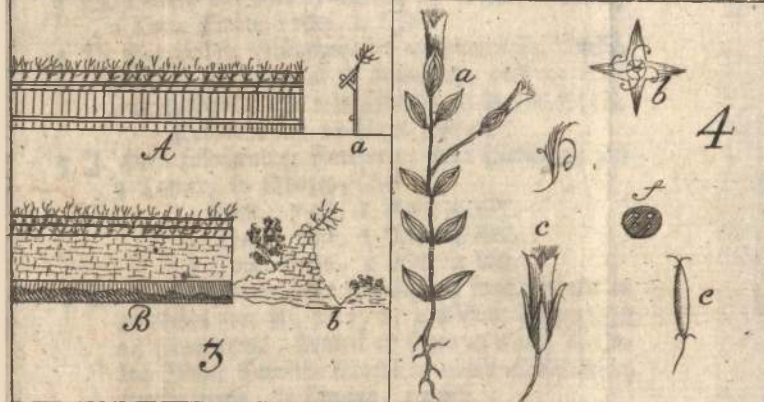
Bignetet viser Egnens Prospect fra Billed-
haugens Bakke, og Devisen paa samme Bignet
figer, at efter Naturen er det alle baade muligt
og tilladt at blive lykkelige.

De betydeligste Trykfejl:

- Pag. 6 Efter Lin. 14 skal staae:
 Kilderne til mit Arbejde ere:
 Pag. 16. Lin. 4 staaer: Friderica, læs: Fridericia.
 Lin. 26. I Steden for et Danst l. skal staae: et La-
 kinst i.
 Lin. 28. staaer: Billehaage, læs: Billehange.
 Pag. 24. Lin. 29. staaer: Amula, læs: Amula.
 Pag. 31. Lin. 1. staaer: ind, læs: end.
 Pag. 35. Lin. 27. staaer: paa, læs: paa.
 Pag. 92. Lin. 2. staaer: anlægge, læs: anlægges.
 Lin. 5. staaer: man, læs: man.
 Pag. 128. Lin. 6. staaer: mestdeels, læs: mestendeels.
 Pag. 138. Lin. 24. staaer: derimod, læs: derimod.
 Pag. 155. Lin. 27. staaer: Agerrinne, læs: Agerrene.
 Pag. 206. Lin. 12 staaer: Esterhoyssen, læs: Esterhosen.
 Pag. 262. Lin. 24 staaer: et, læs: en.
 Pag. 266. Lin. 12 staaer: Klarheder, læs: Klarhed er.
 Pag. 268. Lin. 22. staaer: Holland, læs: Hollard.
 Paa Kortet Tab. I. er Bogstaven D. glemt, den
 der settes paa Marken omtrent imellem o og p.

Tab. 2.

Fortegnelse paa en Deel Bøger, som hos
 Kannerworff i Silke-Gaden første Dør
 paa venstre Haand fra Klobinager Ga-
 den ere at bekomme for hofsatte
 Priser, i raae Mater. kan og
 faaes indbundne.

- 1 von Apheleus Franste og Danske, Danske og Franste
 Lexicon, 2 Tom. Klobh. 1759, in Quarto, 4 Rdlr.
- 2 Ej. mindre dito, Klobh. 1754, in Octavo, 1 Rdlr.
- 3 Ej. Danske og Tydske, Tydske og Danske Lexicon,
 2 Tom. Klobh. 1764, 4 Rdlr.
- 4 De Siællandste Biskoppers Tid og Levetids Beskrivelse,
 fra Reformationen af til denne Tid, med 15 Por-
 traitter, Klobh. 1761, in Quarto, P. Papiir, 2 Rdl.
 Kobberne kan og selges separat.
- 5 J. Hees fuldstændige Forklaring over Passionen udi
 3 Tomer, in Quarto, Klobh.
 1 Tom. 1758, 1 Rdlr. 4 Mf.
 2 Tom. 1760, 1 Rdlr. 4 Mf.
 3 Tom. 1766, 1 Rdlr. 4 Mf.
- 6 Ej. Statens forventende Lyksalighed, forestillet udi en
 Prædiken over Ps. 127, 1. paa Bededagen den
 25 May 1766, hvortil er søjet en Tale, da Or-
 log-Skibet Carolina Mathilda udlob af Stabelen,
 Klobh. 1766, in Quarto, 12 St.
- 7 S. Treschovs Historiske Beretning om de Lærere, som
 siden Reformationen have tleent udi 50 Aar og
 derover enten udi Skoler ved Acad. eller Kirken, af-
 deelt udi 3 Classer, Klobh. 1753, in Quarto
 med Aut. Portrait, 3 Mf.
- 8 P. J. Danckels tydelige Forklaring over St. Joh.
 Aabenbaring, hvorudi sees Guds Kirkes Ind- og
 udvortes Tilstand fra Christi Himmelfart af og til
 Christi Doms-Dag ic. Klobh. 1754, in Quarto,
 1 Rdlr.

9. Det gamle Dannemarks Beskrivelse 150 Aar før og
 efter Christi Fødsel, tilskrevet det Kongl. Danske
 lærde Societet i Kjøbh., Kjøbh. 1745, in Quarto,
 2 Mf.
 De dertilhørende Landlotter og Kobber-Plade, 2 Mf.
 10 Ordbog over Franske og Danske Ordspog, Kjøbh.
 1757, in Quarto, Post-Papir, 1 Rdlr.
 11 Burlamaqui Grundsetninger til Naturens Ret og
 Stats-Retten, oversat af det Franske ved Dellgast,
 Kjøbh. 1757, 1760, 2 Tom. in Quarto, 1 Rdlr.
 2 Mf.
 Dito paa Post-Papir, 1 Rdlr. 4 Mf.
 12 Krastes Tale om Sjælens Udødelighed, holden paa
 Sorø Acad. til Grundring af Stiftelsens Dag den
 14 Aug. 1764, in Quarto, 1 Mf. 8 f.
 13 H. C. Bygøvs Forklaring over de 3de første Cap.
 udi Joh. første Epist. forfattet udi Prædikener,
 Aalborg 1753, in Quarto, 1 Rdlr.
 14 D. D. Lückens Oeconomiske Skrifter, som inde-
 holder Stat. og Land-Oeconomien, Sorø 1760,
 in Quarto, 2 Tom. 1 Rdlr. 4 Mf.
 15 Ej. om Seiladens Opfindelse, Kjøbh. 1762, in
 Octavo, 8 f.
 16 Pontoppidans fornøjelige Aften-Timer eller Sam-
 taler imellem 3de fortrolige Venner, Kjøbh. 1757
 in Octavo, 10 f.
 Den samme paa Skriv-Papir, 12 f.
 17 Ej. Tilfældige Tanker, in Quarto, 6 f.
 18 H. Hora Visitationis Potentium, in Quarto, 6 f.
 19 Verden eller Menneskets Opsørelse, Skriftet er en
 Samling af adskillige udvalgte Moralske Tanker,
 samlet af de beste Franske og Italienske Skrifter,
 Kjøbh. 1734, in Octavo, 2 Mf. 8 f.
 20 Historisk Samling af nogle og 30 Exempler paa
 Mordere, som ved adskillige usformodentlige Hæn-
 delser ere bleve udsendte og straffede, af Fiel-
 ding, oversat af det Engelse, Kjøbh. 1764, in
 Octavo, 10 f.

- 21 Kort Begreb af alle Videnskaber. Al Brug for Ungdommen af begge Lion, Kjøbh. 1763, in Octavo. Skriv-Papir, 2 Rl. 8 f.
- 22 Gellers Omme Cøffere, en Comœdie i 3 Act. Kjøbh. 1763, in Octavo, 1 Rl.
- 23 E. S. Bierings Moriske Fabler, Kjøbh. 1762, in Octavo, 2 Rl.
- 24 N. H. Paradis de Tavannes Nouveau Grammaire, Copenhague & Leipz. 2 Parr. in Octavo, 3 Rl.
- 25 Paradis en Grækers og Hødens Philosophs gødelige Undersøgelser af Seehuns, Kjøbh. 1763, in Octavo, 2 Rl.
- 26 Betragtning over et gødeligt Levnets Fordele, af Engelst. Kjøbh. 1760, in Octavo, 1 Rl. 8 f.
- 27 Neuch's aandelige Marvaagenhed, Kjøbh. 1760, in Octavo, 1 Rl. 8 f.
- 28 Raade-Pagrens Husholdning, Kjøbh. 1762, in Octavo, 2 Rl.
- 29 Excers 2de Prædikenet ved Kongens Confirmation, in Octavo, 12 f.
- 30 O. Guldbergs Breve, Kjøbh. 1761, in Octavo, 4 Rl.
- 31 Gellers Mto, Kjøbh. 1762, in Octavo, 3 Rl.
- 32 Lærerige og opmuntrende Exempler af Sielen, som have ladet sig drage til Jesum, Kjøbh. 1764, in Octavo, det ottende Stykke, 8 f.
- 33 Kort Anviisning til at kunde dse salig og friemodig, Kjøbh. 1759, in Octavo, 1 Rl.
- 34 Ahasveri Fritschers Afhandling om Guds Gøds Blods forunderlige Kraft, Kjøbh. 1761, in Oct. 1 Rl. 4 f.
- 35 Fuldstændig Beskrivelse af Stapel-Staden Fridericia, Kjøbh. 1767.
- 36 Jacobi Jlias, en Beskrivelse over den høse Drillehelt Siberius: af J. E. Vie, Kjøbh. 1766, in Octavo, 2 Rl.
- 37 Tanker om Brevet til Jagen om Intet i Lov og Ret, Kjøbh. 1765, in Quarto, 4 f.

- 38 Ugebladet *Tæer-Bordet*, Historisk Fortællelse, Kjøbh. 1762, in Octavo, 2 *Mf.*
- 39 Evnede Lov-Taler over *Sl. Biskop G. Herleb*, holdne af *Biskop Harboe* og *D. Andersen*, Kjøbh. 1758, in Quarto, 2 *Mf.*
- 40 Anviisning udi kort Udtag til Grundene af det Engelske Sprog, 2 Dele, Kjøbh. 1764, in Quarto, 5 *Mf.*
- 41 Hellige Opmuntringer imodige og Tankfulde Stunder, af *Lütken*, andet Optag, Kjøbh. 1767, in Octavo, 3 *Mf.*
- 42 Forstmanns Jule-Dags Prædiken over *Ebr. 2, 14, 17*. Kjøbh. 1764, in Octavo, 8 *ß.*
- 43 *G. Peersens* Svar paa det Spørgsmaal: hvorfor Studentere ere saa ringe agtede, Kjøbh. in Oct. 10 *ß.*
- 44 Forsøg til en Moralsk og Politisk Catechismus for Bønder-Børn, Kjøbh. 1766, in Duodecimo, 10 *ß.*
- 45 *N. Jonge* Synopsis Geographiz Universalis cum Mappis, Edic. Nov. Hafn. 1758, in Octavo, 1 *Mf.* 8 *ß.*
- 46 Kong *Estes* Danske Lovbog, Kjøbh. 1753, in Duodecimo, 1 *Rdlr.*
- 47 Ditto Norske Lovbog, Kjøbh. 1757, in Duodecimo, 1 *Rdlr.* 1 *Mf.*
- 48 *Pepliers* nye Franske og Danske Grammatica, tilligemed en vel indrettet Titular-Bog, Kjøbh. 1759, in Octavo, 3 *Mf.* 8 *ß.*
- 49 *H. Curas* Franske og Danske Grammatica med nyttige Samtaler for dem, som begynder at lære Sproget, Kjøbh. 1760, in Octavo, 3 *Mf.*

Kjøbenhavn, trykt hos *L. L. Zeiden.*

